

ANLAM BİLİMİ

MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi • Yıl 2/ Sayı 1/ 2022

ANLAMBİLİM MTÜ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ
ANLAMBİLİM MTU JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Cilt 2, Sayı 1, Yıl 2022
Volume 2, Issue 1, Year 2022

ISSN: 2792-0291

Sahibi / Owner

Malatya Turgut Özal Üniversitesi adına **Rektör Prof. Dr. Aysun BAY KARABULUT**

Genel Yayın Yönetmeni / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa ALİCAN

Editör/ Editor

Doç. Dr. Vedat YILMAZ

Editör Yardımcısı/ Assistant Editor

Dr.Öğr.Üyesi Aşlı TUNCA

İletişim / Contact:

Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi

Editörlüğü E-mail: vedat.yilmaz@ozal.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/en/pub/anlambilim>

Yayıncı / Publisher

Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

Genel Editör / General Editors

Assoc. Prof. Dr. Vedat YILMAZ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA** : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Vedat YILMAZ : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Özge KORKMAZ : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ŞİT : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ERSOY YILDIRIM : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan METİN : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre KARAKAŞ : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Eric James STRAUSS** : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (ABD)
Prof. Dr. Jan A. WENDT : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (POLONYA)
Prof. Dr. Snezana M. SERBULA : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (SİRBİSTAN)
Prof. Dr. Mohamed BELKHİRA : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (CEZAYİR)
Prof. Dr. Murtaza HASANOĞLU : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Liudmyla RADOVETSKA : Uluslararası Yayın Kurulu Üyesi (UKRAYNA)
- Dr. Öğr. Üyesi Ash TUNCA** : ÜYE / İngilizce Çeviri Ön/Son Kontrol Sorumlusu
Asst. Prof. Dr. Ash TUNCA : Member / English Translation Pre-Control Officer
Arş. Gör. Yavuz Selim ABAT : ÜYE / İngilizce Çeviri Ön Kontrol Sorumlusu
Research Asst. Yavuz Selim ABAT : Member / English Translation Pre-Control Officer
Arş. Gör. Tuba ÖZDOĞAN : ÜYE / İndeks Başvuru ve Değerlendirme Sorumlusu
Research Asst. Tuba ÖZDOĞAN : Member / Index Application and Evaluation Officer
Eyüp ÖNLER : ÜYE / İndeks Başvuru ve Değerlendirme Sorumlusu
Eyüp ÖNLER : Member / Index Application and Evaluation Officer

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. A. Menaf TURAN** : Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Abdullah ÇELİK : Harran Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN : İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Andrzej RYKALA : Lodz University, (POLONYA)
Prof. Dr. Bekir PARLAK : Uludağ Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bouaicha BOUGHOUFALA : Lodz University (POLONYA)

Prof. Dr. Doğan Nadi LEBLEBİCİ	: (Hacettepe Üniversitesi, TÜRKİYE)
Prof. Dr. Emin ATASOY	: Bursa Uludağ Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Eric James STRAUSS	: Michigan State University (ABD)
Prof. Dr. Ferit İZCİ	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL	: Türkiye İnsan Hakları Eşitlik Kurumu (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	: İstanbul Medeniyet Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ	: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hüseyin ALTAY	: İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Igor JELEN	: Trieste University (İTALYA)
Prof. Dr. Jan A. WENDT	: Gdansk University (POLONYA)
Prof. Dr. Mohamed BELKHİRA	: Hassiba Benbouali University (CEZAYİR)
Prof. Dr. Mustafa ALİCAN	: Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Selahaddin BAKAN	: İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Selma KARATEPE	: İstanbul Gelişim Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA	: Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Şafak KAYPAK	: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN	: Hacettepe Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Valentina KHRAPKINA	: National University of Kyiv (UKRAYNA))
Prof. Dr. Veysel EREN	: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yakup BULUT	: Gaziantep Üniversitesi (TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zharas Galimzhanovich BERDENOVA	: Eurasian National University, (KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Zouhour EL-ABIAD	: Lebanese University (LÜBNAN)
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Abdullah OđRAK	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ahmet TUNÇ	: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Aziz BELLİ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Berat AKINCI	: Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Dinmukhamed KELESBAYEV	: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi (KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Elena GALAY	: Belarusian State University (BELARUS)
Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ	: Gence Devlet Üniversitesi (AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Ganizhamal İmankyzy KUSHENOVA	: Eurasian National University (KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR	: İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Liudmyla RADOVETSKA	: National Academy of Security Service of Ukraine (UKRAYNA)
Doç. Dr. Murat SEZİK	: Necmettin Erbakan Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Murtaza HASANOğLU	: Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi (AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Osman AğIR	: İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Vedat YILMAZ	: Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Veysel ERAT	: Bitlis Eren Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Yahya DEMİRKANNOđLU	: Bitlis Eren Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Yıldız ATMACA	: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi (TÜRKİYE)

SAYI HAKEM KURULU / REWIEVER BOARD

Doç. Dr. Abdullah AYDIN	:	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Abdulsemet YAMAN	:	Ardahan Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Döndü Tülay ÖZKUL	:	Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Doç. Dr. Naile ÇEVİK	:	Hacı Bayram Veli Üniversitesi (TÜRKİYE)
Doç. Dr. Serap SARIBAŞ	:	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Habibe POLAT	:	Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi İnanç ALİKILIÇ	:	Malatya Turgut Özal Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Muammer ÖZDEMİR	:	Muş Alparslan Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Taner NAMLI	:	İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)
Dr. Berna KORUCU ÜÇÜNCÜ	:	İnönü Üniversitesi (TÜRKİYE)

DİZİNLER – VERİ TABANLARI / INDEXES - DATABASES

Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi 6 adet ulusal ve uluslararası dizin / veri tabanı tarafından indekslenmektedir.

Taradığımız dizinler / veri tabanları:

Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities is indexed by 6 national and international indexes / databases. Indexes / databases which we scanned:

Index Copernicus, ResearchBib, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), İdealonline, DRJI, Google Scholar

ANLAMBİLİM MTÜ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ

ANLAMBİLİM MTU JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

Yıl / Year: 2022 - Cilt / Volume: 2 - Sayı / Issue: 1

ISSN: 2792-0291

Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Sosyal ve Beşeri Bilimler ile ilgili ulusal ve uluslararası nitelikteki teorik ve uygulamalı bilimsel/özgün makaleleri yayımlayan multidisipliner ve hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Sınırsız açık erişimli olan dergi, yılda iki sayı (Haziran - Aralık) olarak yayınlanmaktadır. Makalelerin başvuru aşamasından yayın aşamasına kadar olan tüm süreçleri Dergi Park sistemi üzerinden gerçekleştirilmektedir. Yazarlardan çalışmalarının yayımlanması için herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Ayrıca yazarlara ve hakemlere de herhangi bir ücret ödemesi yapılmamaktadır. Değerlendirme sürecinde "çift kör hakem" uygulamasından yararlanılmaktadır.

Dergimize gönderilen makalelerin daha önce hiçbir fiziksel ve elektronik ortamda yayınlanmamış olması gerekmektedir. Aynı anda birden fazla dergiye gönderilen bir yayının tespit edilmesi halinde ilgili yazara/yazarlara ait tüm makale değerlendirmeleri

iptal edilerek süreç sonlandırılacaktır. Bu nedenle başka bir bilimsel/aktüel dergiye gönderilen ve sonuçlandırılmayan çalışmaların sisteme yüklenmemesi önemle rica edilir. Yazarların ortaya koymuş oldukları veri, bilgi, belge, ifade ve değerlendirmeler kendi sorumluluklarındadır. Bu nedenle ortaya çıkabilecek olumsuzluklardan dolayı yayın, hakem, bilim ve değerlendirme kurulu ile diğer çalışanlarımızın sorumlu tutulamaz. Her yazarın makalelerini sisteme yüklemekle birlikte tüm bilimsel, hukuki ve etik kuralları bildiğini ve bu kurallara uygun bir şekilde yayını oluşturduğunu beyan ve taahhüt ettiği kabul edilmektedir. Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurulu ve dergiyi bağlamaz.

Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities is a multidisciplinary and peer-reviewed journal that publishes national and international theoretical and applied scientific/original articles on Social and Human Sciences. The publication languages of the journal are Turkish and English. The journal, which is unlimited open access, is published twice a year (June - December). All processes of the articles from the application stage to the publication stage are carried out through the Dergi Park system. No fee is charged from the authors for the publication of their work. In addition, no fees are paid to authors and referees. In the evaluation process, the "double-blind referee" application is used. The articles submitted to our journal are supposed not to have been published in any physical or electronic environment before. In the event that it is identified that a publication has been sent to more than one journal at the same time, all article evaluations of the relevant author/authors will be cancelled, and the process will be terminated. For this reason, it is strongly recommended that the works, which have been sent to any other scientific/actual journal and not been completed, should not be loaded into the system. The data, information, documents, statements, and evaluations that authors present are at their own responsibility. The publication, referee, science and evaluation committee and other employees can not be held responsible for any inconvenience this may cause. It is accepted that along with the loading their articles to the system, all the authors know all legal and ethical rules and declares and undertakes that they have generated their publications in accordance with these rules. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities.

YAYIN ETİĞİ / PUBLICATION ETHICS :

- Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, COPE'nin (Yayın Etiği Komitesi) temel ilkelerini takip eder. Dergi, intihalin bütün çeşitlerine ve telif haklarının ihlaline karşıdır. Yazarlar, Yayın Etik Kuralları Komitesi (Committee on Publication Ethics (COPE)) tarafından belirlenen yayın etiğine ilişkin yüksek standartlara uymalıdır.
- Verilerde sahtecilik yapma veya veri uydurma, yazarlara ait olan eserlere uygun atıflar yapılmaksızın çoğaltılması da dahil olmak üzere intihal ve eserin kötüye kullanılması kabul edilemez uygulamalardır. Herhangi bir etik usulsüzlük vakası çok ciddi şekilde muamele görmekte olup COPE kurallarına uygun olarak ele alınacaktır.
- Makale metninde listelenen tüm yazarlar, deneysel tasarıma ve uygulanmasına ya da verilerin analizi ve yorumlanmasına önemli katkıda bulunmuş olmalıdır. Yazarların tümü, makale metninin taslağında ve gözden geçirme safhalarından herhangi birinde yer almış olmalı ve nihai versiyonu okumuş ve onaylamış olmalıdır. Makale metninin yazılmasına büyük katkıda bulunan herkes yazar olarak listelenmelidir (örn. "birinin yerine yazma" Dergi tarafından yasaklanmıştır). Çalışmanın oluşturulmasında içeriğe entelektüel açıdan katkı sağlamayan kişiler, yazar olarak belirtilmemelidir.
- Yazar(lar)dan değerlendirme süreçleri çerçevesinde makalelerine ilişkin ham veri talep edilebilir, böyle bir durumda yazar(lar) beklenen veri ve bilgileri yayın kurulu ve bilim kuruluna sunmaya hazır olmalıdır.
- Makale metnini dergiye göndermeniz onun orijinal bir makale ve yayınlanmamış bir eser olduğu ve başka herhangi bir yerde incelenmemekte olduğu anlamına gelmektedir.
- Yazarın kendi eserinin çoğaltılması da dahil olmak üzere uygun bir atf yapılmadan kısmen veya tamamen yapılan intihal, dergi tarafından tolere edilmez. Dergiye sunulan makale metinleri, özgünlük açısından intihal karşıtı yazılım kullanarak kontrol edilmektedir.
- Makalelerini Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi'ne gönderen tüm yazarların referans verme etik standartlarına uyması beklenir. Makalede kullanılan kaynaklara uygun olarak referansların verilmesi yazar (lar)ın yükümlülüğündedir.
- Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi intihal değerlendirmesi & benzerlik oranı tespitinde Turnitin programı kullanılmaktadır. Çalışma yayımlandıktan sonra intihal tespit edilmesi durumunda " Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi" makaleyi geri çekme hakkını saklı tutar.
- Yazar(lar)ın yayınlanmış, erken görünüm veya değerlendirme aşamasındaki çalışmasıyla ilgili bir yanlış ya da hatayı fark etmesi durumunda, dergi editörünü veya yayıncıyı bilgilendirme, düzeltme veya geri çekme işlemlerinde editörle işbirliği yapma yükümlülüğü bulunmaktadır.
- Tüm çalışmaların Körleme Hakemlik ile değerlendirilmesi yayın kalitesini doğrudan etkilemektedir. Bu süreç yayının nesnel ve bağımsız değerlendirilmesi ile güven sağlar. Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, değerlendirme süreci çift taraflı kör hakemlik ilkesiyle yürütülür. Hakemler yazarlar ile doğrudan iletişime geçemez, değerlendirme ve yorumlar dergi yönetim sistemi (dergipark) aracılığıyla iletilir. Bu süreçte değerlendirme formları ve tam metinler üzerindeki hakem yorumları editör aracılığıyla yazar(lar)a iletilir.

- Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi'nde uygulanan yayın süreçleri, bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimine ve dağıtımına temel teşkil etmektedir. Dergi sahibi, yayıncı ve diğer hiçbir politik ve ticari unsur, editörlerin bağımsız karar almalarını etkilemez.
- Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities follows the main principles of COPE (Committee on Publication Ethics). Journal is against all forms of plagiarism or unethical act of copyright. Authors should observe high standards with respect to publication ethics as set out by the Committee on Publication Ethics (COPE).
- Falsification or fabrication of data, plagiarism, including duplicate publication of the authors' own work without proper citation, and misappropriation of the work are all unacceptable practices. Any cases of ethical misconduct are treated very seriously and will be dealt with in accordance with the COPE guidelines.
- All authors listed on the manuscript should have contributed significantly to the experimental design, its implementation, or analysis and interpretation of the data. All authors should have been involved in the writing of the manuscript at draft and any revision stages, and have read and approved the final version. Anyone who made major contributions to the writing of the manuscript should be listed as an author (e.g. "ghost writing" is prohibited by the Journal). Persons who do not make intellectual contributions to the content in the creation of the article should not be mentioned as author(s).
- The raw data of the articles in the framework of the evaluation process can be requested from the author(s). In such a case, the authors should be prepared to submit the expected data and information to the editorial board and the scientific committee.
- By submitting your manuscript to the journal it is understood that this is an original manuscript and is unpublished work and is not under consideration elsewhere. Plagiarism, including duplicate publication of the author's own work, in whole or in part without proper citation is not tolerated by the journal. Manuscripts submitted to the journal is checked for originality using anti-plagiarism software.
- All authors who submit their manuscripts to the Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities are expected to comply with the ethical standards of reference. It is the responsibility of the author (s) to give references in accordance with the sources used in the article.
- Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities uses Turnitin software to calculate the ratio of originality. If the plagiarism is detected after publication, " Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities " reserves the right to retract the article.
- If the author(s) perceive a mistake or error in the published, early-view or evaluation processes, they have an obligation to cooperate with the editor in informing, correcting or withdrawing.
- Blind peer-review is the principal mechanism by which the quality of research is judged. This evaluation directly affects the quality of the publication. This process provides trust with objective and independent evaluation of the publication. Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities, evaluation process is carried out with the principle of double blind peer-review. Referees cannot communicate directly with the authors, reviews and comments are transmitted through the journal management system (dergipark).
- The publication processes implemented in Anlambilim MTU Journal of Social Sciences and Humanities are the basis for the development and distribution of scientific knowledge in an impartial and respectful manner. The journal owner, publisher and any other political and commercial elements do not affect the independent decision-making of editors.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALE / ARTICLE

SAYFA / PAGE

Cüneyt TELSAC

Uluslararası ve Ulusal Mevzuata Göre Türkiye'ye Kitleli Olarak Göç Edenler İçin Tanımlanan Hukuki Statüler/

1 - 17

Legal Status Defined on Mass Immigrants Coming to Turkey According to International and National Legislation

Araştırma Makalesi / Research Article

İmran UZUN, İsmail BİRLİK

Resim Sanatı İçinde Memento Mori Kavramı/

18 - 27

The Concept of Memento Mori in Painting

Araştırma Makalesi / Research Article

Yeliz ŞAHİN, İsmail KOÇAK

Düzyer 2 Bölgelerinde Faaliyet Gösteren Kalkınma Ajanslarının Performans Etkinliği: Veri Zarflama Analizi /

28 - 41

Performance Efficiency of Development Agencies Operating in Level 2 Regions Data Envelopment Analysis

Araştırma Makalesi / Research Article

Hasan TUNCA

Dede Korkut Kitabı'nın Türkmen-Sahra (Günbet) Yazması Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi/

42 - 47

A Bibliography Essay On The Manuscript Of The Dede Korkut Book Turkmen-Sahra (Günbet)

Eser Çevirisi / Chapter Translations

Mazlum Doğan DEDE

Bir Roma İmparatorunun Değişken Ruh Halleri Ve Yönetime Etkisi: Caligula Örneği /

48 - 53

The Changeable Moods Of A Roman Emperor And His Influence On Management: The Case Of Caligula

Araştırma Makalesi / Research Article

Naci EDİ

Açık Alan Anıt Heykel - Anıtsal Yapılarda Yenileme ve Düzenleme Örnek; Nahcivan Mümine Hatun Türbesi Açık Alan Çevre Düzenlemesi /

54 - 61

Open Space Monumental Sculpture - Renovation and Arrangement of Monumental Buildings

Sample; Nahcivan Mümine Hatun Tomb Open Area Landscaping

Araştırma Makalesi / Research Article

Fatıma Ravza ÜNLÜ

62 - 69

Suskunlar Romanının Karakterler ve Temas İlişkileri Üzerine Çözümlemesi

Analysis of the Novel Suskunlar on Characters and Contact Relations

Araştırma Makalesi / Research Article

Uluslararası ve Ulusal Mevzuata Göre Türkiye'ye Kitleli Olarak Göç Edenler İçin Tanımlanan Hukuki Statüler

Legal Status Defined on Mass Immigrants Coming to Turkey According to International and National Legislation

Cüneyt TELSAC

Doktorant, Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi

Kamu Yönetimi Bölümü

cuneyttelsac@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4133-4846>

Makale Başvuru Tarihi: 10.06.2022

Makale Kabul Tarihi: 29.06.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Göç, çağlar boyu devletlerin, kentlerin ve insanların kaderini şekillendiren çok güçlü bir faktör olmuştur. İçinde bulunduğumuz yüzyıl açısından da durum farklı değildir. Yakın tarihimizin en çarpıcı konularından birisini, tartışmasız göç hareketleri oluşturmaktadır. Çoğunlukla insanların arzusu dışında, mecbur kaldıkları için gerçekleşen zorunlu ve düzensiz göç hareketleri kapsamlı ve etkili sonuçlar üretmektedir. Menşeyen ülkeden, transit ülkeye ve nihayet hedef ülkeye ulaşmaya kadar yaşanan göç süreci son derece çetrefilli ve dramatik sahnelerle tanıklıktadır. Temelinde birçok sebep yatan göç hareketleri hedef ülkeye ulaşıldığında yeni bir hayat, yeni umutlar, yeni zorluklar ve beraberinde yeni bir statü getirmektedir. Basında sıklıkla yer değiştiren insanlar için çeşitli tanımlar kullanılmaktadır. Genellikle yanlış kullanılan kavramlar veya genelleme şeklinde belirtilen tanımlar; yetersiz ve amacına uygun olmamaktadır.

Bu makalede, literatür taraması ve gözlem yöntemleri kullanılarak Türkiye'ye göç edenlerin yasal statülerine ilişkin uluslararası ve ulusal mevzuat kapsamında ortaya çıkan kavramsal farklılıkların açığa kavuşturulması ve ortak bir dil geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Mülteci, Geçici sığınmacı, Geçici koruma, Geri gönderme.

Legal Status Defined on Mass Immigrants Coming to Turkey According to International and National Legislation

ABSTRACT

Migration has been a very powerful factor shaping the fate of states, cities, and people for ages. The situation is not different in terms of the century we live in. One of the most striking issues of our recent history is indisputably migratory movements. Forced and irregular migration movements, which occur mostly because people are compelled against their will, produce serious and effective results. The migration process from the country of origin to the transit country and finally to the destination country witnesses extremely complicated and dramatic scenes. Migration movements, which are based on many reasons, bring a new life, new hopes, new challenges and a new status when the destination country is reached. Various definitions are used for people who frequently covered in the press. Often misused concepts or definitions as generalizations; are insufficient and not fit for purpose.

In this article, it is aimed to clarify the conceptual differences that arise within the scope of international and national legislation on immigrant/migrant status by using literature review and observation methods and to develop a common language.

Keyword: Migration, Refugee, Temporary asylum seeker, Temporary protection, Refoulement.

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun gelişim tarihi sayısız etken ve değişken etrafında şekillenmiştir. Bu etkenler arasında oldukça büyük bir faktöre sahip olan göç olgusu, insanlık tarihi kadar eski ve halkların toplumsal hafızasında önemli yer tutan güçlü bir dinamiğe sahiptir. Bu güçlü dinamiğe göre insanların buldukları coğrafyaya nispeten daha iyi koşullarda yaşayabilmek için gerçekleştirdikleri bireysel ve kitlesel göç eylemleri toplumsal açıdan büyük etkiler yaratmıştır (Telsaç ve Telsaç, 2022b; Telsaç, 2021; Yılmaz, 2020). Temel itici faktörler olan barınma, doğal afetler, güvenlik ve yeterli gıda eksikliğinden kaynaklı göçler, tarihin her sayfasında yer bulmaktadır (Atmaca, 2020). Fakat değişen ve yeni konjonktürler oluşturan yaşam dizgisi zaman içinde göçün nedenlerinin de çeşitlenmesine sebep olmuştur. İnsanoğlunun yerleşik yaşama geçmesiyle beraber şehir ve devlet kavramları belirginleşmiş ve bu gelişmeye paralel olarak egemenliğin sınırları ve bu sınırlar içinde yaşama hakkına sahip olan vatandaşlar için itaat zorunluluğu doğmuştur (Arslan, 2021; Aydın, 2020; Yılmaz ve Telsaç, 2021a). Buna göre, gücü elinde bulunduran iktidarların kuralları ön plana çıkararak, temel itici faktörlere ek; siyasi ve sosyal etkenlerinde göç olgusuna dahil olmasını sağlamıştır (Yılmaz vd., 2020). Göç; her bakımdan yaşanan birçok etken ve değişime duyarlı bir harekettir. Yer değiştirmenin temel unsurları zamanla farklı sebeplere dayalı bir şekilde gerçekleşse de ortaya çıkan etki ve sonuçları itibariyle büyük değişimlere sebep olmaktadır (Belli, 2020).

Göç eden insanların menşe ülkeden hareket ederek başlayan yolculukları, kullandıkları transit ülke/ülkeler ve hedef ülke açısından büyük sonuçlar doğurmaktadır (Telsaç ve Telsaç, 2022a). Ortaya çıkan sonuçlar zarfında oluşan temel çıktılardan biri de göç edenlere verilen statüdür. Zira göçmenler edindikleri statü doğrultusunda ya ülkelerine iade edilmekte (kaçak iadesi, sınır dışı edilmek), ya da buldukları ülke tarafından geçici koruma, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, sığınmacı veya geçici koruma statüleri çerçevesinde değerlendirilmektedir (Hathaway ve Foster, 2003:357,365). Göçmenlerin edindikleri statüler kendileri açısından birçok hayati sonuçlar doğurmaktadır. Zira bu statülerin kendi içinde farklı olduklarını ve farklı hak ve olanaklara zemin hazırladıklarını belirtmek gerekir. Edinilen statünün belirlenmesi açısından göçü oluşturan nedenler en temel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu faktörü takiben yapılan bazı uluslararası sözleşmeler gereği göç eden kişilerin menşe ülkesi, yardıma ihtiyacının olup olmadığı, can güvenliği ve dezavantajlı kimseler (çocuk ve kadınlar) gibi etkenlerde belirleyici olabilmektedir (Aleinikoff, 2003:304; Haines, 2003:335).

Günümüzde göç hareketlerine dair kullanılan kavram ve tanımlar son derece gelişmiş ve alalede yapılmaktadır. Hemen hemen yer değiştiren veya göç edenlerin tamamına ilişkin mülteci, sığınmacı veya göçmen tanımı yapıldığına yaygın şekilde şahit olmaktayız. Oysaki bu kavram ve statüler birbirinden oldukça farklıdır. Örneğin, mülteciler uluslararası hukuka tabidirler. Statüleri 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Cenevre Sözleşmesi başta olmak üzere birçok sözleşmeye konu edilmiştir (Jaeger, 2001:736). Fakat göçmen statüsü tamamıyla devletlerin kendi iç hukuklarına bağlı bir kavramdır. Daha çok kendi isteğiyle, ekonomik veya daha iyi bir yaşam umuduyla gerçekleştirilen yer değiştirme hareketidir. Temel ayrışmanın olduğu yer burasıdır. Kişi veya kişiler kendi arzusuyla göç etmektedir. Bu aşamada göçmen tanımı yaşamsal bir tehdit veya zulüm/işkence olmaksızın bir başka ülkeye giden kişiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Kaldı ki ülkeler açısından göçmen statüsü için oldukça farklı şart ve koşullar aranmaktadır. Örneğin Türkiye’de göçmen statüsüne ilişkin görece çok farklı bir uygulama bulunmaktadır. 5543 sayılı İskân Kanununa göre göçmen: “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye’ye gelip bu kanun gereğince kabul olunanlardır” tanımı yapılmaktadır. Yasaya ilişkin Türkiye özelinde bir değerlendirme yapıldığında gelen yabancıların değil, sadece Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olan kişilerin göçmen statüsüyle Türkiye’ye kabul edilmesi şartı hemen göze çarpmaktadır. Bu durumda Türkiye’ye kabul edilen tüm göçmenlerin Türk vatandaşı olarak kabul edildiği ve yabancıların bu kanundan yararlanmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu ve buna benzer kapsam ve uygulama farklılıkları sebebiyle

kavramların net bir şekilde ortaya konması önem taşımaktadır. Zira uygulama ve tanımlar ülkelerin kendi iç hukuk mekanizmaları etrafında şekillenmektedir. Bu önem doğrultusunda Türkiye’de yanlış bilinen ve yanlış kullanılan kavram ve statülerin açığa çıkarılarak yeknesaklık sağlanması ve ortak bir dil oluşturulması makalenin temel amacını yansıtmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Göçün tanımına ilişkin Uluslararası Göç Örgütü tarafından hazırlanan Göç Terimleri Sözlüğü ’ne göre göç: *“Bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesidir. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dâhildir”* şeklinde tarif edilmektedir (IOM, 2013).

Göçmen kavramı Türkçe ’de genel anlamda çeşitli sebeplerle yer değiştiren insanlar için kullanılan ve adeta bu anlamda çatı vazifesi gören bir kelimedir. Türk Dil Kurumu’nun güncel sözlüğüne göre: *“Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret”* şeklinde bir karşılık bulunmaktadır (TDK, 2022). Genel kabul gören göçmen kavramı; çoğunlukla bireyin göç etme kararını zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi hür iradesiyle ve isteyerek aldığı durumlara işaret etmektedir. Temel belirleyici etken kendi arzusuyla yer değiştirmesidir. Buna karşın Birleşmiş Milletler göçmeni tanımlarken; sebeplerini, gönüllü olup olmaması, göç yollarını, düzenli veya düzensiz olması gibi argümanları temel almadan yalın olarak; yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden kişi şeklinde değerlendirmektedir. Bu tanım yapılırken turist veya işadamı statüsüyle daha kısa sürelerde seyahat eden kişiler ise misafir göçmen olarak değerlendirilmektedir (IOM, 2013).

Mülteci kavramı IOM’a göre: *“İrki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi”* olarak tanımlanmaktadır (2013).

Türk hukukunda tanımlanan buna karşın uluslararası hukukta çok yer bulmayan “şartlı mülteci” ve “ikincil koruma” statüleri bulunmaktadır. Şartlı mülteci kavramı Türkiye’nin BM Sözleşmesini coğrafi çekince şartıyla kabul etmesi neticesinde ortaya çıkmış bir kavramdır. Buna göre kişinin üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mülteci statüsünde Türkiye’de ikamet etmesine müsaade edilmektedir. Şartlı mülteci statüsünü belirleyen 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 63’cü maddesine göre ayrıca “ikincil koruma” statüsü de bulunmaktadır. Buna göre; ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle kişinin şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak olma ihtimali nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında ikincil koruma statüsü verilmektedir.

Karşılaştığımız kavramlardan bir diğeri ise “sığınmacı” şeklinde anılmaktadır. Buna göre sığınmacı; mülteci olarak uluslararası koruma arayan ancak bu statüyü resmi olarak henüz elde etmemiş olan kişilere verilen statünün adıdır.

Çok tartışma yaratan ve tam olarak ne ifade ettiği anlaşılamayan diğer bir kavram ise “geçici koruma” kavramıdır. Mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma kavramlarına açıklık getiren 6458 sayılı yasa bu kavrama ilişkin ayrıntılı bir tanım yapmaktadır. Buna göre; *“Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir”* şeklinde bir açıklama yapılmaktadır. Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönme imkânı olmayan, kitlesel halde sınırlarımızı geçmiş yabancıların uluslararası koruma talepleri bireysel olarak değerlendirilemeyeceğinden dolayı acil ve geçici koruma tedbiri uygulanmaktadır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus geçici korumanın bir uluslararası koruma olmadığı yani uluslararası bir statü elde edilmediğidir. Bu yönüyle geçici koruma tamamen ülkelerin iç hukukuna tâbi bir uygulamadır.

3. GÖÇ EDENLERE İLİŞKİN STATÜLER

Günümüzde göçmen kavramının uluslararası seviyede kabul gören, tek bir hukuki tanımı bulunmamaktadır. Özellikle basın, halk ve bazı uluslararası kuruluşlarda ‘göçmen’ sözcüğünü hem göçmenleri hem de mültecileri kapsayan ortak bir terim olarak kullanma eğilimi hâkimdir. Fakat bu tür genellemeler, kamuoyunda kolaylıkla kafa karışıklığı yaratarak bazı istenmeyen sonuçlara sebep olabilir. ‘Göçmen’ kavramının; daha iyi ekonomik fırsatlar arayışında olan veya benzer sebepler doğrultusunda sınırı kendi arzusuyla geçen kişi/kişiler için kullanılması doğru tanım olarak görülmektedir. Gönüllü bir sürece işaret etmektedir. Mülteci kavramıyla kıyaslanıldığında ciddi şekilde ayrılmaktadır. Örneğin evlerine güvenli bir şekilde dönemeyen ve bu sebeple de uluslararası hukuk çerçevesinde özel koruma hakkına sahip mülteciler açısından bir gönüllülük durumu söz konusu değildir.

Mülteci ve göçmen terimlerini doğru anlamda kullanmamak, iade edilmekten ve güvenlik bulma amacıyla sınırı yasadışı geçme sebebiyle cezalandırılmaktan korkan insanlar açısından yanlış bir gündem oluşturabilir. Zira bu terimleri aynı anlamda kullanmak, mültecilere ve sığınma kurum/kurumlarına gösterilen kamuoyu desteğine çok ihtiyaç duyduğu bir anda beklenmedik kafa karışıklıklarına sebep olarak sürece zarar verebilmektedir (UNHCR, 2016).

3.1. Göçmen ve Misafir Göçmen

Birçok sebepten dolayı ülkesinden, yerinden yurdundan ayrılan ve başka bir yere giden (göçen) kişi olarak değerlendirilmektedir. Dünya literatüründe, evrensel olarak kabul gören net bir göçmen (migrant/immigrant) tanımı bulunmamaktadır. Göçmen kavramı bireyin göç etme kararını zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi hür iradesiyle ve sahsına uygunluk nedenlerinden ötürü yaptığı tercihi göstermektedir. Bu ifade, kişinin kendi maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek ve ailelerine ilişkin beklentilerini daha ileriye taşıyabilmek amacıyla başka bir ülkeye veya bölgeye hareket eden kişi/kişiler ve onların aile fertleri için kullanılmaktadır. Birleşmiş Milletler göçmeni tanımlarken sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması gibi argümanları baz almadan yalın olarak; yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden kişi olarak değerlendirmektedir. Bu tanım yapılırken turist veya işadamaı statusüyle daha kısa sürelerde seyahat eden kişiler de göçmen olarak görülmemektedir (IOM, 2013; Özel, 2020:731; Yılmaz ve Telsaç, 2021b). Bu grupta bulunan kişilere aynı zamanda misafir göçmen (guest immigration) tanımı da yapılmaktadır (Yüksel ve Hiçdurmaz, 2019: 213). Uluslararası literatürde “migrant” ve “immigrant” ayrımı da yapılmaktadır. Türkçe de bu iki kavram için net bir karşılık olmamakla beraber basitçe ifade etmek gerekirse; migrant; geçici olarak yeni bir ülkeye taşınan, immigrant ise yerleşecek ve kalıcı olarak yer değiştiren kişidir denebilir. Bu ayrımın bir diğer odağı ise gönüllü ve gönülsüz (zorla, istemeden, mecbur kaldığı için) şeklindedir. Buna göre gönüllü ise “migrant”, mecburen yapıldıysa “immigrant” tanımı daha uygun olmaktadır (KTEN, 2020).

Türkiye’de göçmen tanımına ilişkin görece çok farklı bir uygulama bulunmaktadır. 5543 sayılı İskân Kanununa göre göçmen: *“Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye’ye gelip bu kanun gereğince kabul olunanlardır”* şeklinde tanımlanmaktadır. Yasaya ilişkin Türkiye özelinde bir değerlendirme yapıldığında gelen yabancıların değil, sadece Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olan kişilerin göçmen statusüyle Türkiye’ye kabul edilmesi şartı hemen göze çarpmaktadır. Bu durumda Türkiye’ye kabul edilen tüm göçmenlerin Türk vatandaşı olarak kabul edildiği ve yabancıların bu kanundan yararlanmadığı ortaya çıkmaktadır. Türkiye özelinde göçmen kavramının sadece bir tanım değil aynı zamanda bir statü olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Zira bu statü direkt olarak vatandaşlık şeklinde kendisini göstermektedir.

3.2. Mülteci

Uluslararası nitelikte genel kabul gören Cenevre Sözleşmesi Birleşmiş Milletler nezdinde imzalanan 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1(A)(2). Maddesi gereğince mülteciler için şu tanım yapılmaktadır: *“İrki, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak*

istemeyen her şahıs” (Assembly, 1951; Fullerton, 1988). IOM’a göre mülteci: “İrki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” şeklindedir (1967 Protokolü ile değişik Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi, 1A(2) Maddesi). 1951 Mülteci Sözleşmesi, Madde 1(2)’deki mülteci tanımına ilaveten, 1969 Afrika Birliği Örgütü (OAU) Sözleşmesi bir mülteciyi “kendi menşe ülkesi ya da vatandaşı olduğu ülkenin bir bölümünde ya da tümünde dış saldırı, işgal, yabancı egemenliği ya da kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar nedeniyle ülkesini terk etmeye zorlanan kişiler” olarak tanımlanmaktadır (Cantor, 2013; IOM, 2013; Lomo, 2012; Lauterpacht ve Bethlehem, 2003:99; Yılmaz ve Telsaç, 2021). Bu statü Türkiye’de 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu madde 61’e göre: “Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında verilir” şeklindedir.

Mültecilere ilişkin statünün verilmesi için 1951 tarihli sözleşmenin 1A(2) maddesinde açıklanan dört temel ilke bulunmaktadır. Bu ilkeler temel insan haklarına yönelik belirlenmiş unsurlardır (Kalin, 2003:620). Bunlar (Costello vd., 2017:4; Fitzpatrick ve Bonoan, 2003: 514; Lauterpacht ve Bethlehem, 2003:100; Robinson, 1952: 10; UNHCR, 1992; UNHCR, 2022:76; Türk ve Nicholson, 2003: 14):

1. Başvuruda bulunan kişinin, menşe ülkesi sınırları dışında bulunması gerekmektedir.
2. Başvuru sahibinin zulüm göreceğine dair bir endişe veya korku taşınması söz konusu olmalıdır.
3. Başvuru sahibinin taşıdığı kaygılar, 1951 Cenevre Konvansiyonu’nun tanımında yer alan bir ya da birden çok nedenle ilgili olması şartı aranmaktadır. Örneğin ırk, din, tabiiyet, siyasi düşünce ya da belirli bir sosyal grubun üyesi şeklinde konularla ilişkilendirilebilir olması gerekmektedir.
4. Başvuru sahibinin, Konvansiyon ’da belirtilen sebeplerle ilgili olarak duyduğu endişe, haklı nedenlerle desteklenmelidir. Sahip olduğu endişenin kaynağının ne kadar geçerli bir sebep oluşturup oluşturmadığına dair mantıklı gerekçeler sunmak zorundadır.

Mülteci statüsünün korunmasına ilişkin; 1951 Sözleşmesi'nin 1 A (1) Maddesi yasal mültecilerle, yani sözleşmeden önceki uluslararası belgelerin hükümlerine göre mülteci olarak kabul edilen kişiler için: *"Bu Sözleşmenin amaçları doğrultusunda, 'mülteci' terimi: (1) 12 Mayıs 1926 ve 30 Haziran Düzenlemeleri uyarınca mülteci olarak kabul edilen herhangi bir kişi için geçerli olacaktır. 1928 veya 28 Ekim 1933 ve 10 Şubat 1938 Sözleşmeleri, 14 Eylül 1939 Protokolü veya Uluslararası Mülteci Örgütü Anayasası; Uluslararası Mülteci Örgütü'nün faaliyetleri süresince aldığı uygun olmama kararları, bu bölümün 2. Fıkrasında belirtilen koşulları yerine getiren kişilere mülteci statüsünün tanınmasını engellemez ifadesi yer almaktadır (UNHCR, 1992; Lauterpacht ve Bethlehem, 2003:98).*

Cenevre Sözleşmesinde Hukuki Statüye ilişkin 2. Bölümde yer alan 12-16. Arası, Gelir Getirici İşlere ilişkin 3. Bölümde yer alan 17-19 arası, Sosyal Duruma ilişkin 4. Bölümde yer alan 20-24 arası ve İdari Önlemlere ilişkin 5. Bölümde yer alan 25-34 arası tüm bölüm ve maddelerden öne çıkanları değerlendirdiğimizde, ülkeler açısından “aynı şekilde”, “en müsait” ve “daha az müsait olamayan” kavramları göze çarpmaktadır. “Aynı şekilde” ifadesinden kasıt kendi vatandaşlarıyla eşit muamele edilmesine “En Müsait” ifadesinden kasıt her ülkenin kendi iç hukukunun farklı değer ve nüansları gözetilerek kendi iç mevzuatları dâhilinde mümkün olan en iyi uygulamanın yapılması olarak karşımıza çıkmaktadır (UNHCR, 1996). Diğer bir ifade olan “daha az müsait olamayan” kavramı ise; tanınacak hakların genel olarak aynı koşullardaki yabancılara sağlanan imkânlardan daha az olmayacağı şeklindedir (UNHCR, 1992; BMMYK, 2001). Bu ifade ayrımlarından yola çıkarak mültecilerin buldukları ülke vatandaşları ile aynı şekilde muamele görmeleri gereken ve o ülkenin kendi vatandaşlarına sağladığı korumanın aynısını sağlaması gereken durumları belirtmek gerekirse

(BMMYK, 2021; 6-8; Lauterpacht ve Bethlehem, 2003:98,101; UNHCR, 2022; Türk ve Nicholson, 2003: 14-16; Yıldız, 2017: 43):

- Adli yardım talebi dâhil olmak üzere, hukuk mahkemelerine serbest erişim sağlanmalıdır. Madde (16).
- Mültecilerin temel eğitime erişimi sağlanmalıdır. Madde (22).
- Bu insanların kamusal desteklere ve sosyal yardımlara erişimi sağlanmalıdır. Madde (23).
- Vergilendirme uygulamalarında ülke vatandaşlarıyla eşit şartlar sağlanmalıdır. Madde (29).
- Bu insanların sahip olduğu veya ürettiği; buluşlar, ticari markalar, ticari unvanlar gibi sınai mülkiyet haklarının güvence altına alınması sağlanmalıdır. Madde (13).
- Mültecilerin edebi, sanatsal ve bilimsel çalışmalarla ilgili haklarının güvence altına alınması gerekmektedir. Madde (14).
- Mülteciler sosyal güvenlik sisteminde sağlanan güvenceye dâhil edilmelidirler. Fakat bu madde her hangi bir olağanüstü, durum karşısında iki sınırlamaya tabi tutulmuştur. Buna göre;
(a) Kazanılmış hakların ve kazanılmak üzere olan hakların korunmasına dair uygun düzenlemeler mevcut olabilir.
(b) Tamamen devlet fonlarından karşılanan ödenekler veya ödenek kesitleriyle, normal bir emeklilik ödeneğini hak etmek için gerekli aidat koşullarını yerine getirmemiş kişilere yapılan yardımlar konusunda, ikamet edilen ülkenin kendi ulusal yasaları ve yönetmelikleri farklı düzenlemeler içerebilir. Madde (24).

Diğer bir ifade olan ve devletlerin ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere, aynı koşullar içindeki yabancılara uyguladıkları en müsait muamelenin sağlanacağı alanları bir başlık altında belirtmek gerekirse (BMMYK, 2021; 6-8; Jastram ve Newland, 2003; UNHCR, 2022; Yıldız, 2017: 44):

- Sözleşmeye taraf Devletler, hukuki olarak ülkelerinde ikamet eden mültecilere siyasi amaç ve kar amacı taşımayan dernekler ile meslek sendikalarına üyelik imkânı tanıyabilecektir. Madde (15).
- Mültecilere ikamet edeceği yeri seçebilme ve özgürce seyahat etme imkânı tanınabilir. Madde (26).
- Ücretli bir meslekte çalışma imkanı tanınabilir. Fakat bu hak bazı koşullara bağlanmıştır. Ulusal iş gücü piyasasını korumak amacıyla yabancılara çalıştırılmasına ve yabancılara sınırlama tedbirleri konulabilir ilkesi gereği şu ek şartlar aranabilmektedir.
(a) Ülkede 3 yıl ikamet etmiş olmak;
(b) ikamet ettiği ülkenin vatandaşı olan bir kimse ile evli bulunmak, fakat eşini terk etmiş olan bir mülteci bu hükümden istifadeyi iddia edemeyebilir;
(c) ikamet ettiği ülkenin vatandaşlığını taşıyan bir veya daha fazla çocuğu bulunmak şeklindedir. Bölüm 3 Madde (17).

Son olarak sözleşmeye taraf ülkelerde bulunan mültecilere mümkün olduğu kadar müsait ve genel olarak aynı koşullardaki yabancılara sağlanandan daha az müsait olmayan bir şekilde muamelenin sağlanacağı alanları bir başlık altında belirtmek gerekirse (BMMYK, 2021: 6-8; Lauterpacht ve Bethlehem, 2003:101-105; UNHCR, 2022; Yıldız, 2017: 44):

- Sözleşmeye taraf devletler temel eğitimin dışında da yabancı ülke okullarından alınmış eğitim sertifikalarının, üniversite diplomalarının ve derecelerinin tanınması, harç ve resimlerden muafiyet ve eğitim bursları alanlarında mümkün olduğu kadar müsait ve her halde genel olarak aynı şartlar kapsamındaki yabancılara tanınanlardan daha az müsait olmayan şekilde muamele edeceklerdir, Madde (22).
- Mültecinin bulunduğu ülkenin yasaları ve yönetmeliklerinin belirttiği veya kamu makamlarının kontrolünde olacak şekilde konut edinebilme, Madde (21),
- Mültecilerin buldukları ülkede menkul ve gayrimenkul mülkiyet edinebilmesi, Madde (13),
- Mültecilerin tarım, sanayi, küçük sanatlar ile ticaret sahalarında kendi iş yerlerini açma ve sanayi, ticari şirketler kurma haklarıyla alakalı, Madde (18),

- Yasal olarak ikamet ettiği Devletin yetkili makamlarınca tanınan diplomalara sahip olup bir ihtisas mesleğini icra etme hususu, Madde (19).

1951 Cenevre Konvansiyonuna taraf olan devletler için 1979 yılında BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) Mülteci Statüsünün Belirlenmesinde Usul ve Ölçütler El Kitabı (Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status–UNHCR Handbook) hazırlanmıştır ve böylece mülteci statüsünün verilmesinde yeknesaklık sağlanmaya çalışılmıştır (UNHCR, 1992; Lauterpacht ve Bethlehem, 2003).

Türkiye mülteci statüsünü; 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesini, 1. maddesindeki mekân bakımından öngörülen seçme hakkını kullanarak bu statüyü sadece Avrupadan gelenler için uygulama “Coğrafi Kısıtlama” şartı ile kabul etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarına baktığımızda Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi tarafından hazırlanan 1961 tarihli Türkiye Dışişleri Komisyonu Raporu bu duruma ilişkin çok net ifadeler sunmaktadır. Örneğin, Cenevre’de 1951 tarihinde imzalanmış olan Mültecilerin Hukuki Durumuna dair Sözleşmenin tasdiki hakkında kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu raporu (1/125)’a göre: “*Mülteciler Yüksek Komiserliğinin kurulmasını müteakip, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun daveti üzerine Cenevre’de bir konferans toplanmış ve 28 Temmuz 1951 tarihinde Mültecilerin Hukuki Durumuna dair Sözleşme imzalanmıştır. Hükümetimiz bu konferansa iştirak etmiş ve Sözleşmeyi imzalamıştır. Sözleşmenin tatbik sahası hususunda iki ihtimal derpiş olunmuştur: Sözleşmeyi tasdik eden bir devlet isterse bunu yalnız Avrupa’ya, isterse bütün Dünyaya teşmil edebilir. Bu hususun tasdik sırasında bir beyanatla tasrih edilmesi gerekmektedir. Nitekim delegemiz, imza esnasında memleketimiz bakımından Sözleşmenin tatbik sahasını Avrupa’ya inhisar ettiren bir beyanda bulunmuştur. Sözleşme, Mülteciler Yüksek Komiserliği statüsündeki mülteci tarifini aynen muhafaza etmiştir. Bu suretle, hicret ettikleri memleketin etnik orijinim haiz olan muhacirler, Sözleşme dışında kalmaktadırlar. Sözleşme, umumi hükümler, hukuki durum, kazanç temin edici işler, sosyal yardım, idari tedbirler gibi sahalarda mültecilerin hukuki durumunu tespit etmektedir*” şeklinde detaylı bir açıklama bulunmaktadır.

Mülteci statüsüne ilişkin başvuru mercisinin verdiği kararın niteliği açısından yanlış anlaşılan bir konu bulunmaktadır. 1951 Cenevre Sözleşmesi 1(A)(2) ‘ye göre; bu şartları taşıyan herkes başvurduğu yer ve makamın bu statüyü tanıması ile değil; bu şartların gerçekleşmesi halinde mülteci sayılmaktadır. Dikkat edilmesi gereken temel yer burasıdır. Zira ilgili mercilerin kararı kurucu değil, açıklayıcı nitelik şeklinde belirleyici olmaktadır.

3.3. Şartlı Mülteci

1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nde yer almayan bu statü 6458 sayılı Türk Kanununun (YUKK) 62. Maddesine göre ihdas etmiştir. Bu kanun sayesinde mülteci olarak nitelendirilemeyen ancak menşe ülkesi veya ikamet ülkesine gönderildiği takdirde bazı olumsuz durumlarla karşılaşacak olan kişilere uluslararası koruma imkânı sağlanmıştır. Cenevre Sözleşmesine Türkiye tarafından konulan coğrafi kısıt çekincesi kapsamında, Avrupa dışında meydana gelen olaylar sebebiyle vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan kişiye “mülteci” sıfatı vermek yerine “şartlı mülteci” sıfatı verilerek, pratik bir çözüm üretilmiştir (Dost, 2014: 47).

Türkiye 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesini, 1. maddesindeki mekân bakımından öngörülen seçme hakkını kullanarak “Coğrafi Kısıtlama” şartı ile kabul etmiştir. Buna göre şartlı mülteci; Avrupa dışında meydana gelen olaylar nedeniyle, mülteci tanımındaki şartlara haiz olduğunu iddia ederek, üçüncü ülkelere iltica etmek üzere Türkiye’den uluslararası koruma talebinde bulunan kişidir (GİGM, 2022). 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu madde 62’ye göre “*Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye*

yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye’de kalmasına izin verilir” şeklindedir. Kanun bakımından mülteci statüsü için gereken şartlar şartlı mülteci için de geçerli olmaktadır. Ancak bu nitelikleri taşıyan başvuru sahibi Avrupa dışından gelmekte ise şartlı mülteci olarak kabul edilecektir. Kanun şartlı mülteci statüsünün geçici olduğunun, ilgilinin ancak üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar Türkiye’de kalmasına izin verildiğinin altını çizmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki şartlı mülteci statüsü birleşmiş milletler kapsamında değil 6458 sayılı Türk kanunu (YUKK) gereğince verilen bir statüdür.

3.4. İkincil Koruma

Şiddet hareketleri nedeniyle kişinin şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak olma ihtimali nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statüdür. Avrupa’da ikincil koruma statüsü için açıklayıcı metin 13 Aralık 2007 tarihinde Lizbon’da imzalanan Lizbon Antlaşmasının beşinci başlık (2)78. Maddesinde geçmektedir. Buna göre:

1. Birlik, uluslararası korumaya ihtiyaç duyan herhangi bir üçüncü ülke vatandaşına uygun statü sağlamak ve geri göndermeme ilkesine uygunluğu sağlamak amacıyla sığınma, ikincil koruma ve geçici koruma konusunda ortak bir politika geliştirir. Bu politika, 28 Temmuz 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesine ve mültecilerin statüsüne ilişkin 31 Ocak 1967 Protokolüne ve diğer ilgili anlaşmalara uygun olmalıdır.

2. Paragrafın amaçları doğrultusunda, Avrupa Parlamentosu ve Konsey, olağan yasama usulü uyarınca hareket ederek, ortak bir Avrupa sığınma sistemi için aşağıdakileri içeren önlemleri kabul eder:

- (a) Birlik genelinde geçerli olan, üçüncü ülke vatandaşları için tek tip bir sığınma statüsü;
- (b) Avrupa'dan iltica başvurusunda bulunmadan uluslararası korumaya ihtiyacı olan üçüncü ülke vatandaşları için tek tip ikincil koruma statüsü;
- (c) Kitlemel bir akın durumunda yerinden edilmiş kişiler için ortak bir geçici koruma sistemi;
- (d) Tek tip sığınma veya ikincil koruma statüsünün verilmesi ve geri alınması için ortak prosedürler;
- (e) Sığınma veya ikincil koruma başvurusunu değerlendirmekten hangi üye devletin sorumlu olduğunu belirlemeye yönelik kriterler ve mekanizmalar;
- (f) Sığınma veya ikincil koruma için başvuruların kabul koşullarına ilişkin standartlar;
- (g) Sığınma veya ikincil veya geçici koruma için başvuran kişilerin ülkeye girişini yönetmek amacıyla üçüncü ülkelerle ortaklık ve işbirliği şeklindedir.

3. Bir veya daha fazla üye devletin, üçüncü ülke vatandaşlarının ani girişi ile karakterize edilen bir acil durumla karşı karşıya kalması durumunda, Konsey, Komisyonun önerisi üzerine, üye devletin yararına geçici önlemler alabilir ve Avrupa Parlamentosu'na danıştıktan sonra hareket eder.

Türkiye’de 6458 sayılı Türk kanununun 63. Maddesine göre; mülteci veya şartlı mülteci olarak değerlendirilmeyen buna karşın menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde meydana gelebilecek bazı olumsuz sonuçların engellenmesi için, tedbir amaçlı verilen ikincil koruma dediğimiz ek bir durum ve statü ortaya çıkmaktadır. Buna göre (GİGM, 2021):

- a) Kişi veya kişilerin ölüm cezasına çarptırılabilir olması veya ölüm cezası uygulanacak olması,
- b) İşkenceye, insanlık dışı ya da insan onurunu ezecek ceza veya uygulamaya maruz kalabilecek olması,
- c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak, olması sebebiyle vatandaş olduğu ülkenin veya ikamet ülkesinin korumasından faydalanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle faydalanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemlerinden sonra verilen statüyü ifade etmek için kullanılır.

Bu statü Türkiye’de 6458 sayılı Türk kanun kapsamında ihdas edilmiştir. Ayrıca aynı kanunun 63. maddesi gereğince, ifade edilen koşullar ortaya çıksa dahi bu statünün verilmesi için statü belirleme işlemlerinin bireysel olarak yapılması oldukça önemli bir kriter olarak ortaya çıkmaktadır (Büyükhan, 2021:86).

3.5. Sığınmacı

Bu tanım, mülteci olarak uluslararası koruma arayan fakat bu statüyü resmi olarak henüz elde etmemiş olan kişilere verilen statünün belirlenmesi için kullanılır. Resmi statüleri değerlendirme aşamasında olan sığınmacılar, bu süreç içerisinde menşe ülkelerine zorla geri gönderilemezler ve bu aşamada temel haklarının korunması gerekmektedir. Sığınmacılara ilişkin net tanım: “1951 tarihli Cenevre sözleşmesinde ve bölgesel İnsan Hakları Sözleşmelerinde açıkla ifade edilen sebeplerden ötürü koruma isteyen fakat yetkili bir makam tarafından mültecilik statüsüne uygunluğu henüz tespit edilmemiş veya mülteci statüsünü alamamış kişiler” şeklindedir (BMMYK, 2001: 23; Goodwin, 2003; Hathaway ve Foster, 2003; UNHCR, 2022: 47).

Türkiye’de bulunan Suriyeli savaş mağdurlarına “sığınmacı” statüsü verilmemiştir. Türkiye’de kalış sürelerinin üçüncü bir devlet bulma ve oraya gidecek zaman ile sınırlı olması, Türkiye’deki karar vericiler açısından “bir müddet sonra devletlerine tekrar dönecekleri” düşüncesi, anlık kitlesel bir nüfus hareketinin olması, statü belirleme iş ve işlemlerine ilişkin gerekli belgeden yoksun olma ve bu nedenle bireysel olarak statü belirleme işlemlerinin mümkün olmaması ve zaman içerisinde Türkiye’ye gelen Suriyelilerin sayılarındaki sürekli artış bu statünün verilmemesine neden olarak gösterilebilir (Büyükhan, 2021:85).

3.6. Geçici Koruma

Çatışma veya yaygın şiddet ortamlarından kitlesel olarak kaçıp gelen kişilere, bireysel statü belirleme öncesinde işlemine tabi tutulmaksızın devlet tarafından sağlanan statüye geçici koruma denilmektedir. Geçici koruma, kitlesel akın olaylarında gecikmeden acil çözümler bulmak üzere geliştirilen bir koruma yöntemidir. Devletlerin geri göndermeme yükümlülükleri çerçevesinde kitleler halinde ülke sınırlarına ulaşan kişilere, bireysel statü belirleme işlemleri ile vakit kaybetmeden, uygulanan pratik ve tamamlayıcı bir koruma mekanizmasıdır (GİGM, 2021; Gilbert, 2003:474; Kaya ve Eren, 2015: 33).

Dünyadaki geçici koruma mekanizmalarına bakıldığında devletlerin kendi iç kanun ve şartlara göre bu mekanizmayı geliştirdiğini ifade edebiliriz (Kagan, 2006). Buna ilişkin örneklere baktığımızda; Avustralya’da geçici koruma statüsü; göçmenlere ve iklimsel değişikliklerin getirmiş olduğu doğal afetler sonucu yerinden olmuş kişilere verilirken, Amerika Birleşik Devletleri’nde ise halen Amerika topraklarında bulunan ve menşe ülkesinde devam eden silahlı çatışmalar ve çevresel afetler gibi sıra dışı ve geçici sebepler nedeniyle ülkesine dönmesi koşulunda kişisel güvenliği ciddi tehdit altına girebilecek yabancı ülke vatandaşları için tanınan bir statü olduğunu görmekteyiz (Yılmaz ve Telsaç, 2022). Bu örneklere ilave olarak Kanada; süregelen silahlı çatışma, iklim kaynaklı doğal afetler, diğer olağanüstü ve geçici durumlar karşısında belli gruplara bu statüyü göçmenlerden farklı olarak sınırlı süreli olarak vermekte ve bu kişilere koruma temin etmektedir. Ana fikir olarak geri göndermeme ilkesi göz önünde bulundurulmakta ve bu süre bittikçe menşe ülkenin reel şartlarına göre tekrar değerlendirme yapılarak uzatılabilmektedir. Bu durum Avrupa Birliği ülkelerinde Avrupa Birliği topraklarına kitlesel olarak akın eden yerinden edilmiş kişilerle sığınma başvurusu yapılırken, bir taraftan başvuran kişiyi geçici koruma altına almakta ve diğer yandan sığınma için gereken işlemleri rutin şekilde sürdürmektedir. Geçici koruma mekanizmasına ilişkin en çarpıcı örnek 1990’lı yılların başında, Eski Yugoslavya’daki çatışmalardan kaçan insanları korumak için bazı Avrupa Devletleri tarafından yapılan uygulamalar olarak gösterilebilmektedir. Bu durum Avrupa birliği sığınma mevzuatında geçici korumanın hukuki temeli açısından: “Yurdundan ayrılmaya zorlanmış kimselerin kitlesel sığınma durumunda geçici koruma sağlamak için asgari standartlar hakkında ve üye devletlerarasında bu tür insanları ülkeye kabul etmesi ve sonrasında bunun sonuçlarına katlanmasına ilişkin olarak 20 Temmuz 2001 tarihli ve 2001/55/EC (AT) sayılı Avrupa Konseyi Yönergesi” (Geçici Koruma Yönergesi) şeklindedir. “Geçici koruma” kavramı Yönergenin 2 inci maddesinin (a) fıkrasında üçüncü ülkelerden gelen ve kendi ülkelerine geri dönme imkanı olmayan yurdundan

ayrılmaya zorlanmış kimselerin kitlesel sığınması ya da yakın bir kitlesel sığınma ihtiyacı karşısında, özellikle de sığınma sisteminin bu akınla, etkili işleyişi bozulmayacak şekilde başa çıkamayacağına dair bir riskin bulunması durumunda, ilgili kişilerin ve koruma talep eden diğer kimselerin menfaatleri doğrultusunda bu tür kişilere acil ve geçici koruma sağlanması şeklinde belirtilmektedir. Geçici Koruma Yönergesinin 2'nci maddesinin (d) fıkrasında kitlesel sığınma: “Yurdundan ayrılmaya zorlanmış, özel bir ülke ya da coğrafi alandan gelen çok sayıda kişinin, ulaşmaları ister kendiliğinden ister yardım sonucu olsun topluluğa ulaşması” olarak tanımlanmıştır (GİGM, 2021). Yönergeye göre verilen geçici korumanın süresi bir yıldır. Konsey Kararı dolayısıyla sona erdirildiği durumlar dışında, bu süre en fazla bir yıllık bir müddet için altı aylık dönemler şeklinde otomatik olarak uzatılabilmektedir. Yönerge bunun yansira geçici durumun oluşması halinde geçici korumanın içeriği açısından asgari ölçütleri ve geçici düzenlemeleri belirtmektedir. 2004 tarihli 100 No'lu Birleşmiş Milletler Yürütme Komitesi kararına göre kitlesel sığınmanın varlığından söz edebilmek için uluslararası bir sınıra doğru dikkate değer sayıda insan hareketliliğinin olması, bu hareketliliğin hızlı bir varışla devam etmesi, ev sahibi (karşılaman) devletin yakın dönemde mevcut bireysel sığınma için gerekli rutin işlemleri uygulayamayacak hale gelmesi gerekmektedir. Bu unsurları içeren kitlesel akının süregelir hale gelmesi durumunda geçici koruma sağlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin yönergeye dair yaptığı yorumda, toplu sığınmadan anlaşılması gerekenin, bireysel sığınma işlemlerinin yapılamayacak kadar çok sayıda sığınma durumunun ortaya çıkması şeklinde değerlendirilmektedir (GİGM, 2021).

Geçici koruma statüsünün ortadan kalkmasına ilişkin (Dost, 2014: 63):

1. Kişilerin geldikleri menşe ülkesine dönüş yapmaları,
2. Üçüncü bir ülkeye yerleştirilmeleri,
3. İkamet veya çalışma izni almaları,
4. Mülteci veya diğer uluslararası koruma statülerinden birine kabul edilmeleri.

Yukarıda belirtilen seçeneklerin dışında, makalenin sonuç ve tartışma bölümünde Suriyeli'den Türkiye'ye kitlesel olarak göç edenler için alternatif bir bakış açısına yer verilmiştir.

TARTIŞMA

Türkiye'de göç konusunda kullanılan kavramlar açısından ortak bir dil olmadığı ve anlam karmaşası yaşandığını ifade etmek mümkündür. Özellikle Suriye'den Türkiye'ye zorunlu şekilde göç edenler için bir birinden farklı tanımların yapıldığını görmekteyiz. Peki, Suriye'den acil koruma bulmak amacıyla Türkiye'ye zorunlu şekilde gelen kitle açısından doğru tanım ve hukuki statü ne olmalıdır?

- a) Göçmen: Suriye'den acil koruma bulmak amacıyla Türkiye'ye zorunlu şekilde göç edenlerin, göçmen olarak tanımlanması hem hukuken hem kavramsal olarak mümkün değildir. Öncelikle Türkiye özelinde göçmenlik diğer dünya ülkelerinin aksine sadece bir tanım değil aynı zamanda hukuki bir statüdür. Bu statü 5543 sayılı İskân Kanununa göre; Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu kanun gereğince kabul edilen herkesi kapsamaktadır. Göçmenlik sadece Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olan kişilerin Türkiye'ye kabul edilmesi şartıyla ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Türkiye'ye kabul edilen tüm göçmenlerin Türk vatandaşı olarak kabul edildiği ve yabancıların bu kanundan yararlanmadığı ortaya çıkmaktadır. Şu halde Suriye'den zorunlu şekilde göç edenlerin hem tanım hem de 5543 sayılı Türk Kanunu gereği “göçmen” olarak nitelendirilmesi mümkün değildir.
- b) Mülteci: Suriye'den acil koruma bulmak amacıyla Türkiye'ye zorunlu şekilde göç edenlerin mülteci olarak tanımlanması Türkiye'de hukuksal açıdan mümkün değildir. Bu konuyu şu şekilde açıklamak mümkündür. 1951 Birleşmiş milletler Cenevre Sözleşmesi taraflara sözleşmeyi coğrafi çekince koyarak kabul etme imkânı tanımıştır. Daha sonra 1967'de kabul edilen Protokol bu hakkı kaldırmışsa dahi Sözleşmeye taraf olurken bu hakkı kullanan devletlere; bu kısıtlamayı kaldırman Sözleşmeyi devam ettirme hakkı tanımıştır. Türkiye bu

Sözleşmeye coğrafi çekince koymuştur ve Sözleşmeyi coğrafi çekince şartı ile kabul ettiği için bu sınırlama çerçevesinde sadece Avrupa'dan gelenler için mülteci statüsünü uygulamaktadır. 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu madde 61'e göre: *“Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statü”* şeklinde bir açıklama yapılmaktadır. Kanun çok açık bir şekilde Avrupa ülkeleri dışından yapılan sığınma başvurularının “mülteci” olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir. Kanundan da anlaşılacağı üzere Suriye'den zorunlu şekilde göç edenler Türkiye'de mülteci olarak kabul edilmemektedir. Ayrıca tek engel kanun da değildir. Buna göre; Cenevre Sözleşmesi hükümleri gereğince Suriyelilerin birçoğunun mülteci olarak kabul edilmesi olanaksızdır.

- c) Şartlı Mülteci: Acil koruma bulmak amacıyla Türkiye'ye zorunlu şekilde göç eden Suriyeliler “şartlı mülteci” olabilir mi? Hukuksal açıdan bu mümkün değildir. Zira mülteci statüsü için gereken şartlar şartlı mülteci için de geçerli olmaktadır. Ayrıca şartlı mülteci statüsü geçicidir. Kişinin ancak üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar Türkiye'de kalmasına izin verildiği çok açıktır. Bunun yansıya bu statü Birleşmiş Milletler kapsamında değil, 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kapsamında geçerliliği olan bir statüdür.
- d) İkincil Koruma: Suriyelilere “ikincil koruma” statüsü verilebilir mi? Bu sorunun da yanıtı hayırdır. Buna göre; 6458 sayılı Türk kanununun (YUKK) 63. maddesi gereğince, ifade edilen koşullar oluşsa dahi yine aynı maddeye göre söz konusu statünün verilmesi için statü belirleme işlemlerinin bireysel olarak yapılması gerekmektedir. Suriye'den kitlesel olarak yapılan göç; statü için gerekli bireysel başvuru ve belgelere sahip olunmaması nedeniyle bu statünün verilebilmesini imkânsız kılmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki; bu statünün verilmesi doğası gereği çok zordur. Türkiye'nin mülteci ve şartlı mülteci statülerini son derece kısıtlı bir coğrafyaya tanımlarken bu ikincil koruma statüsünün herkese açık tutulması beklenemez. Yine ifade etmek gerekir ki, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler tarafından sıklıkla Türkiye'ye 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesine ilişkin koyduğu “coğrafi kısıtlamayı” kaldırması tavsiye edilmektedir. Fakat bu tavsiye verilirken; Türkiye'nin milyonlarca mülteci statüsüne kavuşmuş kitleyle ne yapacağı konusunda bir çözüm sunulmamaktadır. Türkiye farklı uyruklardan oluşan milyonlarca göç edene büyük bir cömertlik ve samimiyetle ev sahipliği yaparken Avrupa ülkeleri sadece beyaz yakalılardan oluşan seçme bir azınlığı dahi almakta tereddüt etmektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Türkiye tüm dünyaya insanlık dersi vermiştir.
- e) Sığınmacı: Türkiye'ye sığınan Suriyeliler “sığınmacı” statüsünde kabul edilebilir mi? Cevap hayırdır. Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin öncelikle üçüncü bir devlet bulması gerekmektedir ve Türkiye'de kalış sürelerinin oraya gidecek zaman ile sınırlı oluşu nedeniyle “sığınmacı” olamazlar. Ayrıca Suriye'den gelen göçün kitlesel bir nüfus hareketi olması her bakımdan zorluklar yaratmaktadır. Buna göre, sığınmacı statüsü için zaruri işlemler açısından gerekli belge ve bireysel başvuru şartlarının yerine getirilmesi oldukça zordur.
- f) Geçici Koruma Altında Olanlar: Suriye'den acil koruma bulmak amacıyla Türkiye'ye zorunlu şekilde göç edenler açısından en uygun ve doğru kapsamı sağlayan statüdür. 6458 sayılı Türk kanununun (YUKK) 93. Maddesinin Geçici Koruma ve Uluslararası Korumaya İlişkin Diğer Hükümler başlığı altındaki dördüncü bölümde:

(1) *“Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir. “*

(2) “Bu kişilerin Türkiye’ye kabulü, Türkiye’de kalışı, hak ve yükümlülükleri, Türkiye’den çıkışlarında yapılacak işlemler, kitlesel hareketlere karşı alınacak tedbirlerle ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki iş birliği ve koordinasyon, merkez ve taşrada görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir”

şeklinde yer alan ifadeler Suriye’den acil koruma bulmak amacıyla Türkiye’ye zorunlu şekilde gelen kitle açısından en uygun statüyü belirtmektedir. Buna ek olarak İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan ve Bakanlar Kurulu kararıyla 22.10.2014 tarihinde yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY) 7. maddesinde yer alan, geçici korumanın hangi yabancılara uygulanacağına ilişkin yükümlülükler değerlendirildiğinde, acil koruma bulmak amacıyla Türkiye’ye zorunlu şekilde gelen ve bireysel statü belirleme işlemleri yapılamayan Suriyelilere ilişkin geçici korumanın tatbik edileceği anlaşılmaktadır.

Başka bir kitlesel göç unsuru olan ve Türkiye’de son yıllarda sayısı hızla artan Afgan uyruklu göç edenlerin durumu Suriyeli göç edenlerden farklıdır. Afgan uyrukluların Türkiye’ye göçünün siyasi, ekonomik, güvenlik, sağlık veya eğitim gibi birçok nedeni bulunmaktadır. Afganistan’dan gelenleri iki farklı pozisyonda değerlendirmek mümkündür. Buna göre ilk değerlendirme açısından; uluslararası koruma başvurusu yapmış veya koruma statüsünü almış Afganlar bu grupta yer almaktadır. İkinci grup ise başta ekonomik nedenler ve daha iyi bir hayat umuduyla Türkiye’ye göç eden Afganlardan oluşmaktadır. Başvuru yapan veya koruma statüsü alan ilk grubun, üçüncü ülkelere geçiş sürecinde azalan kotalar ve ihtiyaç duyulan zamanın uzaması nedeniyle Türkiye’de kalma süreleri artmaktadır. İkinci grup ise; temelde ekonomik nedenlerle göç ettiğinden dolayı uluslararası koruma başvurusu yapma veya statü alma konusunda büyük sorunlar yaşamaktadır (Karakaya ve Karakaya, 2021). Afganistan’dan göç edenler için Türkiye’de resmi bir açık kapı politikası veya benzer bir kolaylaştırıcı unsur bulunmamaktadır. Afgan göç edenler ezici bir çoğunlukla Türkiye’ye giriş yaparken yasa dışı yolları tercih etmektedir. Şu halde; **Türkiye’de ikamet etmek için yasal hakkı bulunmayan ve aynı zamanda herhangi bir hukuki statüye dâhil olmayan Afganlar için düzensiz göçmen tanımı daha uygundur.** Bu insanlar yasadışı olarak Türkiye’de bulunmaktadır ve ikamet hakları bulunmamaktadır.

Çok tartışılan diğer bir husus ise kitlesel göç edenlerin yine topluca veya kitlesel olarak sınır dışı edilmesi konusudur. Buna ilişkin uluslararası mevzuat: “Yabancılara yönelik toplu sınır dışı, uluslararası hukukun çeşitli belgeleri (Madde 4, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 4 Nolu Protokolü, 1950; Madde 12-5, Afrika Halk ve İnsan Hakları Şartı 1981; Madde 22-9, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, 1969) tarafından yasaklanmıştır” şeklindedir. Bunun yansırı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne göre toplu sınır dışı engeli; grubu oluşturan her bir münferit yabancıнын özel durumunun, makul ve objektif bir incelemeye tabi tutularak değerlendirildiği durumlar dışında, grup olarak ülkeyi terk etmeye mecbur bırakılmaması açısından konulan bir tedbirdir. Fakat burası Türkiye’deki mevcut durum açısından tartışmaya çok açık bir zemindir. Zira bu noktada göç edenler için ispat külfeti (burden of proof) dediğimiz bir kavram ortaya çıkmaktadır. Bir tarafın, tartışmalı bir iddiayı ya da suçlamayı kanıtlama yükümlülüğünü ifade eden bu kavrama göre; göç bağlamında, başka bir ülkeye girmek isteyen yabancı, genellikle ispat külfeti altındadır, yani; **yabancı ülkeye girme hakkı olduğunu ve o devletin kanunlarına göre kabul edilemez olmadığını kanıtlamak zorundadır** (IOM, 2013). Türkiye sınırında gerçekleşen Suriye iç savaşı kapsamında ortaya çıkan ani korunma talebi bu koşulun (ülkeye girme hakkının sorgulanması) sağlanmasını imkânsız hale getirmiştir. Fakat bu koşul o dönemin konjonktüründe sağlanamamış olsa dahi değişen şartlar gereği tekrar gözden geçirilerek uygulanabilir. Zira asıl sorun artık ülkeye giriş yapılması değil sürekli ikamet edilip edilmeyeceği sorunudur.

Türkiye’nin güvenliği söz konusu olduğunda; uluslararası sözleşmeler ikinci planda yer almaktadır. Mevcut duruma göre; Suriye’deki şartların değişip değişmediği değerlendirilip sürekli kalma haklarının olup olmadığı yeniden gözden geçirilmelidir. Türkiye’ye göç eden Suriyelilerin mevcut statüleri “Geçici Koruma Altında Olanlar” şeklindedir. Bu statü Türkiye’nin kendi iç hukukuna tabidir. Mülteci gibi uluslararası geçerliliği olan ve uluslararası sözleşmelerle korunan bir statü değildir. Faraza, Suriye’den göç edenler için statü olarak mülteci statüsü verildiğini varsayalım (ki ulusal ve

uluslararası mevzuat gereği verilmesi mümkün değil); Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde öngörülen 33(1) ve (2) ilkesine göre: sözleşmeye “*hiçbir taraf devlet, bir kişinin ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü yüzünden hayatı ve özgürlüğünün tehlikeye gireceği toprakların sınırlarına söz konusu kişiyi hiçbir şekilde sınır dışı etmeyecek veya geri göndermeyecektir*” şeklinde ifade edilmektedir. Fakat mülteci statüsünde bulunanlar için dahi bazı istisnalar bulunmaktadır. Zira sözleşmenin aynı ilkesine göre; “***içinde bulunduğu ülkenin güvenliği için tehlike arz ettiğini gösteren makul nedenlerin bulunduğu veya ciddi bir suç işlemiş olmaktan dolayı hakkında kesinleşmiş mahkeme kararı bulunan ve ilgili ülke için tehlike oluşturan kişiler tarafından işletilemez***” esnekliği tanınmıştır. Geri gönderme açısından her ülkenin baz alacağı esas kriter o ülkenin güvenliği ve iç huzurudur.

SONUÇ

Genellikle anlam karmaşası yaratan sözcükler göçmen ve mülteci kavramlarıdır. Bu iki sözcüğün birbiri yerine kullanıldığına sıklıkla şahit olmaktayız. Hatta göçmen sözcüğü; sığınmacı ve geçici koruma altındakiler için de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Fakat bu tarz bir kullanım ne kadar doğru? Göçmen kavramı genel bir ifade olarak sıklıkla tercih edilmesine karşın sözcüğünün uluslararası ölçüde hukuki bir tanımı bulunmamaktadır. Birçok basın kuruluşu, uluslararası örgüt, akademisyen, sosyal toplum örgütü ve resmi kurum; göçmen sözcüğünü hem göçmenleri hem de mültecileri kapsayan ortak bir kavram olarak görür ve bu şekilde kullanma eğilimi gösterir. Oysaki bu tarz bir kullanım yanlışlığı, kamuoyunda kolaylıkla kafa karışıklığına ve yanlış anlaşılmalara sebep olabilir. Göç edenlerin ne kadar zor şartlar altında göç ettikleri ve yaşadıkları sıkıntılar dikkate alındığında yanlış kullanılan kavramların onların hayatı ve güvenliği açısından istenmeyen bazı neticeler üretme potansiyeline sahip olduğu göz ardı edilmemelidir. Örneğin, iade edilmek istemeyen veya can güvenliği sebebiyle sınırı yasadışı geçtiği için cezalandırılmaktan korkan ve bu sebeple ihtiyacı olan yasal korumayı talep eden kişilerin isteği zora girebilir. Bu ve buna benzer durumların yaşanmaması için kavramların doğru kullanılması ve yeknesaklık sağlanması önem taşımaktadır.

Göç ve göç edenlere yönelik kullanılan kavramların dikkatli seçilmesi gerekmektedir. Özellikle de mülteci ve göçmen terimlerini birbirine karıştırmak veya aynı anlamda kullanmak mültecilere ve evrensel sığınma hakkına gösterilen kamuoyu desteğine zarar verebilir. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği bu tarz bir yanlış anlaşılma ve istenmeyen bir sonuçlar doğmasını engellemek açısından özellikle ‘mülteci’ ve ‘göçmen’ sözcüklerine son derece yüksek bir önem vermektedir. Buna göre; mülteci hareketlerinin ortaya çıkış sebepleri ve yapısı konusundaki netliğin korunması ve mülteciler için yerine getirilmesi gereken uluslararası hukuk yükümlülüklerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Göçmen sözcüğü; bulunduğu coğrafyadaki kişilerin daha iyi ekonomik fırsatlar veya benzeri avantajlar elde etmek için sınırı geçmesi şeklinde yapılan bir tanım olduğu ve gönüllü bir süreci temsil ettiği düşünüldüğünde, mülteci kavramından oldukça uzaklaştığı görülmektedir. Zira mülteciler için temel itici faktör gönüllülük esasına bağlı değildir. Birçok mülteci haklı sebepler doğrultusunda menşe ülkelerine veya transit ülkelere dönüş yapamamaktadır. İşkence, zulüm, savaş, siyasi baskı, cinsiyet baskısı, inanç baskısı ve benzeri pek çok etken bu kişiler açısından uluslararası hukuk çerçevesinde özel koruma hakkı doğurmaktadır. Ortaya çıkan sığınma hakkı bu durumda olan kişiler açısından evrensel bir insan hakkına işaret etmektedir (Cantor, 2016).

Göç edenlere ilişkin tanım ve statüler ne olursa olsun her konuda olduğu gibi göç konusunda da empati oluşturmak ve insan haklarına saygılı politikalar üretmek gerekmektedir. Özellikle zorunlu göçler yapıları gereği çok sıkıntılı ve güç süreçlere işaret etmektedir. Dezavantajlı gruplar göç konusunda en çok zarar gören ve incinen kesim olmaktadır. Bu bakımdan kadın, çocuk, engelli ve muhtaçlara ayrıca kolaylık ve imkân tanınmalıdır. İçinde bulunduğumuz çağ yeni bir göçler çağıdır. Küresel ısınma, iklim değişiklikleri, gıdaya erişim sıkıntıları ve politik açıdan artan global gerginlikler yeni göçlerin habercisidir. Fakat tüm bunlara karşın; Türkiye’ye özgü yerel koşullar ve ülke gerçekleri bulunmaktadır. Türkiye dünyanın her tarafından, çoğunlukla da çevre ülkelerden yoğun bir göç almaktadır. Birleşmiş Milletler verilerine göre dünyanın en çok mülteci barındıran ülkesi Türkiye’dir. Türkiye bu kadar göçü kaldırabilecek ekonomik ve sosyal yapıya sahip değildir. Türkiye’nin gelecekle

ilgili hedeflerine ulaşabilmesi için demografik yapısının korunması ve gelecek nesillere bozulmadan taşınması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Aleinikoff, A. (2003). Protected characteristics and social perceptions: an analysis of the meaning of 'membership of a particular social group'. (Eds. Feller, E., Türk, V., Nicholson, F.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection*, Cambridge University Press; UNHCR.

Arslan, E. (2021). Uluslararası Göçe Teorik Bakış ve 21. Yüzyıl Göçleri: Göç Karşıtlığının Yükseliş ve Zorunlu Göçlerin Artması Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslar Arası Göç Üzerine Akademik Çalışmalar-Süreçler Olgular Uygulamalar*, (Ed. E. Arslan), Eğitim Yayınevi, 1-33.

Assembly, U. G. (1951). Convention relating to the status of refugees. *United Nations, Treaty Series, 189(1)*, 137.

Atmaca, Y. (2019). Türkiye'deki Göç Yönetimi Politikalarının Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Sürecinde Değerlendirilmesi, *Route Educational and Social Science journal*, 6 (7) ss. 1054-1066.

Atmaca, Y. (2020). "Esenyurt ve Göç Yönetimi Politikaları Üzerine Bir İnceleme", (Ed. Vedat Yılmaz ve Yıldız Atmaca), *Türkiye'de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi*, Ekin Yayınevi.

Aydın, A. (2020). "Bir Göç ve Göçmen Şehri Olarak Adana", (Ed. Vedat Yılmaz ve Yıldız Atmaca), *Türkiye'de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi*, Ekin Yayınevi.

Belli, A. (2020). "Suriyeli Göçünün Kentleşme Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Kilis Belediyesi Stratejik Planın İçerik Analizi", (Ed. Vedat Yılmaz ve Yıldız Atmaca), *Türkiye'de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi*, Ekin Yayınevi.

BMMYK (UNHCR) (2001). *Dünya Mültecilerinin Durumu 2000: İnsani Yardımın Elli Yılı*, Ankara: Başkent Matbaası.

BMMYK (UNHCR) (2021). *Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme*. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği. <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> (E.T. 20.12.2021).

Büyükhan, M. (2021). Uluslararası Ve Ulusal Mevzuata Göre Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü . R&S - *Research Studies Anatolia Journal*, 4 (2) , 76-90 . DOI: 10.33723/rs.851412

Cantor, D. (2013). Defining Refugees: Persecution, Surrogacy and the Human Rights Paradigm'(Ch 1 n 17) and Dallal Stevens, 'What Do We Mean by Protection?'. *International Journal on Minority and Group Rights*, 20, 233.

Cantor, D. (2016). *Defining refugees: Persecution, surrogacy and the human rights paradigm*. Koninklijke Brill NV, Leiden.

Costello, C., Ioffe, Y., & Büchsel, T. (2017). *Article 31 of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees*. Legal And Protection Policy Research Series, University of Oxford.

Dost, S. (2014). Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Ülkemizdeki Suriye'li Sığınmacıların Hukuki Durumu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), 27-69.

Fitzpatrick, J., Bonoan, R. (2003). Cessation of Refugee Protection in Refugee Protection, (Eds. Feller, E., Türk, V., Nicholson, F.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection* Cambridge University Press; UNHCR.

Fullerton, M. (1988). Restricting the flow of asylum-seekers in Belgium, Denmark, the Federal Republic of Germany, and the Netherlands: New challenges to the Geneva Convention relating to the status of refugees and the European convention on human rights. *Va. J. Int'l L.*, 29, 33.

- Gilbert, G. (2003). Current issues in the application of the exclusion clauses, (Eds. Feller, E., Türk, V., Nicholson, F.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection*, Cambridge University Press.
- GKY, (2014). *Geçici Koruma Yönetmeliği*. Resmi Gazete- 22 Eki 2014, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf> (Erişim Tarihi: 06.04.2022)
- Goodwin-Gill, G. S. (2003). Article 31 of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees: non-penalization, detention, and protection, (Eds. Feller, E., Türk, V., Nicholson, F.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection*, Cambridge University Press.
- GİGM (2021). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, *İkincil Koruma, Geçici Koruma*, <https://www.goc.gov.tr>, (E.T. 11.05.2021)
- GİGM (2022). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, *Şartlı Mülteci*, <https://www.goc.gov.tr>, (E.T. 15.04.2022)
- Haines, R. (2003). Gender-related persecution, (Eds. Feller, E., Türk, V., Nicholson, F.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection*, Cambridge University Press.
- Hathaway, J. C., Foster, M. (2003). Internal protection/relocation/flight alternative as an aspect of refugee status determination. (Eds. Feller, E., Türk, V., Nicholson, F.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection*, Cambridge University Press.
- IOM- International Organization For Migration (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü*, (2.Baskı).
- Jaeger, G. (2001). On the history of the international protection of refugees. *International Review of the Red Cross*, 83(843), 727-738.
- Jastram, K., Newland, K. (2003). Family unity and refugee protection. (Eds. Feller, E., Türk, V., Nicholson, F.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection*, Cambridge University Press.
- Kagan, M. (2006). The beleaguered gatekeeper: Protection challenges posed by UNHCR refugee status determination. *International Journal of Refugee Law*, 18(1), 1-29.
- Kalin, W. (2003). Supervising the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees: Article 35 and beyond, (Eds. Feller, E., Türk, V., Nicholson, F.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection*, Cambridge University Press.
- Karakaya, C. & Karakaya, E. N. (2021). Türkiye'nin Göz Ardı Edilen Göçmenleri: Afganlar. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (UKSAD), 7(1) , 100-111. DOI: 10.46442/intjcss.887777
- Kaya, İ., Eren, E. Y. (2015). Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu-Arada Kalanların Hakları ve Yükümlülükleri, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı* (SETA) Yayınları 55, 1. Baskı, İstanbul.
- KTEN, (2020) <https://www.kten.com/story/41836782/what-is-the-difference-between-migrant-and-immigrant> (Erişim Tarihi: 09.04.2022)
- Lauterpacht, E., Bethlehem, D. (2003). The scope and content of the principle of non-refoulement: Opinion, (Eds. Feller, E., Türk, V., Nicholson, F.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection*, Cambridge University Press; UNHCR.
- Lomo, Z. A. (2012). *The 1951 Convention Relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol: A Commentary*. (Eds.Zimmermann, A., Dörschner, J., & Machts, F). Oxford University Press.

- Özel, S. (2020). Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 709-734.
- Robinson, N. (1952). *Convention Relating to the Status of Refugees*. Institute of Jewish Affairs.
- TDK. (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu, Ankara, TDK Yayınları.
- Telsaç, C. (2021). "Head Of State According To Farabi". *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 333-342.
- Telsaç, C., Telsaç, Ö. Y. (2022a). Causes of Migration and its Effects, 2. *Uluslararası Güvenlik, Ekonomik, Sosyal, Siyasal ve Kültürel Boyutlarıyla "Küresel Göç Olgusu" Sempozyumu 23-24 Mart 2022, Ankara*. pp.427-433.
- Telsaç, Ö. Y., Telsaç, C. (2022b). Main Educational Problems Regarding The Children Of Migrant Families, 2. *Uluslararası Güvenlik, Ekonomik, Sosyal, Siyasal ve Kültürel Boyutlarıyla "Küresel Göç Olgusu" Sempozyumu 23-24 Mart 2022, Ankara*. pp.427-433.
- Türk, V., Nicholson, F. (2003). Refugee protection in international law: an overall perspective. (Eds. Feller, E., Türk, V., Nicholson, F.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection*, Cambridge University Press; UNHCR.
- UNHCR (1992) *Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees 1979*, HCR/IP/4/Eng/REV.1 Reedited, Geneva, January 1992, <http://www.unhcr.org/publ/PUBL/3d58e13b4.pdf> (E.T: 10.05.2021).
- UNHCR (1996) *Voluntary Repatriation: International Protection*. Handbook. <https://www.unhcr.org/publ/PUBL/3bfe68d32.pdf> (E.T: 01.05.2021).
- UNHCR (2016). *Mülteci ve Göçmen?*, https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/02/UNHCR_Refugee_or_Migrant_TR.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2022)
- UNHCR (2022). *Procedural Standards for Refugee Status Determination Under UNHCR's Mandate*, 20 November 2003, available at: <https://www.refworld.org/docid/42d66dd84.html> (Erişim Tarihi: 10.04.2022)
- Yıldız, A. (2017). Göç ve Entegrasyon Politikalarında Vatandaşlık. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 3 (1) s. 36-67.
- Yılmaz, V. (2020). "Suriyeli Göçmenlerin Yaşam Memnuniyetlerinin Malatya ili Özelinde Araştırılması", (Ed. Vedat Yılmaz ve Yıldız Atmaca), *Türkiye'de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi*, Ekin Yayınevi.
- Yılmaz, V., Efsan, N. ve Mecek, M. (2020). Suriyeli Göçmenlerin Kentlere Etkilerinin Torbalı Özelinde Değerlendirilmesi, (Ed. V. Yılmaz ve Y. Atmaca), *Türkiye'de Göçün Kentler Üzerindeki Etkileri ve Yönetimi*, Ekin Yayınevi.
- Yılmaz, V., Telsaç, C. (2021a). Yerel Yönetimler ve Katılım, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 235-254.
- Yılmaz, V., Telsaç, C. (2021b). Göç Olgusu Ve Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlerin Kentlerdeki Sayısal Durumu, (Ed. E. Arslan), *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye*, Nobel Yayınevi.
- Yılmaz, V., Telsaç, C. (2022) Kriz Yönetimi Bağlamında Türkiye'de Göç Ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Değerlendirme, (Ed. V. Eren), *Kamu Sektöründe Kriz Yönetimi Kavram, Kuram ve Uygulamalar*. Nobel Yayınevi.
- YUKK, (2013). *6458 Sayılı Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6458.pdf> (Erişim Tarihi: 08.04.2022)

Yüksel, H. ve Hiçdurmaz, Z. (2019). “Misafir İşçiden” “Yaşlı Göçmene” Avrupa’da Yaşlanan Göçmenlerin Sorunları: Fransa Örneği. *Journal of Economy Culture and Society*, (59), 213-234. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0029>

DİĞER KAYNAKLAR

Afrika Halk ve İnsan Hakları Şartı 1981, African Charter on Human and Peoples' Rights, <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022)

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, American Declaration of the Rights and Duties of Man, <http://www1.umn.edu/humanrts/oasinstr/zoas2dec.htm>, (Erişim Tarihi: 04.05.2022)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf, (Erişim Tarihi: 05.05.2022)

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi (1961). Cenevre’de 1951 tarihinde imzalanmış olan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin tasdiki hakkında kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu raporu, (1/125). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM___/d00/c002/km___00002024ss0053.pdf

Lisbon Treaty (2012). Area Of Freedom, Security And Justice, “Policies On Border Checks, Asylum And Immigration”, Title V, Chapter-2, Article-78 (ex Articles 63, points 1 and 2, and 64(2) TEC) , https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016_ME/TXT&from=EN#d1e1260-47-1 (Erişim Tarihi: 18.04.2022)

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi, <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>, (Erişim Tarihi: 04.04.2022)

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü, <https://www.Goc.Gov.Tr/Kurumlar/Goc.Gov.Tr/Yonetmelikler/Sozlesmeler/Multecilerin-Hukuk-Statusune-Iliskin-1967-Protokolu.Pdf>, (Erişim Tarihi: 05.04.2022)

Resim Sanatı İçinde Memento Mori Kavramı

The Concept of Memento Mori in Painting

İmran Uzun

Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Güzel Sanatlar
Fakültesi Temel Eğitim Bölümü
imran.uzun@kocaeli.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-3733-4915

Makale Başvuru Tarihi: 05.06.2022

Makale Kabul Tarihi : 30.06.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

İsmail Birlik

Öğr. Gör. Bayburt Üniversitesi, Teknik Bilimler M.Y.O
Görsel-İşitsel Teknikler Ve Medya Yapımcılığı Bölümü
ismailbirlik@bayburt.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-4236-7957

ÖZET

Sanatın tüm pratiklerinde yaşam temalarına heyecanla yer verilirken yaşam diyalektiğinin karşı fazında duran ölüm temasına da yer verilmiştir. Eşsiz örnekleri ile karşımıza çıkan bu eserler yer yer hayatın geçiciliğine temas ederken çoğu zaman da ölümü doğal bir fenomen olarak yansıtmışlardır. Kadim mısır hiyerogliflerinde ölüye yol gösteren yazınsal resimlemeler, Sümer tabletleri, Pompei mozaik tasvirleri bilinen ilk örnekleri tasvirlerken zamanın ağır ilerleyen basamaklarında özellikle dini etkisi ile kutsal ölüm tasvirleri de yapılmıştır. Rönesans'ın etkisi ile skolastik düşüncenin özgürleşmesi zaman içinde ölümün doğal bir fenomen olarak algılanmasına etkiye bulunmuştur. Öyle ki Michelangelo'nun Meryem oğlu Mesih İsa'nın kucağında ölü halde heykel olarak tasvir edilen "pietası" ile sunulan ölüm teması 1400'lü yılların ölüme bakışını acının tüm gerçekliği ile nasıl yansıttığını bizlere göstermektedir.

Natürmortlarda da işlenen ölüm teması özellikle kuru kafa kullanılarak sunulmuştur. Vanitas olarak tasarlanan bu yapıtlar dönemin ölüm algısına ayna tutmaktadır. Bu resimler, ölümün kaçınılmazlığını, yaşamın kısıtlılığını, dünyanın geçiciliğini, çeşitli simgelerle anlatan ölü doğa türündeki resimledir. Vanitas "Boşlukların boşluğu/hiçliklerin hiçliği" anlamını taşımaktadır. 20. Yy. ile de gelen ölümü öldürme ve ölüme neden olan nesnelere vanitas özelliği göstermesi ile sanat ve ölüm arasındaki ilişki farklı bir boyut kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf, Memento mori, Ölüm, Resim, Vanitas, Sanat.

The Concept of 'Memento Mori' in Painting

ABSTRACT

While the themes of life are enthusiastically included in all practices of art, death, which stands in opposition to the dialectic of life, is also included. These objects, which are made up of life-related to the unique, are somehow mirrored by people related to their impermanence in their place. Author mosaics guiding the dead in ancient illustrations hieroglyphs, Sumerian tablets, and Pompei mosaics they made when they were drawing the first sample. The liberation of scholastic thought with the influence of the Renaissance would not have been perceived as a phenomenon that you would become over time. So much so that Michelangelo's 'pieta,' which is depicted as a dead statue in the lap of Christ, the son of Mary, shows how death's view of death in the 1400s is reflected with all the reality of pain.

In still-lives are generally made with the skull. These works, which were used as vanitas, hold the perception of attraction. This still-life painting its brevity, continuity, and ease are enough to endure. Vanitas means 'the voids of voids/the nothingness of nothings.' The death and death-causing properties associated with 20th century are the properties related to bodies that take different forms.

Keyword: Photography, Memento Mori, Death, Paint, Vanitas, Art.

1. GİRİŞ

“Güzeli, estetiği ve sanatı bize ölüm armağan eder”... Bunun için midir ki, ilk çağlardan bu yana ölümü hatırlatıcı edebi kavramlar, sanatsal öğeler biz ölümlülerin gözü önüne serilir. “Memento mori” “ölümü hatırla” neredeyse bir tehdit niteliğinde olan bu kavram, ölümün beşer üzerindeki en tabii hatırlatıcı etkisini göstermektedir. Tarih boyunca savaşılan ama asla galip gelinemeyen ölümü kabullenme, ölüye yol gösterme mitleri, dualar anılar bedenini değil adını yaşamasına yönlendiren kalıcılık arzusu. Derida’nın da dediği gibi her bir fotoğraf, resim ölümdür.

Tarihte ölüm üzerine yazılmış en bilindik yazıt, Mısır da mezar ve yazı tanrılarının ölümler için yazdıkları “ölüler kitabı”dır. Bu kitap Mısır’ın çok tanrılı dinlerinden bu yana, papirüs kâğıtlarına yazılarak oluşturulmuş gelmiştir. Bu inanış beden gerçekte ölsede ölmeyen bazı değerlerin varlığına inancı temsil ediyor. (King ve Hall, 2009 :67) Ölüler kitabı insanın ebedi saadete erebilmesi için geçeceği sınavların bilgisini içerir. Hiyeroglif yazı karakteri ile papirüsler üzerine çizilen bu ayinler ölünün arkasından okunarak gömülme işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu yazılanlara göre hiyerogliflerde Anubis ölüyü ölümlerin koruyucu tanrısı ve yargılayıcısı Osiris’in önüne çıkarmak için hazırlayandır. Osiris ölünün kalbini bir kefeye, Maat’ını diğer bir kefeye koyarak ölünün ruhunun geçeceği sınavları belirler, bu veriler ise Toth tarafından yazılır ve böylece oluşturulan metin ölü ile birlikte gömülmüştür. Buradan Mısırlıların ölümden sonra ki yaşama olan inancın kesin kanıtları olarak görülmektedir. (Champdor, 2006. 14-15)

Piramitler, Mısırlıların kralları için yaptıkları bu devasa yapılar M.Ö. 2500’lü yıllarda yaşayan mısır halkının ölüme verdiği değeri göstermektedir. Bu yapılar her an izleyiciye kralda olsan ölüm seni gelip alacaktır düşüncesini içten içe vermektedir.

Ölüm ve sonrası üzerine tarihin başlangıcı sayılan Sümer’de de yaşayanlara ölümün kaçınılmaz bir son olduğunu hatırlatıcı ilahi ve ağıt tarzı edebi söylemlerin yer aldığı mezar sarayları keşfedilmiştir. Ölüme ve ölüye duyulan saygıdan dolayı törenler, ayinler düzenlenmiş ölünün mezarda rahat uyuması için geniş yer altı odaları kurulmuş, öldükten sonra tekrar dirileceğine inanıldığından ölünün yanına ihtiyaç duyacağı atı ve savaş malzemeleri ile gömülmüştür. Ölümün kutsallığını hatırlatan bu tarihi kayıtlar dünya medeniyetlerinin ölüm olgusuna bakışlarını göstermektedir.

Tarih boyunca ölüm, bir fenomen olarak hayatın parçası olmuş ve her an başa gelebilecek bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Çıkmaya da devam edecektir. Bizlere yaşamın hiçliğini geçiciliğini çaresizliğini hatırlatan yazılar, resimler Eski Yunan’dan beridir gerek kutsal kitaplarda gerekse sanat eserlerinde batıda bilinen ismiyle vanite-vanity olarak yer almıştır. Bu kavrama eski ahitte de sıkça rastlanmaktadır. Canlılığın geçiciliğine her şeyin bir sonu olduğunu akıllara getirmek amacıyla kullanılmıştır. ‘Muzaffer bir Roma generaline, (Marcus Aurelius) savaştan galip çıkıp sokaklarda zafer turu atarken, arkasındaki aciz bir köle, geleneklerin icap ettirdiği şekilde kulağına eğilip şunları söyler: "Arkana bak! Sadece bir insansın, ölümü hatırla!" ("Respice post te! Hominem te esse memento!"). Bugün en tepede olsan da, yarın başka bir gün olacak. Kişi ne kadar güçlü olursa olsun, sonuçta bir faniden başka bir şey değildir. Bu hatırlatma, o zamanlardan günümüze "MEMENTO MORI"; yani, "Fani olduğunu hatırla" cümlesiyle bir anekdot olarak kalmıştır.(Akt. Redwine, 1977 :666)

“Ölümü hatırla” deyimini Yunan ve Roma felsefesinde de aynı anlamlarda kullanılmış. Fakat epikürist düşüncede kavram biraz değişiklik gösterir ve “carpe diem” olarak karşımıza çıkar. Örneğin, hikâye de zevke olan düşkünlükleri ile bilinen Lut halkı ve Pompei halkı nasıl olsa öleceğiz mademki böyle günümüzü gün edelim düşüncesi ile farklı bir yaşama tarzı edinmişlerdir. Hemen ardından gelen ama çoğunlukla dillendirilmeyen *ölüm*...

Bu çalışmada resim sanatı içerisinde sanatın başlangıcından 20.yy’a ‘memento mori’ kavramını yansıtan vanitas ve pieta’lar üzerinden ölüm algısının bir değerlendirmesi yapılmıştır.

2. ÖLÜM TEMASI

“Ölüm olgusunun onbeşinci yüzyıldaki yıkıcılığı kadar güçlü ve ara vermeksizin tüm nüfusu etkisi altına aldığı başka hiçbir dönem yoktur.”(Akt. Balamber, 2018 : 122) Ortaçağ Avrupa’sına gelince *memento mori* daha çok tasvirlerde yer alır. Bu tasvirlerde ölünün hem yaşamından hem de ölü halinden kareler resmedilir. Bu resimler ölünün insan üzerindeki yarattığı etkiyi gözler önüne serer. Ölünün tasviri yapılırken normal hayattan bir kare gibidir. 13. ve 14. yüzyıl’a gelindiğinde, Ortaçağ’ın sonlarında *memento mori*’lerin çıplak, çürümekte olan cesedin resmi yaşarken ki gibi gösterilir. Tüm Ortaçağ’da olduğu gibi, anlatılmak istenen, dünyevi şeylerin gelip geçiciliğidir. Kutsal tarzda, yani iyi bir şekilde ölmenin yollarını gösteren çoğunluğu Hollandalı ve Alman rahipler tarafından hazırlanarak basılan matbaa ve tahta-baskı sayesinde hızla yayılan *Ars Moriendi*’ler (ölme sanatı) ise 14. yüzyılda da ortaya çıkan yazılı bir incelemedir. Bu incelemede, insanın kendini ölüme hazırlama ve ölmek üzere olan kişilere yol gösterme, iyi ölüm, ölme sanatı üzerine hazırlıklı, bilgili ve becerili olarak karşılanan ölüm yer alır. Özellikle Ortaçağın Fransa ve Almanya sanatında çok fazla tekrarlanan iki sahne; ölüm yatağı (Resim-1) sahnesi ve cennette taçlandırma ayrı ayrı sıkça işlendiği gibi bazen birlikte de resmedilerek ele alınır.(Balamber, 2018 : 123-124) İtalyan sanatında ise de Meryem’in ölümünün ele alınışının iki yaklaşımıyla karşılaşırız. Biri bol bol mucizevî ayrıntılarla dolu iken, diğeri, Meryem’in zaferinin titrek ama bir o kadar da güçlü görüntülenmesidir.

Resim 1. Ölüm Yatağı 91x 69 mm Der Meister ES.

https://cs.mcgill.ca/~rwest/wikispeedia/wpcd/wp/a/Ars_moriendi.htm

Tasvir edilen resimde yatağa uzatılmış olan ölünün etrafında bulunan ondört adet insan, melek ve şeytani figürler resmedilmiştir. Kutsal dinlerde insanüstü varlıklar olarak imgelenen melek ve şeytanların resmedilmesi ölünün diğer tarafa göçtüğünde karşılaşacağı varlıkları temsil etmektedir. Dinsel öğelerin resimlerde çoğunluk olarak yer aldığı orta çağ da *memento mori* resimleri ölümü ve sonrasını temsil etmektedir. 16. Yüzyıla doğru ölümlerin resimlerinden daha çok insanlara ait kemiklerin resmedildiği görülmektedir.

Kumaş üzerine serilmiş meyvelerin, çiçek demetlerinin arasına yerleştirilen kuru kafalar bütün hepsinin geçici olduğunu yok olup gidecekleri gerçeğini anımsatmaya çalışır. Kemiklerin yer aldığı natürmort kompozisyonlarına *vanitas* denilmektedir. Kemiklerin kullanım alanları sadece tablolarla kısıtlı değildir. Kemikler şamdan ya da süs eşyası olarak da kiliselerin belirli yerlerinde tutulmuştur. Şamdan olarak kullanılan kemikler yine zamanın geçiciliğini, mumlar ise yitip giden canı temsil etmektedir.

14. yüzyıldan itibaren resim sanatı içinde görülmeye başlayan natürmort ise *nature* doğa, *mort* ölü kavramlarının birleşmesi ile meydana gelen bir tür ifade biçimidir. Natürmorta konu olan nesnelere meyveler, sebzeler, ölü hayvanlar, içi dolu ya da boş bardaklar, kadehler, sürahiler, kaseler, sepetler,

vazolar içine yerleştirilmiş çeşitli çiçekler, ev yaşamının ayrılmaz bir parçası olan çeşitli gündelik kullanım eşyaları, keman, mandolin gibi çalgılar, kitaplar, örtüler, şamdanlar, kandiller, pipolar, saatler, kurukafalar oluşturur. Bu nesnelere, yer aldıkları kompozisyonların, kimi zaman ikonografik anlam taşıyan, kimi zaman da donatılmış masaların doğrudan kendini temsil eden öğeleri olarak ortaya konulurlar. Ancak, neresinden bakılırsa bakılsın bunlar henüz kendi başlarına dillenmiş imgelere dönüşmemişlerdir. Daha açık bir ifadeyle içinde yer aldıkları düzlemde duvar, mozaik, çini, vazo, tuval vb. bir meyve, bir sebze, bir eşya niteliğinden öte hiç bir şey değildirler ve hala ikincil konumdadırlar; ya da içinde yer aldıkları konuya bağlı olarak, çok çok ikonografik açıdan anlamlar yüklenmiş birer simge durumuna dönüşmüşler ve doğrudan kendini temsil eden nesnelere oranla göreceli bir dikkat çekicilik ya da deyim yerindeyse kısmi bir üstünlük sağlamışlardır. 1500'lerden itibaren ortaya çıkan ve hayatın geçiciliğini ölümün aniliğini yansıtan hiçliklerin hiçliği boşlukların boşluğu anlamına gelen vanitas kavramı kullanılmıştır. Çiçek, meyve, mumlar, kitaplar, kalemler, kum saatleri, ölü hayvan ve kurukafayla betimlenen vanitaslar, yaşamın kısıtlılığı, bilimin geçiciliğini vurgulayan 'memento mori' öleceğini/ölümlü olduğunu unutma gerçeğini hatırlatmaktadır. (Soylu, 2019: 45) Bu sebeple ölümü hatırla kavramı resim sanatında en çok vanitaslar da hayat bulur. Özellikle barok dönem sanatçıları tarafından daha çok benimsenerek resmedilen vanitaslar aslında 15.-16. yüzyıllarda keşfedilen bir yöntem değildir. Bilinen ilk vanitas örneği Pompei de keşfedilmiştir. İtalya da Vezüv yanardağının işgal ettiği Pompei yıkıntılarının altından çıkartılan bir mozaik ilk vanitas örneklerinden biri (Resim -2) olarak bilinmektedir. Bacakları genişçe açılmış A harfine benzeyen bir birlerine çivi ile sıkıca tutturulmuş ahşap yapının birleştiği noktadan salınan ipe asılmış bir kuru kafa görülmektedir. Kuru kafa bir kelebek üzerine, kelebeğin tekerlek üzerine oturtulmuş gibidir. Ahşap yapının her iki yanından sarkıtılan kumaşlar bulunmaktadır. Mozaik sağ tarafı deformasyona uğramış olduğundan kesin olarak çözümlenememektedir. Bu çalışmada ahşap yapı bir evin çatısını kenarlardan sarkan kumaşlar insanın yaşamı boyunca korunmak için üzerinde tuttuğu kıyafetlerini, tekerlekte yaşamın akış hızını simgelemektedir. Çalışma temel olarak insan yaşamının geçiciliğini vurgulamak adına yapılmıştır.

Fotoğraf -2. Skull M.Ö 30 Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi Napoli İtalya
<http://www.fotografya.gen.tr/yazdir?B03181A74B7632733963F8158D7A85F1>

2.1. Ortaçağ'da Ölüm

1600'lü yıllarda Avrupa ekonomisinin canlanması ile birlikte din temalı resimlerin azaldığı dikkatleri çekmektedir. Tabii bunda en büyük etken ekonomik gücün kazanılması sonucu ortaya çıkan burjuvazi, kent soylu takımının beğenisine göre meydana gelen değişimin bir sonucudur. Barok dönemi kapsayan bu dönem halkın belirli kesiminin ekonomik gücünün iyi olması sanatı da etkilemişti.

Kavram olarak 'boncuk dizini' anlamına gelen barok yaşantıda ve sanatta şaşalı görüntülerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Amaç boş olan yerleri en güzel en etkileyici tarzda süslemek doldurmaktır. Bu dönemde sanatçıların bir bölümü dinin etkisinde kalıp ölümü hatırlatıcı çalışmalar yapmış bir bölümü de gününü gün et mantığı ile karamsarlığa düşürmeyecek eğlenceli, neşeli tarzda çalışmalar yapmıştır. Bu dönem sanatçıları için Pieter Claesz'in 1630 tarihli *Vanitas*'ı (Resim-3), Antonio

Pereda'nın 1640-50 tarihli *Dünyanın Geçiciliği* adlı tablosu, 1668 tarihli Maria Van Oosterwyck'in *Vanitas*'ı (Resim-4), Jacques de Claeuv'un 1677 tarihli *Vanitas*'ı uygun örnekleri oluşturmaktadırlar.

Resim -3. Pieter Claesz *Vanitas* Ahşap Üzerine Yağlı Boya 39.5x56cm 1630
https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Pieter_Claesz_002b.jpg

Pieter Claesz'in bu *Vanitas*'ın da bilimin geçiciliği vurgulanmaktadır.

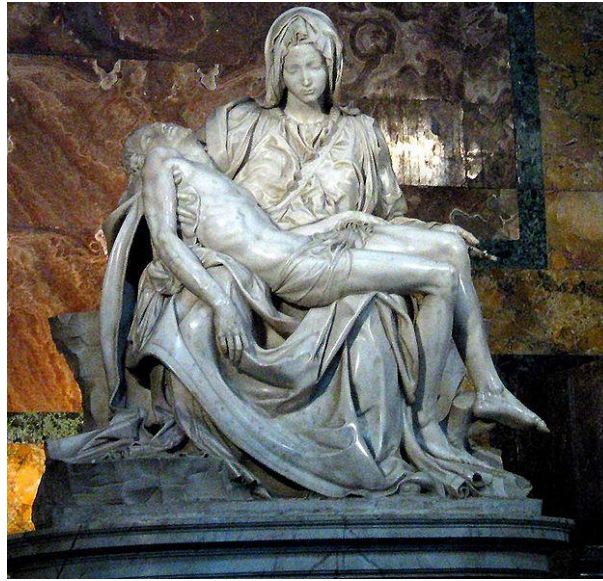
Resim -4. Maria Van Oosterwyck *Vanitas* 1668
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vanitas-Still_Life,_Oosterwijck.jpg

Geçmiş toplumlarda görüldüğü üzere memento mori ve carpe diem sadece bir yönlü düşünce tarzının benimsenmediğini göstermektedir. Burada dinsel ve düşünsel olayların toplum içinde hep bir zıtlık oluşturacak nitelikte olduğu ve toplumun da buradan hayat bulduğu kanısına varabiliriz. 18. Ve 19. yüzyıla gelindiğinde kilisenin baskısı toplum üzerinden yavaş yavaş çekilmeye başladığı hissedilmektedir. Bunun sonucu olarak özgür düşüncenin yayılması ile bilimde ve sanatta hızlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Giderek modernleşen dünyada ölüm soyutlaştırılır, imgeye yüklenmiş anlam olarak ifade edilir. 17. Ve 18. yüzyıl vanitasları daha çok meyve ağırlıklı kompozisyonlardan oluşur Avrupa'nın teknolojik gelişimleri halkın refah düzeyinin artması doğum – ölüm üzerine geliştirilen düşünceler görselinde etkisini duruma göre değiştirmektedir. Bu dönemde yapılan en iyi vanitas ressam örnekleri olarak Francisco Pacheco (1564-1654) Don Luiz Menendez (1716-1780) yanında İspanyol ressam Francisco de Zurbaran (1598-1664), Hollandalı sanatçılardan Williem Claesz Heda (1595-1681), (Resim -5) Jan Davidsz de Heem (1606-1683/84), ve 18. yüzyılın büyük ölüdoğa ustası Fransız Jean-Baptiste (1699-1799) sayılabilir.

Resim -5. Williem Claesz Heda *Vanitas* 70 x 46 cm. 1628

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Willem_Claeszoen_Heda-_Still_Life_-_Vanitas.JPG

Ortaçağ sonundan itibaren, dramatik bir karakter kazanarak daha önce olmayan duygusal bir yüke sahip olur. Bu düşünceler 17. ve 18. yüzyıllarda değişmeye başlar. İnsanlar *Karşı Reform*'un etkisiyle inançlara karşı mücadeleye girerek erdemli bir şekilde yaşamının zahmetine katlanmanın gereksiz olduğunu, bir ölümün her şeyi temizlediği anlayışıyla karşı çıkmışlardır. Bu köklerini derinlere salmış olan inanç 19. yüzyılda ve yalnızca endüstrileşmiş toplumlarda kırılabilmiştir. Ölüm 19. yüzyılda yeniden yorumlanma yoluna girmiştir. Rönesans dönemi ve sonrasında imgeye yüklenen anlam bu tarihlerde uygulanmaya başlanan farklı fırça sürüş teknikleriyle ressamın dışa vurumu farklı şekillerde yansıtmasını sağlamıştır. Özellikle renklerin parçalanarak sürülmesi kübist düşüncenin de önünü açmış oldu, önceliği Paul Cezanne'nin başlattığı bu yorum farkı ölü doğada da farklı yansımalar buldu. Yorum tekniklerinin değişmesi ile kalıplaşan vanitaslar ve pietalar yeniden önem kazanmaya başlamış oldu. Anne Meryem ve ölü oğul İsa pietalarında dinsel açıdan ölüm gerçeğini tüm çıplaklığı ile vurgulamaktadır. Bir peygamber olan İsa'nın da ölebileceği vurgusu ölümü hatırlatan en önemli unsurlarından biri olmuştur. Pietalara resim sanatının da sıkça rastlanılsa da heykel alanının da Michelangelo'nun Meryem ana ve ölü İsa (Fotoğraf-6) temsili pietaların ilk örneğini oluşturmaktadır. Nerede ise aynı kompozisyonlarda ressamlar tarafından da resmedilmiştir.

Fotoğraf -6. Michelangelo, *Pieta* 174 cm × 195 cm 1498–1499

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Piet%C3%A0_\(Michelangelo\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Piet%C3%A0_(Michelangelo))

Resim - 7. Giovanni Bellini *Pieta* 65x 90, 1505

https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Giovanni_bellini,_piet%C3%A0_martinengo_01.jpg

Yukarıdaki resimde Giovanni Berrini Meryem ana ve ölü İsa'yı resmetmiştir. Görselde hüznün renkleri (solgun sarılar ve tonları) hakim olarak yer almaktadır.

2.2. 19. Yüzyıl Değişimler

Resim tıpkı fotoğraf gibi hayatı durdurur ve bilgiyi andan geriye doğru işler. Sanatta nesne, (semiyotik çözümleme kapsamında) sahip olduğu fiziksel özelliğin dışında bir anlatıma yönelebilir. Buna enformasyon ayrıcalığı denir. Vanitaslar bu dünyanın nesnelere ile öbür dünyaya çağrışımında bulunan elemanlar olarak değerlendirilebilir. (Leppert, 1996: 92).

Ölü doğa göz için belki bir yiyecektir fakat us için aynı şey olduğu söylenemez. Resimlerde dış dünyanın gerçekliği ressamın algısına göre değişmektedir. Bir imgeye dönüşen ölümü hatırla kavramı 19. Yüzyıl ressamları tarafından teknik değişikliğe de uğramıştır. Bu açıdan bakıldığında sanatçı, ölü doğayı, herhangi bir akşam yemeği için donatılan masanın teşrif malzemesi olarak düşünmemekte; resim sanatının geçmişten günümüze uzanan zincirinin bir halkası içinde, yine resim adına, bir gerçekliği, yeni düşüncelerle içinde yaşadığı çağın yeni form anlayışı ya da gerçekliği kavrayış biçimiyle yeni bir dile çevirmektedir. Çalışmalarda nesnelere çoğu zaman bağlamlarından kopararak doğrudan yapıtın esas nesnesi haline gelebilmektedir. Böylelikle hazır nesnelere resimsel bir öğe gibi ışık, renk, çizgi, leke yer alabilmekteler. Heidegger'in ölüm üzerine yoğunlaştırdığı düşünceleri özellikle postmodern ile birlikte ölümün öldürülmesi üzerine arayışlar ile karşımıza çıkmaktadır. Organik bir madde olarak ortaya çıkagelen beden ölüm ile birlikte inorganik bir yapıya dönüşür. Psikanalitik açıdan böyle yorumlanan ölüm bedeninin toprağa dönüşmesi olayı ile bir yeniden kaynağa dönüş etkisini oluşturmuştur. Hatta Bauman'a göre, ölüm yoksa bırakın hayatın anlamını, kültür, tarih ve insanlık yoktur. (Akt. Acar, 2007, 9)

2.3. Resim - Fotoğraf Dikotomisinde Memento Mori-Post Mortem Fotoğraf

Fotoğrafın gerçeklik ile olan bağlamına en imkânsız sığırdıran fotoğrafçılar ölmüş olan insan hayvan ve bitkilerin post mortem tekniğini kullanarak hala hayatta imiş gibi göstermeleri hayatı estetize etmenin en enteresan süreci olarak değerlendirilebilir. Post mortem fotoğrafın başlangıçta sadece anı niteliği taşıması amacıyla çekilmesi zamanla estetik değerler göz önünde bulundurularak sanatsal amaçla üretimlere yönelmiştir. Emisyonlu yüzeylerin hızlı expoze olamaması durumu fotoğraf açıdan hayatta olan insanların ölümlerinden daha silik olarak görünmesini ölümlerin ise hali hazırdaki sabitliklerinde son derece net çıkmalarına da sebep oluyordu. (Oskay, 2016:2001)

Fotoğraf ölümün gerçek yüzü, gerçekliği kendi varlığından soyutlayarak anı yakalama pahasına öldürüyor kayıt anında. O zaman fotoğraf ölümü mü kopyalıyor. Gerçeklikle kopyalama arasında gidip gidip geliyor. Oysaki Barthes Fotoğrafın öldürdüğü iddiasını "Kış Bahçesinden Fotoğrafa Yolculuğunda" kitabında, bir kitap dolusu gerçeklerden bahsetmektedir. Öyleyse fotoğraf gerçeği

söylemektedir. Fotoğrafta ki üçüncü kişi ölüdür. Ve bu gerçeğin değiştirilemeyeceğini yine bize fotoğraf gösteriyor.

Fotoğraf -9 Kadavranın Net, Hayatta Olanların Flu Olarak Fotoğraflandığı Post Mortem Fotoğraf Örneği
<https://arsizsanat.com/post-mortem-olumun-fotograf/>

Fotoğrafı, romantizmin aşk ve ölüme yaklaşan uzantısı üzerinden çözümlemeye girişen Barthes'a göre ölüm fotoğrafın sureti, eidos'udur. Fotoğraftaki klik sesi yaşamla ölüm arasındaki geçiş gibidir der Barthes; fotoğraf o anda var olanı kaydetmiş olsa da, yüzeyde belirmiş olan o şeye biz daha bakmadan, o ölüme doğru yürümeye başlamıştır bile.

Öyleyse her fotoğrafa baktığımızda ikonik olarak ölüm simgesiyle yüz yüze gelmiş mi oluyoruz! Diğer disiplinlerde ölüm nesnesini resmederken düşünsel dünyamızda varlık gösteren göstergeler üzerinden imgeler oluştururken fotoğraf ölümlü ve ölüme dair bütün nesnelere, objelerin ve hatta insan varlığının ölümle her an yüz yüze yaşadığının görtergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Resim natürmort aracılığıyla ölümü resmederken fotoğraf doğada var olanların tamamının kendi aracılığıyla aslında defaatle öldüğünü ve ölümün simgesi haline geldiğini gösteriyor.

2.4. Ölüm ve Nesnesi

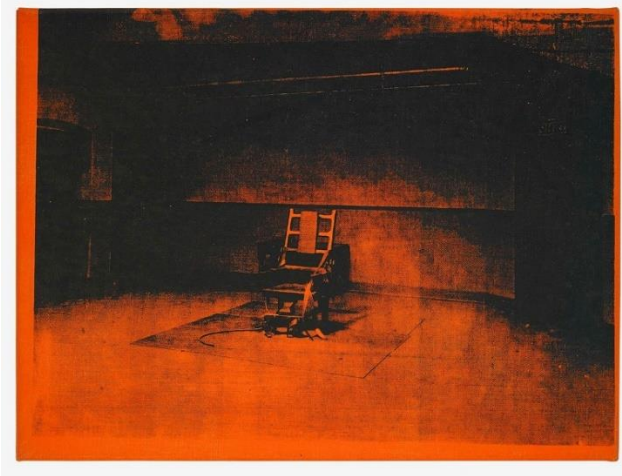
20. yy düşünce ve felsefe akımları resim sanatını ve resme bağlı sanat akımları doğrusal olarak etkilemiş hayatın gerçeği olan ölüm Salvador Dali'de *Eriyen Saatler* Picassoda *Guernika* olarak karşımıza çıkmıştır. Rönesans ve sonrası dönemlerde salt bir fenomen olarak görünen bu olgu, ölümün çeşitlerinin çoğulluğu ile bilinçte yok oluşun farklı tezahürlerinin oluşmasına olanak sağlamıştır. Vanitası, iç içe geçmiş savaş mağduru insanlar halinde resmeden Dali *Savaşın Yüzü Dali* Tablosunda bir nedenden yiten canların öznel varlıklarını birer nesneye dönüştürmüştür. Anlamsal bağlamda hayatın geçiciliğinden daha çok savaşın yarattığı vahşetin bir temsili gibidir. Dali'nin dehalarından biride *St. Anthony'nin Baştan Çıkışı* adlı tablosudur. Burada St. Anthony'nin onbeş yaşında iken şeytanla karşılaşmasında bir haç çizerek şeytanı alt etmesi hikâyesi resimleştirilmiştir. Tabloda bir dizi üzerine çöken aziz elindeki haç ile gösterişin gücün zevkin ve sefanın akışını kesmesi eylemi azizin önündeki kuru kafa ile simgelenmiştir. Dali'nin gerçek üstü dehasındaki memento mori ifadesini ortaya koyan iki önemli çalışma olarak değerlendirilebilirler. Bu açı dadacıların önünü açtığı sürreal dünyanın resmediliş tekniğindeki transendental (aşkın) ifadenin ölüm olgusu ile uyumu da aynı zamanda ortadadır.

Resim – 10 Salvador Dalí, Aziz Antonius'un Baştan Çıkarılışı, 1946.
<https://www.pivada.com/salvador-dali-aziz-antoniusun-bastan-cikarilisi-1946>

Artık bu dönemde hakikatlerin sembollere dönüşmesi anlamsal bütünlüğü korumaktadır. Ancak vanitaslar yerini daha resimsel ve hikaye anlatıcılığı tarzında resimler ile ortaya koymaktadır. Kuru kafalar kullanılmaya devam etse de sembolik anlatımcılık daha ön plandadır. Yaşanan savaşlar gelişen teknoloji, bilimin yenilikleri ve bunların sonuçlarında ortaya çıkan kimlik sorunları ölüme bakış açısının değiştiren unsurlar olarak öne çıkar. Fakat yine de kaçınılmaz gerçek olarak görülen ölüm bir dine ya da dogmatik düşünceye bağlı kalınmadan direkt olarak ressamın iç dünyasındaki imgelerin dönüşümü olarak ortaya çıkar.

Ölüm, ölüm süreci, anı, ve sonrası, postmodern sonrası ressamların da tercihleri haline gelmiştir. Hatta pop art'ın öncüsü Andy Warhol'un *sandalye* eserindeki gibi ölüme neden olan nesnelere birer ölüm hatırlatıcısı olarak sanatın belleğine işlene gelmişlerdir. Vanitaslar form değiştirerek öldürme araçlarına dönüşmüşlerdir. Sandalye artık bir vanitastır. Bu yöntem imgenin gücünü nesnenin hiçliği ile ortaya koyduğu açık bir gerçektir. Mantığını kavramak için nesne hakkında bilgi sahibi olmak yetersiz kalmaktadır. Alegorik yaklaşım ile çözümlemelere gitmek gerekmektedir. Warhol bu ve diğer resimlerinde nesnenin nesnesizliğini imgenin gücünü taşıdığı anlamın bir öznesini ortaya koymaktadır. Onun için bir darağacı, giotin, siyanür gibi simgesel nesnelere yansıtımın tek illiğinden ayrılarak çok boyutlu anlam taşıyıcıları haline gelmişlerdir.

Fotoğraf- 11 Sandalye, Andy Warhol.
<http://www.sanatatak.com/view/alice-cooperin-andy-warholunun-hikayesi>

3. SONUÇ

Vanitas anlatımlarında resmedilen kuru kafaların ortak özelliği geçiciliği betimlemede hatırlatıcı bir öge olmasıdır. Genellikle koyu toprak renklerinde resmedilen kuru kafalar toprağın önemine yaşamın ve ölümün kaynağı olduğunu anlatır gibidir.

Ölüm, 1900'lerin başlarında hayatını kaybeden Cezanne'nin da bir problemi olarak kaldı. Sunduğu farklı bakış insanlık tarihinden bu yana insanların en büyük problemi olan ölümü değiştiremedi. Ama ressamın kendi dünyasında durum belki de hiç böyle algılandığı gibi değildi. Ardından gelen kübist düşüncede Pablo Picasso ölümü karelere bölmüş, parçalamış kafataslarının biçimlerini elinden geldiğince değiştirmiş fakat yine de ölüm olgusunun gerçekliğinden az bile olsa uzaklaştıramamıştır. Ölüm hayatın gerçeği olmanın ötesinde ressamların ölümü hatırlatıcı tavırları Rönesans'tan bu yana değişmemiştir. Yaşamın büyük bölümü lüks içinde geçen Salvador Dali bile ölümü hatırlatıcı eserler yapmaktan vaz geçmemişlerdir.

Postmodern süreç ile birlikte ölüm ölümün tanınmaya çalışılması hatta onun öldürmeye yönelik aşırıkları tavırları ölümü hatırlatma nesnesi olan kuru kafaların formlarında büyük değişikliğe gidilmesine sebep olmuştur. Artık ölüme neden olan nesnelere birer ölüm hatırlatıcısı olarak betimlenmekte ve vanitas görevi görür duruma gelmektedir. Andy Warhol'un Sandaliyesi ölümü hatırlatan nesne olarak sanat dünyasında yer alması fikrinsel bakışın etkinliğini ortaya koymaktadır. Post Mortem Fotoğraflar 19. yüzyıldan beri ölümü gerçekleştiren bir aygıt olarak optik ve mekanik araçlar vasıtasıyla fotoğraf makinesini bir öldürücü araç olarak kullanmış, ancak bir suç unsuru yüklememişlerdir. Ölümü gerçekleştiren araçlar arasında acı çekirmeden, infial yaratmadan bir ölüm gerçekleştiren fotoğraf bugün günümüzde hala anı öldürmeye devam etmektedir. Fotoğrafın içeriği nasıl olursa olsun sonuçta gösterdiklerinin şimdiki ve gelecekteki zamanda ölümlerini bizlere hatırlatmaktadır.

Yeniçağda kuru kafaların yerini ölüme neden olan nesnelere almış, daha duygusal ve aynı zamanda katı, soğuk ifade biçimleri ortaya çıkmıştır. Nesnelere asli görevleri ile özümşenerek ölümün soğuk yüzünü yansıtan birer fenomenlere dönüşmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- Balamber, B. (2018). Onbeşinci Yüzyılda İyi Ölme Sanatı: Ars Moriendi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (40), 117-133.
- Champtdor, A. (2006). *Mısır'ın Ölüler Kitabı*. (Çeviren: Suat Tahsuğ). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- King, L. W., Hall, H. R., & Uysal, A. (2009). *Yeni keşifler ışığında Mısır, Kalde, Suriye, Babil ve Asur tarihi*. İlya Yayınevi.
- Leppert, R. (1996). *Sanatta Anlamın Görüntüsü*, çev: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları.
- Oskay, H. A. (2016). Cansız Bedenin, Sanatın Konusu Haline Gelmesi Ve Post Mortem Fotoğraf. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(27), 2001-2014.
- Ötgün, C. (1995). Pop Sanat ve Andy Warhol, *Yelken Dergisi*, Sayı:5, Mersin.
- Palalı, A. T. (2017). *Kış Bahçesinden Fotoğrafa, Bir Roland Barthes Yolculuğu*, 1. Baskı Eylül.
- Redwine, B. (1977). The uses of memento mori in Vanity Fair. *Studies in English Literature, 1500-1900*, 17(4), 657-672.
- Soylu, R. (2019). Resimde Ölüm Ve Fanilik İmgelerinin Göstergibilim Çözümlemeleri. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies*Yıl: 6, Sayı: 23, Aralık 2019, s. 40-52.

Düzye 2 Bölgelerinde Faaliyet Gösteren Kalkınma Ajanslarının Performans Etkinliği: Veri Zarflama Analizi*

Performance Efficiency of Development Agencies Operating in Level 2 Regions Data Envelopment Analysis

Yeliz ŞAHİN

Yüksek Lisans Öğr, Kırıkkale Üniversitesi, SBE,
Ekonometri A. B. D., e-posta: yelizshn2014@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4548-1157

Makale Başvuru Tarihi: 26.05.2022

Makale Kabul Tarihi : 30.06.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

İsmail KOÇAK

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İİBF,
İstatistik A. B. D., e-posta: kocakismail42@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-8901-7401

ÖZET

Çalışmada 2016-2020 yılları arasındaki dönemde İstatistik Bölge Birimleri Sınıflamasına (İBBS) ya da Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS) kriterlerine göre, Türkiye'deki Düzye 2 bölgelerinde faaliyet gösteren kalkınma ajanslarının performans etkinlikleri, karşılaştırmalı incelenmiştir. Kalkınma ajansların etkinliklerini bulabilmek için parametrik olmayan bir ölçüm metodu olan Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılmıştır. Girdi odaklı CCR modeli dikkate alınarak analiz yapılmıştır. Elde edilen analiz neticesinde 2016-2020 yılları arasında ajansların etkinliğinin sürekli düştüğü; ajanslar arasında etkinlik açısından en düşük ajansların DİKA (%63), BEBKA ve ÇKA (%73), DAKA (%76), MARKA (%77) olarak tesbit edilmiştir. En etkin ajans ise İSTKA olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Düzye 2, Kalkınma Ajansı, Veri Zarflama Analizi, CCR.

Performance Efficiency of Development Agencies Operating in Level 2 Regions Data Envelopment Analysis

ABSTRACT

In the study, the performance activities of development agencies operating in Level 2 regions in Turkey were examined according to the Statistical Regional Units Classification (NUTS) or Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS) criteria in the period between 2016-2020. Data Envelopment Analysis (DEA), a non-parametric measurement method, was used to find the effectiveness of development agencies. Analysis was carried out considering the input-oriented CCR model. As a result of the analysis obtained, the effectiveness of the agencies decreased continuously between the years 2016-2020; DIKA (63%), BEBKA and ÇKA (73%), DAKA (76%), BRAND (77%) were the agencies with the lowest effectiveness among agencies. The most effective agency was found to be ISTKA.

Keyword: Level 2, Development Agency, Data Envelopment Analysis, CCR

* Dr. Öğr. Üyesi KOÇAK'ın danışmanlığında hazırlanan "Düzye 2 Bölgelerinde Kurulan Kalkınma Ajansları ve Etkinliklerinin Ölçümü (2016-2020)" başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilerek hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Türkiye, 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan AB katılma müzakereleri doğrultusunda birçok yeni uygulamayla beraber Bölgesel Kalkınma konusunda da yeni bir döneme girmiştir. Ülkemizde planlı dönem diyebileceğimiz 1960'lı yıllardan itibaren uygulanmakta olan kalkınmada geri kalmış bölgelere yönelik teşvik sistemini terk ederek yeni bölgesel kalkınma anlayışını hayata geçirmiştir. Yeni bölgesel kalkınma anlayışı, yerel dinamikleri ön planda tutan, yerel potansiyelleri harekete geçirmeye yönelik aktif katılımçılık anlayışını uygulama hedefinde olan ve sürdürülebilir kalkınma sürecini bölgeden başlatmayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Bu yeni yaklaşımın temel kurumları Türkiye'nin NUTS Projesi kapsamında tespit edilen 26 İstatistikî Bölge Birimi'nde teşkil edilen Kalkınma Ajanslarıdır (Kırankabeş, 2013: 254).

Türkiye'de İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması, 2002 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir. Bu kararla birlikte Türkiye, Düzey 1 kapsamında 12 bölgeye, Düzey 2 kapsamında 26 bölgeye ve Düzey 3 kapsamında 81 bölgeye ayrılmıştır (Resmi Gazete, 2002/4720: md. 2-3).

Tablo 1: Düzey 2 Bölgeleri ve Kodları

Bölge Kodu	Bölge Adı	Bölge Kodu	Bölge Adı
TR10	İstanbul	TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR22	Balıkesir, Çanakkale	TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR31	İzmir	TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	TR90	Trabzon, Ordu, Rize, Giresun, Artvin, Gümüşhane
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TR51	Ankara	TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TR52	Konya, Karaman	TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TR62	Adana, Mersin	TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	TRC3	Mardin, Batman, Siirt, Şırnak

Kaynak: İBBS bilgilerinden yazar tarafından derlenmiştir.

Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Süreci

Türkiye'de Kalkınma ajansların kuruluş sürecinin hukuki alt yapısı aşağıda özetlenmiştir.

5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 25/01/2006 tarihinde TBMM Genel Kurulunda görüşülerek kabul edilmiş, 08/02/2006 tarihli ve 26074 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

6 Temmuz 2006 tarih ve 26220 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı" ile Adana ve Mersin illerini kapsayan Çukurova ve İzmir ilini kapsayan İzmir bölgelerinde Kalkınma Ajansları kurulmuştur.

İkincil mevzuat kapsamında;

-28.09.2006 tarih ve 26303 sayılı RG'de "KA Bütçe ve Muhasebe Yönetmeliği" yayımlanmıştır.

-25.07.2006 tarih ve 26239 sayılı RG'de "KA Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik"

-25.07.2006 tarih ve 26239 sayılı RG de "KA Personel Yönetmeliği" (Aksu, 2019: 11-12).

Kalkınma ajansları, bölgeler esas alınarak, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığının bağlı olduğu Bakan'ın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuştur. Söz konusu Kanun hükmünün verdiği yetkiye istinaden Bakanlar Kurulu, bazı Düzey-2 bölgelerinde kalkınma ajansları kurulması için 2006, 2008 ve 2009 yıllarında üç ayrı karar almıştır. Bu kapsamda öncelikle 06.07.2006 tarihli ve 26220 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan 2006/10550 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Çukurova Kalkınma Ajansı ile İzmir Kalkınma Ajansı kurulmuştur. Sonrasında ise, 22.11.2008 tarihli ve 27062 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 2008/14306 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile sekiz Düzey-2 Bölgesinde; 25.07.2009 tarihli ve 27299 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 2009/15236 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile de ülke sınırlarını tamamlayan diğer on altı Düzey-2 bölgesinde kalkınma ajansları kurulması kararlaştırılmıştır. Böylece Avrupa Birliği NUTS düzenleme sistematığı çerçevesinde Düzey-2 bölgelerinin tamamında 26 ajansın kuruluşu 2009 yılında tamamlanmış ve faaliyete geçmiştir (2018 Yılı Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu, s.9).

Tablo 2: Kalkınma Ajanslarının Adları ve Kuruluş Yılları

Bölge	İller	Kısaltma	Kalkınma Ajansı	Kuruluş Yılı
TR31	İzmir	İZKA	İzmir KA	2006
TR62	Adana, Mersin	ÇKA	Çukurova KA	
TR52	Karaman, Konya	MEVKA	Mevlana KA	
TR83	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat	OKA	Orta Karadeniz KA	2008
TRB2	Bitlis, Hakkari, Muş, Van	DAKA	Doğu Anadolu KA	
TRC1	Adıyaman, Gaziantep, Kilis	İKA	İpekyolu KA	
TRC3	Batman, Mardin, Şırnak, Siirt	DİKA	Dicle KA	
TR10	İstanbul	İSTKA	İstanbul KA	
TRC2	Diyarbakır, Şanlıurfa	KARACADAĞ	Karacadağ KA	
TRA1	Bayburt, Erzincan, Erzurum	KUDAKA	Kuzeydoğu Anadolu KA	
TR21	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	TRAKYAKA	Trakya KA	2009
TR22	Balıkesir, Çanakkale	GMKA	Güney Marmara KA	
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	GEKA	Güney Ege KA	
TR33	Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak	ZEKA	Zafer KA	
TR41	Bilecik, Bursa, Eskişehir	BEBKA	Bursa Eskişehir Bilecik KA	
TR42	Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	MARKA	Doğu Marmara KA	
TR51	Ankara	ANKARAKA	Ankara KA	
TR61	Antalya, Burdur, Isparta	BAKA	Batı Akdeniz KA	
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	DOĞAKA	Doğu Akdeniz KA	
TR71	Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir, Niğde	AHİKA	Ahiler KA	
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	ORAN	Orta Anadolu KA	
TR81	Bartın, Karabük, Zonguldak	BAKKA	Batı Karadeniz KA	
TR82	Çankırı, Kastamonu, Sinop	KUZKA	Kuzey Anadolu KA	
TR90	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	DOKA	Doğu KaradenizKA	
TRA2	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars	SERKA	Serhat KA	
TRB1	Elazığ, Bingöl, Malatya, Tunceli	FKA	Fırat KA	

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.
(Koyu yazılmış iller kalkınma ajanslarının merkezleridir.)

Cumhurbaşkanlığı Sistemi Sonrasında Kalkınma Ajansları ile İlgili Gelişmeler

09.07.2018 tarihinde 703 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan KHK ile 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun'da önemli değişiklikler yapılmıştır.

Bu çerçevede Kanun başlığı, "Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun" olarak değiştirilmiş ve Kanunun birkaç maddesi dışında kalan maddeleri (1 ila 18'nci Maddeleri, 19'uncu

Maddenin birinci fıkrasının (a) ve (c) bentleri ile (g) bendi, 20 ila 24'ncü Maddeleri, 25'nci Maddenin birinci, ikinci, üçüncü fıkraları, Geçici 1, 2, 4 ve 5'inci Maddeleri) ile Kanuna ekli 1 sayılı liste yürürlükten kaldırılmıştır.

Bu gelişmelerin ardından, 10 Temmuz 2018 tarihinde, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarılmıştır. Kararname'nin 385'nci maddesi ve devamında, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na yer verilmiş olup, Bakanlık bünyesinde Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü ihdas edilmiştir.

15.07.2018 tarihli 4 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 184-207'nci maddelerinde kalkınma ajanslarının mevzuat dayanağı yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle personele yönelik hükümler haricinde 5449 sayılı Kanunun yürürlükten kaldırılan tüm hükümleri aynen düzenlenmiş ve Cumhurbaşkanlığı yönetim sisteminin gereği olarak, bazı atıflar (Bakanlar Kurulu vb.) sisteme uygun şekilde değiştirilmiştir.

Söz konusu düzenlemeler ile yapılan en temel değişiklik, ajansların koordinasyonundan sorumlu bakanlığın mülga Kalkınma Bakanlığı yerine, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı olarak belirlenmesidir.

Ajanslarla ilgili bir diğer önemli gelişme ise, koordine eden bakanlığın örgütsel yapısındaki değişikliktir. Ajanslar, Kalkınma Bakanlığı'nın koordinasyonunda iken, diğer görevleri yanında ajanslardan da sorumlu olan genel müdürlük Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü olup, kurulan yeni sistemle ajanslar, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde oluşturulan ve ajanslar özelinde kurulmuş Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından koordine edilmektedir.

Kalkınma Bakanlığının kaldırılmasıyla Bakanlığa bağlı Bölge Kalkınma İdareleri ve kalkınma ajansları Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına devredilirken, planlama ve kalkınma gibi asli fonksiyonları Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. Bu gelişmeler sonrası, kalkınma ajanslarının planlama ve kalkınmaya ilişkin rollerinin Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde ne şekilde ele alınacağı hususu konusundaki belirsizlik devam etmektedir. Zira önceden Kalkınma Bakanlığının sorumluluğunda bulunan planlama ve kalkınma politikaları artık Cumhurbaşkanlığı örgüt yapısı içerisinde şekillenmektedir. (2018 Yılı Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu, s. 40).

Tüm bu değişiklikler esas alınarak 14.07.2021 tarihli 31541 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde" son şeklini almıştır.

80 sayılı bu kararname ve 4 sayılı "Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" çerçevesinde yapılan değişikliklerde ajansların görev, yetki ve sorumlulukları şu şekilde değiştirilmiştir:

4 sayılı Kararname madde 188'e göre ajansların görev ve yetkileri;

- Yerel yönetimlerin plânlama çalışmalarına teknik destek sağlamak.
- Bölge plân ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı faaliyet ve projelere destek olmak; bu kapsamda desteklenen faaliyet ve projelerin uygulama sürecini izlemek, değerlendirmek veya Ajans personel sayısının yeterli olmadığı durumda Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının onayı ile izlemesini ve değerlendirmesini yaptırmak ve sonuçlarını Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bildirmek.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde büyüme potansiyeli taşıyan şirketlerin ve girişimcilerin desteklenmesine yönelik girişim sermayesi fonlarına katılım sağlamak.
- Bölge plân ve programlarına uygun olarak bölgenin kırsal ve yerel kalkınma ile ilgili kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve bu kapsamdaki projelere destek sağlamak.
- Bölge plan ve programlarını dikkate alarak kapsamı ve usulleri Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından belirlenmek üzere bölgelerindeki diğer projeleri izlemek.

- Bölgesel gelişme hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik olarak kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek.
- Bölgesel gelişmeye yönelik Ajansa tahsis edilen iç ve dış kaynaklı fonları, bölge plân ve programlarına uygun olarak kullanmak veya kullandırmak.
- Bölgenin kaynak ve olanaklarını tespit etmeye, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya ve rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapmak, yaptırmak, başka kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmaları desteklemek.
- Bölgenin iş ve yatırım imkânlarının, ilgili kuruluşlarla işbirliği halinde ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımını yapmak veya yaptırmak.
- Bölge illerinde yatırımcıların, kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idarî iş ve işlemlerini, ilgili mevzuatta belirtilen süre içinde sonuçlandırmak üzere tek elden takip ve koordine etmek.
- Yönetim, üretim, tanıtım, pazarlama, teknoloji, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi gibi konularda, ilgili kuruluşlarla işbirliği sağlayarak küçük ve orta ölçekli işletmelerle yeni girişimcileri desteklemek.
- Türkiye'nin katıldığı ikili veya çok taraflı uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımını yapmak ve bu programlar kapsamında proje geliştirilmesine katkı sağlamak.
- Ajansın faaliyetleri, malî yapısı ve ajansla ilgili diğer hususların güncel olarak yayımlanacağı bir internet sitesi oluşturmak (Resmi Gazete, 2018/4: md. 188).

Yukarıda belirtilen görevler dâhilinde ajanslar kuruldukları günden bugüne kadar çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetlerden öne çıkanlar bölge planlama çalışmaları, mali ve teknik destekler, yatırım destek faaliyetleri, iş ve yatırım imkânlarının tanıtılması, eğitim, araştırma ve politika geliştirme faaliyetleri ile işbirlikleri olarak sıralanabilir. Bu faaliyetler ajansların bölgelerinde aktif olarak varlık göstermeleri ve yerel sahipliliği kazanmaları açısından önemli görülmektedir. Yürütülen faaliyetlerdeki başarı düzeyinin ölçülmesi kamu kaynaklarının etkin kullanımı açısından önemlidir (Şimşek, 2013: 18).

Bu çalışmaya Düzey 2 bölgelerinde faaliyet gösteren kalkınma ajanslarının görev ve sorumlulukları çerçevesinde sahip oldukları kaynakları, etkin bir şekilde kullanıp kullanmadıklarını belirlemek amacıyla yer verilmiştir. Bu çerçevede eldeki veriler ışığında performansları belirlenmeye çalışılacaktır. Çünkü kalkınma ajansları görev ve sorumlulukları çerçevesinde sahip olduğu kaynakları etkin bir şekilde kullanarak bölgenin ihtiyaçlarına en uygun cevabı vermek durumundadırlar. Etkin olan ajanslar faaliyetlerine devam ederlerken, etkin olmayanlarsa hangi noktalarda eksik iseler o kısımlarını tamamlayacaklardır.

Tüm bu sebeplerden dolayı, yapılmış olan diğer çalışmalardan farkı Düzey 2 bölgelerinde kurulan kalkınma ajanslarının gerçekleştirdiği faaliyetler ve uyguladıkları programlar doğrultusunda etkinliklerini ölçmek ve birbirlerine göre performanslarını karşılaştırmaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yapılmış olan taramada ajansların etkinlikleri tek yıl ya da tek ajans verileri esas alınarak değerlendirmeye alınmıştır. Ayrıca; ajanların kuruluş yılları baz alındığında yeni oluşmuş kuruluşlar olduğu için fazla çalışmaya raslanılmamıştır.

Kırankabeş (2013), 2010 yılı faaliyet raporunda yer alan 25 kalkınma ajansına ait verileri ölçeğe göre sabit getiri modeli (CRS) tercih edilerek, veri zarflama yöntemiyle analiz etmeye çalışmıştır. Sonuç olarak; İstanbul Kalkınma Ajansı ilk sırayı alırken onu Trakya ve Zafer Kalkınma Ajansı takip etmiştir. Diğer kalkınma ajansları ise etkin bulunmamıştır.

Şimşek (2013), 2010 yılına ait kalkınma ajansları verilerini kullanarak; hizmetlerin, kaynakların ne derece etkin kullanıldığını araştırma amacıyla veri zarflama yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Etkinlik analizini tesbit etmek amacıyla beş ayrı model kurarak incelemeye çalışmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde; birinci modelde 18 ajans değerlendirilmiş 8'i etkin, ikinci modelde 14 ajans değerlendirilmiş 5'i etkin, üçüncü modelde 20 ajans değerlendirilmiş 2 ajans etkin, dördüncü modelde 15 ajans değerlendirilmiş 3'ü etkin ve son modelde 26 ajans değerlendirilmiş 5 ajans etkin bulunulmuştur.

Tarı ve diğerleri (2017), 2012 yılına ait veriler veri zarflama yöntemiyle analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçların ajans yöneticileri için strateji oluşturmalarında fayda sağlayacağı düşünülmüştür. CCR ve BCC modelleriyle yapılan analizler neticesinde; CCR modeliyle 26 ajandan 5'i verimli bulunurken, BCC modeliyle yapılan analizden de 16 ajans verimli bulunmuştur.

Akpınar ve Keskin (2018), Zafer Kalkınma Ajansının bağlı olduğu illerde (Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak) etkinliğini ölçmek amacıyla veri zarflama analizi yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen bulgular neticesinde Uşak ve Kütahya illeri ajansın sunduğu destek programlarını etkin kullandığı, Manisa'nın başarılı proje sayısı itibariyle birinci sırada olmasına rağmen yöresel kalkınmada etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aksu (2019), 2015-2016 yıllarına ait ajans verilerini, karşılaştırmalı olarak veri zarflama yöntemiyle analiz etmeye çalışmıştır. 26 ajandan 19 ajansın verileri tam olduğu için çalışmasına 19 ajansın verilerini kullanarak çıktı yönelimli CCR modeli çalışılmıştır. Sonuç olarak; 2015 yılında etkin olan ajans sayısı 7 olarak bulunulmuş, 2016 ise 10 ajans etkin olarak tespit edilmiştir. Süper etkinlik hesaplamasıyla 2015-2016 yıllarında İstanbul ve Dicle Kalkınma Ajansları ilk iki sırada yer almışlardır.

3. METODOLOJİ

3. 1. Veri Zarflama Analizi

Veri zarflama analizi, temeli doğrusal programlamaya dayanan, benzer girdiler kullanarak benzer çıktılar üreten 'Karar Verme Birimleri (KVB)' nin performans verimliliklerini ölçen bir analiz yöntemidir (Yang, vd., 2000: 343; Ramanathan, 2003: 26; Ray, 2004: 1).

Etkinlik ölçen teknikler genellikle üç başlık altında toplanmaktadır. Bunlar oran analizi, regresyon analizi ve VZA şeklinde ifade edilmektedir (Kutlar ve Kartal, 2004: 52). Oran analizi kapsam ve amaç olarak tek boyutlu ve değişkenlerin birbirine oranlanması şeklinde bir analiz yöntemini ifade ederken, regresyon analizi geçmişin verilerini de kullanarak geleceği tahmin etmeyi amaçlayan parametrik bir yöntem şeklinde ifade bulmakta, VZA ise parametrik olmayan bir analiz yöntemi olmakla birlikte doğrusal programlama yaklaşımını esas alan bir metot olarak ifade edilmektedir (Bakırcı, 2006: 2).

Veri zarflama analizinin çıkış noktası, karşılaştırılabilir karar verme birimlerinin en iyi uygulamalarının tespit edilmesi ve verimli bir sınır oluşturulmasıyla bir yöntem geliştirmektir. Yani geliştirilen yöntemle, öncü olmayan birimlerin verimlilik seviyesini ölçmek ve verimsiz birimlerin verimli hale getirilmesi için gerekli kriterlerin belirlenmesine olanak sağlamaktır (Cooke and Seiford, 2009: 1-2).

3. 2. Veri Zarflama Analizinin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Güçlü yönleri: (Alçılar, 2006: 31-32)

- VZA, genel olarak fiziksel çıktı ve girdi ölçüleriyle test edilmiştir ve bu durumda sonuç olarak yöntem teknik girdi-çıkı etkinliği ile sınırlıdır.
- VZA aynı çıktıların daha az girdiyle üretilebileceğini söyler. Yöntemin yetenekleri, çıktı ve girdilere göreli fiyatlar veya öncelikli ağırlıklar tahsis etmek suretiyle güçlendirilebilir.

- VZA'nın uygulanması, özellikle denetim elemanlarının tüm ilgili girdi ve çıktıları tanımlamak suretiyle üretim veya hizmet çevresini daha iyi tanımlarını sağlar.
- VZA, yeniden başvuruyu mümkün kılan bir veri tabanı oluşturmayı özendirir.
- Dokümantasyonu güçlendirir.

Zayıf yönleri:

- VZA girdi ve çıktıların ayrı ayrı etkinliğini ölçemez, bunun yerine tümünü dikkate alarak etkinlik ölçer.
- VZA'dan elde edilen sonuçlar seçilen girdi ve çıktı kümelerine bağımlıdır.
- Farklı girdi ve çıktı kümeleri için farklı sonuçlar ortaya çıkacaktır.
- Yöntemin kullanımı, VZA kullanılmasının uygun olup olmadığının belirlenmesinden sonuçların yorumlanmasına kadar kullanıcı tecrübe ve bilgisine bağımlı olabilir.
- Bazı etkinsizlik durumları kontrol edilemeyen bileşenlere bağlı olabilir. Bu durumda belirlenen hedeflere ulaşmak mümkün değildir.
- VZA, etkin olmayan bir karar biriminin performansını, kümesindeki görece olarak etkin karar birimlerinin seviyesine çıkarmak için alternatif yollar belirler. Ancak yöntem, etkin olmayan karar birimini etkin üretim ilişkisine ulaştıracak tek bir yol önermez. Burada karar birimine uygun iyileştirme yolunu seçmek, araştırmacının yargısına ve tecrübesine kalmıştır.
- Bir VZA etkinlik çalışması için ilgili çıktı ve girdilerin belirlenme yöntemleri çok önemlidir. İlgili girdi ve çıktılar inceleme dışı bırakıldığında, bunların ölçülmesi çok zor veya imkânsız olduğunda, yöntemin verdiği sonuçlar yanıltıcı veya yanlış olabilir.
- VZA, spesifik faaliyet prosedürleri ya da yönetimsel kararlar ortaya koyamaz.
- Karar birimlerinin sayısı girdi ve çıktıların toplam sayısı ile karşılaştırıldığında yeterince büyük değilse VZA'nın ayırıcı kuvveti zayıflar.

3. 3. Veri Zarflama Analizinin Adımları

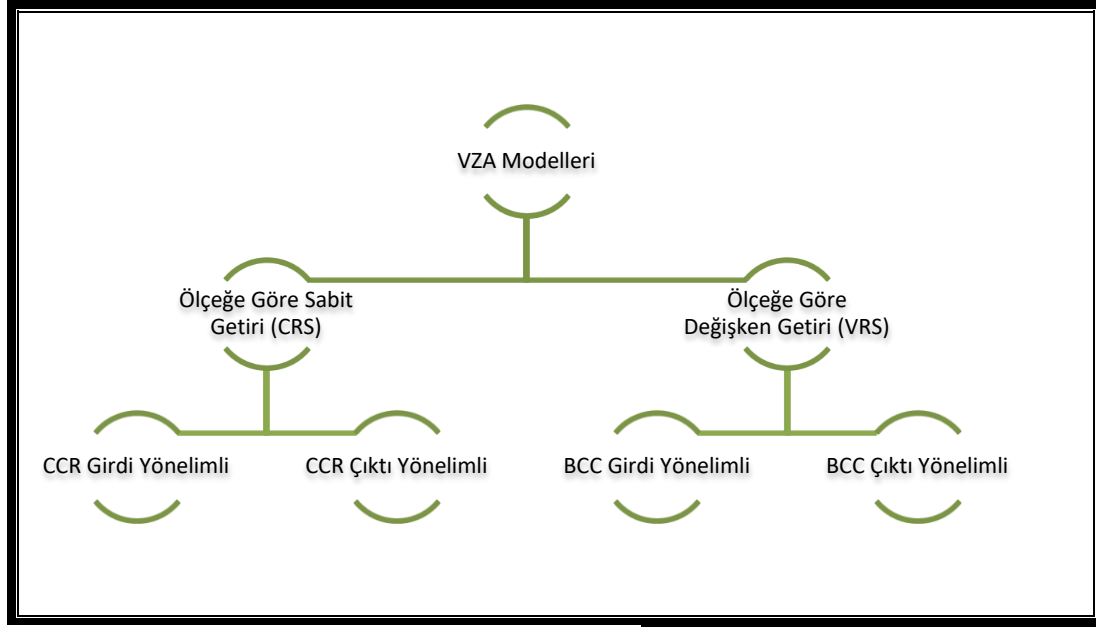
1. Gözlem kümesinin seçilmesi
2. Girdi ve çıktı kümelerinin seçilmesi
3. VZA ile görece etkinlik ölçümü

Bununla birlikte literatürde kullanılan VZA modelleri, aşağıdaki şekilde sıralanabilir: (Şengül, Eslemian ve Eren, 2013: 85)

- CCR (Charnes-Cooper-Rhodes) Modeli - BCC (Banker-Charnes- Cooper) Modeli
- Ölçeğe Göre Sabit Getirili Model (Constant Return Scale Model) (CRS)
- Ölçeğe Göre Değişken Getirili Model (Variable Return Scale Model) (VRS)
- Ölçeğe Göre Azalan Getirili Model (Decreasing Scale Model) (DRS)
- Ölçeğe Göre Artan Getirili Model (Increasing Return Scale Model) (IRS)
- Toplamsal Model (Additive Model)
- Aylak Tabanlı Ölçüm Modeli (Slacks Based Measurement Model) (SBM)
- Süper Aylak Tabanlı Model (SupSBM)

Yapılan araştırmalarda daha çok CCR ve BCC modelleri kullanıldığından dolayı çalışmamızda da girdi odaklı CCR modeli tercih edilmiştir.

Şekil 1: Veri Zarflama Modelleri

Kaynak: VZA bilgilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

3. 3. VZA'nın Matematiksel Yapısı

VZA'da temel etkinlik ölçütü, çıktıların ağırlıklı toplamının girdilerin ağırlıklı toplamına bölümüdür. Dolayısıyla herhangi bir karar verme biriminin (j) etkinlik ölçütü aşağıdaki formülde olduğu gibi ifade edilebilir.

$$\frac{u_1y_1 + u_2y_2 + \dots + u_t y_t}{v_1x_1 + v_2x_2 + \dots + v_i x_i}$$

u_t = n. çıktının ağırlığı

v_i = m. girdinin ağırlığı

y_t = n. çıktının miktarı

x_i = m. girdinin miktarı

VZA metodu girdiye ve çıktıya yönelik olarak iki yönlü kullanılabilir özelliğine sahiptir. Girdiye yönelik VZA modelleri; belirli bir çıktı bileşimini en etkin bir şekilde üretebilmek amacıyla kullanılacak en uygun girdi bileşiminin nasıl olması gerektiğini araştırırken, çıktıya yönelik VZA modelleri ise belirli bir girdi bileşimi ile en fazla ne kadar çıktı bileşimi elde edilebileceğini araştırır. Veri Zarflama Analizinde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bu çalışmada en çok kullanılan yöntemlerden biri olan CCR (Charnes-Cooper-Rhodes) Yöntemi kullanılacaktır. CCR yöntemi de girdi ve çıktı odaklı olmak üzere iki şekilde ele alınabilir.

3. 3. 1. Girdi Odaklı CCR Yöntemi

CCR, ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanmaktadır. Eğer j karar biriminin etkinliği h_j ise amaç, bu değer maksimizasyonu olmalıdır. Bu durumda amaç fonksiyonu girdi odaklılık varsayımı altında aşağıdaki formülde olduğu gibi ifade edilebilir.

$$Enbh_j = \frac{\sum_{t=1}^n u_t y_t}{\sum_{i=1}^m v_i x_i}$$

Kısıtlar:

$$\frac{\sum_{r=1}^n u_r y_r}{\sum_{i=1}^m v_i x_i} \leq 1 \Rightarrow u_t \geq 0, v_i \geq 0$$

Kesirli programlama setinin çözümü doğrusal programlamaya göre güçtür. Yukarıdaki formüller doğrusal programlama mantığı ile ifade edildiğinde aşağıda bulunan formüller elde edilebilir.

$$Enbh_j = \sum_{t=1}^n u_t y_t \quad \sum_{t=1}^m v_i x_i = 1 \quad \sum_{t=1}^n u_t y_t - \sum_{i=1}^m v_i x_i \geq 0 \quad u_t, v_i \geq 0$$

3. 3. 2. Çıktı Odaklı CCR Yöntemi

Eğer çıktı odaklılık durumu için CCR yöntemi kullanılacaksa bu durumda doğrusal programlama modeli aşağıdaki formüllerdeki gibi olmaktadır.

$$Enkg_j = \sum_{i=1}^m v_i x_i \quad \sum_{t=1}^n u_t y_t = 1 \quad - \sum_{t=1}^n u_t y_t + \sum_{i=1}^m v_i x_i \geq 0 \quad u_t, v_i \geq 0$$

İster girdi odaklı ister çıktı odaklı düşünülün, karar verme birimlerinin etkinliklerine CRR yöntemiyle ulaşılmak isteniyorsa yukarıda tanımlanan model bütün karar noktaları için uygulanmalıdır. Kurulan model her bir karar noktası için çözüldüğünde her bir karar noktası için toplam etkinlik ölçütleri elde edilecektir. Bu ölçütlerin 1'e eşit olması karar noktaları için etkinliği, 1' den küçük olmaları ise karar noktalarının etkinsizliğini gösterir (Tatlídil, 2005: 2).

4. UYGULAMA

4. 1. Amaç, Materyal

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak amacıyla kurulmuş olan kalkınma ajansları, bu amaca ulaşmak için kuruldukları günden günümüze kadar farklı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetlerin ve desteklerin başarılı olup olmadığını ölçmek amacıyla, Türkiye'de Düzey 2 bölgelerinde kurulmuş olan 26 kalkınma ajansının 2016-2020 yılları arasındaki etkinlikleri Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemiyle karşılaştırmalı olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının yayınladığı; yıllık Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporlarından derlenip, RStudio paket programı kullanılarak çözülmüştür.

Türkiye'de faaliyet gösteren 26 kalkınma ajansının tümü (İSTKA, TRAKYA, GMKA, İZKA, GEKA, ZAFER, BEBKA, MARKA, ANKARAKA, MEVLANA, BAKA, ÇKA, DOĞAKA, AHİLER, ORAN, BAKKA, KUZKA, OKA, DOKA, KUDAKA, SERHAT, FIRAT, DAKA, İPEKYOLU, KARACADAĞ, DİKA) VZA'daki karar verme birimleri olarak belirlenmiştir.

4. 2. Girdi ve Çıktı Değişkenlerinin Belirlenmesi

VZA, çok sayıda girdi ve çıktı değişkeni kullanarak, karar verme birimlerinin etkinliklerini ölçmektedir. Ancak analizde uygun sayıda karar verme olması gerekmektedir. Literatürde, girdi ve çıktı değişkenlerine göre analizde kullanılması gereken karar verme birimine ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Görüşlerden biri, karar verme birim sayısının en az girdi ve çıktı değişkenlerinin çarpımının 2 katına eşit olmasıdır. Çalışmamızda buna dikkat edilerek 4 girdi 3 çıktı (4 x 3 x 2 = 24) değişken kullanılmıştır. Etkinliği ölçülecek karar verme birim sayısı 26 olduğundan, (26>24) analizimizde gerekli şart sağlanmış olur.

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Girdi		Kısaltmalar	Çıktı		Kısaltmalar
1	Proje ve Faaliyet Destekleme Giderleri*	PFDG	1	Kabul Edilen Proje Sayısı**	KPS
2	Personel Sayısı***	PS	2	Faaliyet Gelirleri*	FG
3	Proje Başvuru Sayısı**	PBS	3	Gelirler Toplamı*	GT
4	Genel Hizmet Giderleri (Personel Giderleri Dahil)	GHG			

* Sayı/ Adet, ** Cari Fiyatlarla, Bin TL, *** Kişi

4. 4. Modelin Belirlenmesi ve Analiz Yöntemi

Girdi odaklı CCR modelinde belirlenen çıktı bileşimlerinin etkin şekilde üretilmesi amacıyla uygulanacak olan girdi miktarlarının ne kadar olması gerektiğini belirtir. Etkinliği ölçülen karar verme birimlerine ait girdilerin ne kadar azaltılması gerektiği bulunmaktadır. Sonuç olarak, girdi odaklı etkinlik ölçümü sayesinde çıktılar sabit tutulup; ajansların gerçek girdi düzeyi, en iyi düzeydeki girdi düzeyiyle karşılaştırılarak ajansların etkin olması için gereken iyileşmeyi belirtir.

Çalışmamızda ajansların yürüttükleri faaliyetlerin etkinlik derecelerini belirtmek amacıyla Rstudio programda girdi odaklı CCR (girdi odaklı, konveks yapı, radyal uzaklık, sabit ölçekli getiri) modeli kullanılmıştır.

4. 5. Veri Zarflama Analizinin Bulguları

VZA'ya göre etkinlik skorları %100 olan ajanslar tam etkin olarak değerlendirilir. Bu değer altında olan skorlar ise o ajansların etkin olmadığını göstermektedir. Tablo 4'te ajansların yıllar düzeyinde girdi odaklı CCR analizi sonucu elde edilen etkinlik skorları yer almaktadır.

Tablo 4: Yıllar Düzeyinde Ajansların Etkinlik Skorları ve Ortalamaları

Ajanslar	Ölçeğe Göre Sabit Getirili (CCR) Toplam Etkinlik Skorları												Ajans Sıralaması
	2016		2017		2018		2019		2020		Ortalama		
1) İSTKA	%100	1	%100	1	%100	1	%100	1	%100	1	%100	1	1
2) TRAKYAKA	%100	1	%73	0	%71	0	%100	1	%100	1	%89	0	7
3) GMKA	%100	1	%100	1	%88	0	%99	0	%100	1	%97	0	3
4) İZKA	%82	0	%100	1	%93	0	%100	1	%64	0	%88	0	8
5) GEKA	%100	1	%66	0	%100	1	%100	1	%100	1	%93	0	5
6) ZAFER	%65	0	%100	1	%76	0	%100	1	%100	1	%88	0	8
7) BEBKA	%94	0	%66	0	%75	0	%77	0	%55	0	%73	0	16
8) MARKA	%96	0	%73	0	%84	0	%32	0	%98	0	%77	0	14
9) ANKARAKA	%100	1	%74	0	%100	1	%67	0	%100	1	%88	0	8
10) MEVKA	%100	1	%100	1	%100	1	%96	0	%100	1	%99	0	2
11) BAKA	%67	0	%100	1	%100	1	%58	0	%100	1	%85	0	11
12) ÇKA	%74	0	%100	1	%90	0	%51	0	%50	0	%73	0	16
13) DOĞAKA	%100	1	%86	0	%82	0	%83	0	%92	0	%89	0	7
14) AHİKA	%100	1	%94	0	%79	0	%55	0	%100	1	%86	0	10
15) ORAN	%100	1	%100	1	%77	0	%56	0	%68	0	%80	0	13
16) BAKKA	%64	0	%100	1	%100	1	%86	0	%81	0	%86	0	10
17) KUZKA	%97	0	%92	0	%100	1	%76	0	%100	1	%93	0	5
18) OKA	%100	1	%79	0	%100	1	%100	1	%82	0	%92	0	6
19) DOKA	%100	1	%93	0	%76	0	%100	1	%67	0	%87	0	9
20) KUDAKA	%70	0	%69	0	%86	0	%100	1	%94	0	%84	0	12
21) SERKA	%84	0	%83	0	%94	0	%100	1	%100	1	%92	0	6
22) FKA	%82	0	%100	0	%100	1	%82	0	%73	0	%87	0	9
23) DAKA	%100	1	%96	0	%92	0	%58	0	%34	0	%76	0	15
24) İKA	%100	1	%100	1	%100	1	%96	0	%74	0	%94	0	4
25) KARACADAĞ	%100	1	%100	1	%100	1	%99	0	%63	0	%92	0	6
26) DİKA	%90	0	%84	0	%79	1	%20	0	%43	0	%63	0	17
Etkin Ajans Sayısı	14		12		11		9		11		1		
Etkin Ajans Oranı	%54		%46		%42		%35		%42		%4		

Tablo 4’te CCR yöntemine göre girdi odaklı veri zarflama analizi sonuçları yer almaktadır. 2016 - 2020 yılları arasındaki etkinlik ortalamaları incelendiğinde; 2016 yılında etkin ajans sayısı 14 olurken %54 etkinlik oranına sahip olmuştur. 2017 yılında 12 ajans etkin, etkinlik oranının ise %46, 2018 ve 2020 yıllarında 11 ajans etkin %42’lik etkinlik oranına, 2019 yılında da 9 kalkınma ajansı etkin ve en düşük %35’lik etkinlik oranına sahip olmuştur. Etkin ajans oranları yıllar itibarıyla düşme eğilimindedir.

DİKA kalkınma ajansı beş yıllık dönemde hiç etkin olmazken %63’lük ortalamayla sonuncu olmuştur. ÇKA 2017 yılında etkin %73 ve DAKA 2016 yılında etkin %76 lik ortalamaya sahip olmuşlar, 16 ve 15 sıralarda yer almışlardır. Bütün yıllar için etkin ajans oranı ise %4 bulunmuştur.

5. SONUÇ

5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun kapsamında görev ve sorumlulukları “kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, Cumhurbaşkanınca belirlenen politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, gelişmenin sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak...(Resmi Gazete, 2018/4: md. 184)” şeklinde tanımlanmıştır.

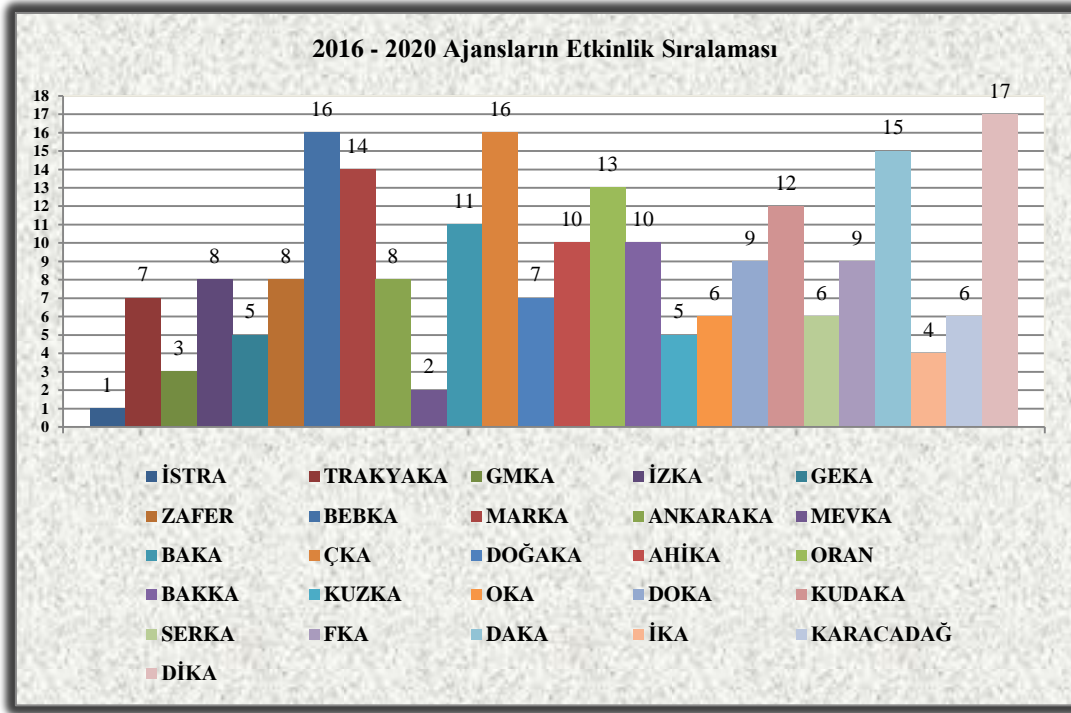
Bu kapsam çerçevesinde; kalkınma ajanslarının hizmet verdikleri bölgelere karşı sorumlulukları olduğu kadar, devlet tarafından finanse edilmeleri sebebiyle hesap verme sorumlulukları da vardır. Kalkınma ajansları sahip olduğu kaynakları etkin şekilde kullanarak bölgelerinin ihtiyaçlarına en uygun cevabı vermek ve yürüttükleri faaliyetlerdeki etkinlik düzeyleri, kaynakların ne derecede uygun kullandıklarını göstermektedir.

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak amacıyla kurulmuş olan kalkınma ajansları, bu amaca ulaşmak için kuruldukları günden günümüze kadar farklı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetlerin ve desteklerin başarılı olup olmadığını ölçmek amacıyla, Türkiye’de Düzey 2 bölgelerinde kurulmuş olan 26 kalkınma ajansının 2016-2020 yılları arasındaki etkinlikleri karşılaştırılarak araştırılmıştır. Veriler T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının yayınladığı; yıllık Kalkınma Ajansları Genel Faaliyet Raporlarından derlererek, RStudio paket programı kullanılarak çözülmüştür.

Modelin belirlenmesi noktasında ise veri zarflama analizi çok geniş kullanım alanına sahiptir. Bu yüzden hangi modelin tercih edileceği girdi ve çıktı değişkenleri üzerine olan etki ile belirlenmektedir. Karar verme birimlerinin girdiler üzerinde kontrol gücü az ya da yoksa çıktı odaklı bir model veya çıktılar üzerinde kontrolü az ya da yoksa girdi odaklı bir model tercih edilmelidir.

Çalışmamızda ajansların yürüttükleri faaliyetlerin etkinlik derecelerini belirtmek amacıyla girdi odaklı CCR (girdi odaklı, konveks yapılı, radyal uzaklık, sabit ölçekli getiri) modeli kullanılmıştır.

Düzey 2 Bölgelerinde bulunan 26 kalkınma ajansının performans etkinliğinin analizi neticesinde, 2016-2020 yılları arasında etkinliği grafik 1’de belirtilmiştir.

Grafik 1: 2016 – 2020 Yıllar Arası Kalkınma Ajanslarının Etkinlik Sıralaması

2016–2020 yılları arasında kalkınma ajanslarının etkinliklerini karşılaştırmalı olarak incelediğimizde; beş yıllık zaman içinde 1. sırayı İSTRA kalkınma ajansı alırken tablo 4’ü incelediğimizde de beş yıl boyunca en verimli ajanstır. 2. sırayı MEVKA ajansı alırken tablo değerlerinde dört yıl boyunca etkin olurken 2019 yılında % 96 değeriyle etkin olamamıştır. 3. sırayı GMKA, 4. Sırayı İKA, 5. sırayı GEKA ve KUZKA ajansları paylaşırken, 6. sırayı OKA, SERKA ve KARACADAĞ, 7. sırayı TRAKYA, DOĞAKA, 8. sırayı İZKA, ZAFER, ANKARAKA, 9. sırayı DOKA, FKA, 10. sırayı AHİKA, BAKKA, 11. sırayı BAKA, 12. sırayı KUDAKA, 13. sırayı ORAN, 14. sırayı MARKA, 15. sırayı DAKA ve 16. sırayı ÇKA, BEBKA, 17. sırayı DİKA alırken tablo 4 değerleri incelendiğinde BEBKA, MARKA ve DİKA kalkınma ajansları beş yıl boyunca hiç bir dönem etkin olamamışlardır.

Sonuç olarak; Düzey 2 Bölgelerinde bulunan 26 kalkınma ajansının performans etkinliğinin analizi neticesinde, 2016-2020 yılları arasında etkinliklerinin sürekli düştüğü ajanslar arasında etkinlik açısından en düşük ajansların DİKA (%63), BEBKA ve ÇKA (%73), DAKA (%76), MARKA (%77) olarak tesbit edilmiştir. En etkin ajans ise İSTKA olarak bulunmuştur.

Ajansların etkinliklerine ilişkin yapılan analiz sonuçları her bir yıl için ayrı ayrı ele alınmış, analiz sonuçlarına ilişkin yorumlar yapılmış ve sonuçların görel olarak daha az etkin olan ajanslarda nasıl bir iyileştirme aracı olarak kullanılabilceği ortaya konulmaya çalışılmıştır

Kalkınma ajanslarının veri zarflama analizi sonuçlarını inceleyerek; performans göstergelerine, değişkenlerine ve hedeflerine bakarak, gelecekle ilgili yürüttükleri faaliyetleri en etkin şekilde yerine getirebilirler.

KAYNAKÇA

Akpınar, R., Keskin, R. (2018), “Zafer Kalkınma Ajansı’nın Manisa Ekonomisine Katkısı”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 40, ss.207-226.

Aksu, N. (2019), “Kalkınma Ajanslarının Veri Zarflama ile İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Giresun.

- Alçılar, B. (2006), “Türkiye’de Faaliyet Gösteren Devlet Üniversiteleri İçin Performansa Dayalı Bütçe Tahsis Modeli”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bakırcı, F. (2006), Üretimde Etkinlik ve Verimlilik Ölçümü: Veri Zarflama Analizi Teori ve Uygulama, Atlas Yayınları, Ankara.
- Cooke, W. D. and Seiford, L. M. (2009),” Data Envelopment Analysis (DEA) – Thirty Years On”, European Journal Of Operational Research, Vol. 192, 1-17.
- Kırankabeş, M. (2013), “Yeni Bölgesel Kalkınma Politikasının Yerel Aktörleri Olarak Kalkınma Ajanslarının Etkiliğinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 35, ss.253-268.
- Kutlar, A., Kartal, M. (2004), “Cumhuriyet Üniversitesinin Verimlilik Analizi: Fakülteler Düzeyinde Veri Zarflama Yöntemiyle Bir Uygulama”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi, sayı 2, ss.49–79.
- Ramanathan, R. (2003), An Introduction to Data Envelopment Analysis, Sage Publications, New Delhi.
- Ray, S. C. (2004), Data Envelopment Analysis Theory and Techniques for Economics and Operations Research, Cambridge University Press, Cambridge.
- Şengül, Ü., Eslemian, S., ve Eren, M. (2013), “Türkiye’de İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Düzey 2 Bölgelerinin Ekonomik Etkinliklerinin VZA Yöntemi ile Belirlenmesi ve Tobit Model Uygulaması”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 11(21), ss.75–99.
- Şimşek, A. (2013), “Kalkınma Ajanslarının Performans Ölçümü”, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Tarı, R., Pehlivanoğlu, F., Özbilgin, M. (2017), “Efficiency Measurement of Regional Development Agencies in Turkey by Using Data Envelopment Analysis (DEA)”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32(2), ss.47-78.
- Tatlıdil, H. (2005), “Veri Zarflama Analizi”, Pamukkale Üniversitesi, Ekonometri Yaz Seminerleri-Ders Notları, Denizli.
- T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2017), “Kalkınma Ajansları 2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu”, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2018), “Kalkınma Ajansları 2017 Yılı Genel Faaliyet Raporu”, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2019), “Kalkınma Ajansları 2018 Yılı Genel Faaliyet Raporu”, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2020), “Kalkınma Ajansları 2019 Yılı Genel Faaliyet Raporu”, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2021), “Kalkınma Ajansları 2020 Yılı Genel Faaliyet Raporu”, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- T. C. Sayıştay Başkanlığı, (2019), “2018 Yılı Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu”, Ankara.
- Url: 1- <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=114820> (E.T: 11.01.2021).
- Url:2-<https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/faaliyet-raporlari/mu1007011616> (E.T:13.01.2021).
- Yang, Y., Ma, B. and Koike, M. (2000), “Efficiency Measuring DEA Model for Production System with k Independent Subsystem”, Journal of the Operations Research Society, 43(3), ss.343-354.
- 4720 Sayılı Bölgesel İstatistiklerin Toplanması, Geliştirilmesi, Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Analizlerinin Yapılması, Bölgesel Politikaların Çerçevesinin Belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine Uygun Karşılaştırılabilir İstatistikî Veri Tabanı Oluşturulması Amacıyla Ülke Çapında İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasının Tanımlanmasına İlişkin Karar, (22 Eylül 2002 tarihli ve 24884 sayılı Resmi Gazete).

5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun, (8 Şubat 2006 tarihli ve 26074 sayılı Resmi Gazete).

4 Sayılı Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, (15 Temmuz 2018 tarihli ve 30479 sayılı Resmi Gazete).

Dede Korkut Kitabı'nın Türkmen-Sahra (Günbet) Yazması Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi

A Bibliography Essay On The Manuscript Of The Dede Korkut Book Turkmen-Sahra (Günbet)

Hasan TUNCA

Öğr. Gör., İnönü Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Edebiyatı Bölümü
hsntunca@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5086-5948

Makale Başvuru Tarihi: 29.05.2022
Makale Kabul Tarihi : 30.06.2022
Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Türklük bilimi açısından büyük bir değere sahip olan Dede Korkut Kitabı ile ilgili bugüne kadar yüzlerce çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar, büyük oranda Dresden ve Vatikan yazmaları esas alınarak hazırlanmıştır. Ancak Nisan 2019 tarihinde bu durum birden değişmiştir. Ekici tarafından 25-27 Nisan 2019 tarihinde "Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu"nda "Yeni Bir Dede Korkut Boyu: Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" başlıklı bir bildiri sunulmuştur. Bu bildiri de Dede Korkut'un yeni bir yazmasının varlığına değinilmiştir. Bu durum Türklük bilimi alanında büyük bir heyecan uyandırmıştır. Peşi sıra, iki yıl gibi kısa bir sürede, Dede Korkut Kitabı'nın üçüncü yazması- Türkmen-Sahra (Günbet) üzerine birçok çalışma yapılmış; tıpkıbasım, inceleme, makale ve bildiri gibi çok sayıda yazı yayımlanmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, Dede Korkut Kitabı'nın Türkmen-Sahra (Günbet) yazmasının bulunışundan bugüne kadar yayımlanan çalışmaların künyesini, alanın araştırmacılarının ilgisine sunmaktır. Böylelikle Türkmen-Sahra yazması üzerine ileride yapılacak çalışmalarda araştırmacılara kolaylık sağlayabilmek amaçlanmıştır. Eldeki çalışmada, betimleyici araştırma yöntemlerinden biri olan tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, üç ana başlık halinde verilmiştir. Bununla birlikte üçüncü yazma ile ilgili sekiz kitap, üç kitap bölümü, otuz bir makale, on üç bildiri, beş tanıtma yazısı, biri doktora, dördü yüksek lisans tezi olmak üzere toplam beş lisansüstü tez, yedi gazete yazısı, bir söyleşi ve elektronik ortamda yayımlanan dört adet yazı olmak üzere toplamda yetmiş altı yayın tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Türkmen Sahra, Günbet, Bibliyografya, Üçüncü Yazma.

A Bibliography Essay On The Manuscript Of The Dede Korkut Book Turkmen-Sahra (Günbet)

ABSTRACT

Hundreds of studies have been conducted on the Dede Korkut Book, which has a great value in terms of Turkish science. These studies were mostly based on Dresden and Vatican manuscripts. However, this situation changed suddenly in April 2019. A paper was presented by Ekici on 25-27 April 2019 at the "World Cultural Heritage Dede Korkut International Symposium" in the article "A New Dede Korkut Story: Salur Kazan Killing the Seven-Headed Dragon". In this paper, existence of a new manuscript of Dede Korkut was mentioned. This situation has created great excitement in the field of Turkishness. In a short period of two years, many studies were conducted on the third manuscript of the Book of Dede Korkut- Turkmen-Sahra (Günbet). Numerous articles such as facsimiles, reviews, articles and papers were published. In this context, the aim of the study is to present the bibliography of the studies published since the discovery of the Dede Korkut Book Turkmen-Sahra (Günbet) manuscript to the attention of the researchers in the field. Thus, it was aimed to provide convenience to researchers in future studies on Turkmen-Sahra manuscript. In the present study, scanning method, one of the descriptive research methods, was used. The study has been given under three main titles. In addition, eight books on the third manuscript, three book chapters, thirty-one articles, thirteen papers, five presentation writing, one doctorate, four master's theses, a total of four graduate theses, seven newspaper articles, one interview and four writing electronically, Seventy-six writing in total were identified.

Keyword: Dede Korkut, Turkmen Sahara, Gunbet, Bibliography. The Third Manuscript.

1. GİRİŞ

Dede Korkut Kitabı gerek içerik gerek dil ve üslup yönünden taşıdığı değerler dolayısıyla Türk dili, edebiyatı ve kültürü çalışmalarında temel kaynaklardan biri olmuştur. Nitekim Türklük bilimin önde gelen isimlerinden biri olan M. Fuat Köprülü'nün şu sözleri, Dede Korkut Kitabının Türk dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü açısından değerini göstermektedir. “Dede Korkut’u terazinin bir kefesine koysanız, Türk edebiyatının diğer bütün eserlerini diğer kefesine koysanız yine de Dede Korkut ağır basar.” İşte Türklük bilimi açısından böylesine yüksek bir değere sahip olan bu hikâyeler üzerine hem Türkiye’de hem de yurtdışında yüzlerce çalışma yapılmıştır.

Dede Korkut Kitabının 2019 yılına değin bilenen Dresden ve Vatikan olmak üzere iki yazması vardır. Bunlardan Dresden yazması, 1815 yılında Almanya’nın Dresden kentinde bulunmuştur ve içerisinde 12 boy yer almaktadır. Vatikan yazması ise 1952 yılında Vatikan Kütüphanesinde bulunmuştur ve içerisinde 6 boy yer almaktadır. 2019 yılının Nisan ayına değin Dede Korkut Kitabı ile ilgili çalışmalarda hep bu iki yazma esas alınmıştır. Ancak Prof. Dr. Metin Ekici 25-27 Nisan 2019 tarihinde “Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu”nda “Yeni Bir Dede Korkut Boyu: Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” başlıklı bir bildiri sunmuştur. Ekici, bildirisinde yeni bir Dede Korkut yazmasının varlığından bahsetmiş ve bu durum Türklük bilimi sahasında büyük yankı uyandırmıştır.

İlk olarak Ekici tarafından bilim dünyasına duyurulan Dede Korkut Kitabının üçüncü -Türkmen-Sahra (Günbet)-¹yazması üzerine araştırmacılar tarafından bazı neşir çalışmaları yapılmıştır. Yeni bulunmasından dolayı yazma, birçok araştırmacının da ilgisini çekmiş ve yazma üzerine yaklaşık iki yıl gibi kısa bir sürede makale, bildiri, kitap bölümü, tez vb. düzeyde de birçok çalışma yapılmıştır. Araştırmacılar için bu durumun olumlu yönleri olduğu gibi bazı olumsuz yönleri de vardır. Çalışılan konu -Türkmen-Sahra yazması- üzerine yapılan bütün çalışmaların tek tek tespit edilmesi ihtiyacı bu olumsuz yönlerden biridir.

Hazırlanan bu çalışma ile mezkûr olumsuzluk giderilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, Dede Korkut Hikâyelerinin Türkmen-Sahra yazması üzerine yurtiçinde ve yurtdışında hazırlanan kitap, makale, bildiri, tez, kitap bölümü ve benzeri eserler tek tek tespit edilmiş ve tasnif edilerek bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmanın amacı, bundan sonra Türkmen-Sahra yazması üzerine çalışma yapacak araştırmacılara kolaylık sağlayabilmektir.

2. YÖNTEM

Eldeki bu bibliyografya denemesinde, betimleyici araştırma yöntemlerinden biri olan tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmalar, farklı akademik arama motorlarında ilgili anahtar kelimelerle yapılan taramalar sonucunda derlenmiştir. Tezler ise, Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezinin verilerine dayanılarak tespit edilmiştir.² Bu taramalara rağmen, gözden kaçan çalışmaların olması mümkündür. Kitap, kitap bölümü, makale, bildiri, tanıtma, lisansüstü tez, gazete yazısı, söyleşi ve elektronik ortamdaki kaynak olarak dokuz başlıkta verilen listede, kronolojik sıra değil, alfabetik sıra gözetilmiştir.

Bibliyografya

A. Kitap

Asker, Ramiz. Kitabi-Dədə Qorqud’un Üçüncü Əlyazması. Bakü: Elm və Təhsil, 2019.

Azmun, Yusuf. Dede Korkut’un Üçüncü Elyazması, Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası-Metin – Çeviri – Sözlük – Tıpkıbasım. İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2019.

Demir, Necati. Dede Korkut Destanı. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.

¹Dede Korkut Kitabı’nın üçüncü yazmasının adlandırması ile ilgi çeşitli görüşler vardır. (Bkz. Sertkaya, Uzuntaş, 2020: 9-10).

Araştırmacılar tarafından daha çok “Türkmen Sahra” adı kullanıldığı için bu çalışmada da mezkûr adın kullanımı tercih edilmiştir.

²“Dede Korkut” <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>. (Erişim Tarihi: 17.12.2021).

Demir, Necati. Dede Korkut Destanı'nın Türkmenistan Boyları. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020.

Ekici, M. Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

Rafrafi, İbrahim. Yağsa Yağmur Daşsa Çaylar (Dede Korkud Edebiyatı Araştırmaları) Türkmen Sahra Kitabı, Tahran. 2020

Sertkaya, O. Fikri. Uzuntaş, Hülya. Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2020.

Quliyev, Bayram. Kitabi Dədəm Qorqud və Onun Tuürkmən Səhra Nüsxəsi (transliteratsiya, fotofaksimile, qəyd və şərhələr). Ankara: Türkkkitab.Az, 2020.

B. Kitap Bölümü

Boeschoten Hendrik. Ottomans–Crimea–Jochids studies in Honour of Mária Ivanics “Bemerkungen zu der neu gefundenen Dede Korkut-Handschrift, mit einer Übersetzung der dreizehnten Geschichte”. Szeged: Innovariant Ltd. (2020): 35-46.

Quliyev, Bayram. “Dedem Korkut'un Kitabı Üzerine Araştırmalar, Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde”. Türkbilim Araştırmaları Dizisi Birinci Kitap, Baş Editör: Timur Kocaoğlu. İstanbul: Kutlu Yayınevi: (2020): 103-116.

Yalçın, Süleyman, Kaan. “Birincil Uzun Ünlülerden Kaynaklanan Seslik İzlerin Dede Korkut Hikâyelerinin Türkmen Sahra Nüshasındaki Görünümü”. Oguz Bitig Modern ve Tarihsel Oğuzca Üzerine Araştırmalar, Editörler: Kenan Azılı, İbrahim Kekevi, Hüseyin Gökçe. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi : (2021) : 219-233.

C. Makale

Arıkoğlu, Ekrem. “Dede Korkut Kitabı'nın Üçüncü Yazmasının Bulunuşu”, Millî Folklor. 123 (Güz 2019): 23-30.

Atsız, Mahsun. “Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması Üzerine Sentaktik Bir İnceleme”. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi. 2 (Haziran 2020): 188-197.

Azemoun, Yazmun. “Dede Korkut'un Yeni Nüshası ve İki Yeni Boy Üzerine”. Çukurova Üniversitesi Türkojoloji Araştırmaları Dergisi 4 (Haziran 2019):132-142.

Azman, Yusuf. “The New Dədə Qorqud Tales from the Recently-Found Third Manuscript of the Book of Dədə Qorqud”. Journal of Old Turkic Studies 4 (Ocak 2020): 16-27.

Bayat, Fuzuli. “Dresden ve Vatikan Yazma Nüshalarına Girmeyen Oğuzname Hikâyeleri”. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi. 21 (Mayıs-Ağustos 2020): 55-74.

Çobanoğlu, F. Sacide. “Dede Korkut'un 13. Destanı “Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” Boyunun Alex Olrik Epik Yasaları Bağlamında İncelenmesi”. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi 19 (Eylül 2019): 81-101.

Demir, Necati. “2019'da Yayımlanan Metinler Işığında Dede Korkut ve Dede Korkut Kitabı”. ZfWT, 11 (No. 22019): 7-29.

Duymaz, Ali. “On Üçüncü Boy”. Türkojoloji 2. (2019): 99-101.

Efe, Kürşat. “Dede Korkut Oğuznâmeleri Üzerine Yeni Araştırmalar”. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 19 (Ağustos 2019): 292-309.

Ekici, Metin. “13. Dede Korkut Destanı: “Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!”. Milli Folklor 122 (Yaz 2019): 5-13.

Ercilasun, A. Bican. “Dede Korkutun Yeni Nüshası Üzerine / Konu – Bağlantılar – Yer – Zaman – Okuyuş”. Dil Araştırmaları 24 (Bahar 2019): 7-13.

Ercilasun, A. Bican. “Dede Korkut Kitabı'nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar”. Milli Folklor, 123(Güz 2019): 5-22.

Genç, Didem. “Dede Korkut'un Türkistan/ Türkmen Sahra Nüshasında Yer Alan Kültürel Unsurlar”. Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi 7 (Yaz 2020): 88-100.

Gülensoy, Tuncer. “Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma “Adlı Eser” ile “Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım” Adlı Makale Üzerine Görüşler ve Okuma Hataları ile İlgili Düzeltmeler”. Dil Araştırmaları 25 (Güz 2019): 230-260.

Haznedaroğlu, Aslıhan. “Salur Kazan’ın Ad Kazanması Üzerine”. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 21, (Nisan 2020): 163-185.

Haznedaroğlu, Aslıhan. “Salur Kazan ve Yuvarlanan Taş Anlatısı Hakkında”. Journal of Old Turkic Studies 4 (Haziran 2020): 437-468

Memmedova Kekeç, Elmira. “Dede Korkut Kitabı’nın Günbet Yazmasındaki Yaşname Metni Üzerine”. ZfWT 11 (No. 2 2019): 31-42.

Ömeroğlu, Yakup. “Dede Korkut Türkmen Sahra Nüshasını Bulan Veli Muhammed Hoca: Türkmen, Türk Edebiyatında Dede Korkut Gibi bir Bilge Bugüne Kadar Gelmiş Değil Hem de Gelmeyecek”, Kardeş Kalemler 151 (Temmuz 2019):17-22.

Özçelik, Sadettin. “Dede Korkut Oğuznamelerinin Kaç(ıncı) Nüshası Bulundu”. Türk Dili, 812 (2019): 48-55.

Özçelik, Sadettin. “Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine-Günbed Nüshası Işığında-Düzeltilme Teklifleri”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 49 (2020): 7-20.

Özçelik, Sadettin. “Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine-Günbed Nüshası Işığında-Düzeltilme Teklifleri 2”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 50 (2020): 11-21.

Özgür, Uğur. “Dede Korkut’un Üçüncü Nüshasında Geçen Deyimlerin Oluşum Şekilleri ve Bu Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”. Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi 3 (Mayıs 2020): 37-60.

Sarrafi, R. Ali. Dədəm Qorqud’un Türkmənsəhra Kitabı. Ozan 1/3-5 (2019): 8-304.

Sarrafi, R. Ali. ve diğerleri. “Dedem Korkutun Türkmen Sehra Kitabı”. Ozan 1 (2020): 3-5.

Sertkaya, O. Fikri. “Dede Korkut Kitabı’nın Kaç Yazma Nüshası Var?”. Türkolojiya 3 (2019): 86-93.

Shahgoli, Nasser Khaze. Valiollah Yaghoobi. Shahrouz Aghatabai. Sara Behzad. “Dede Korkut Kitabı’nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım”. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi 16 (Haziran 2019): 147-379.

Sojegov, Muradgeldi "Две песни из туркменсахринской рукописи «Книги моего деда Коркута»(к 150-летию со дня рождения академика ВВ Бартольда)." Jazyk a kultura 10 (2019): 47-56.

Sultan, Tulu. “Dede Korkut Kitabında Ola (Ki/Kim)/Bolay Ki/Ola Mı Edatlarının Birleşik Cümledeki Yapısı ve Fonksiyonu Üzerine”. Journal of Old Turkic Studies 4 (Ocak 2020): 215-230.

Uçar, Erdem. "Dede Korkut Kitabı'ndaki Bir Soylama Üzerine". Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 3/1 (2020): 213-240.

Qafarlı, Ramazan. Rızasoy Seyfettin. “Kitabi-Dədə Qorqud’un Üçüncü Əlyazması, Yoxsa “Kitabi-Türkmən Lisani” Oğuznaməsi”. Elm və təhsil Nəşriyyatı (2019): 40.

Quliyev, B. N. “Kitabi Dədəm Qorqud” və Onun Üçüncü Əlyazması, “Türkmən Səhra” Nüsxəsinə Dair”. Azərbaycan Dili və Ədəbiyyat Tədrisi. 3-4 (2019): 129-141.

D. Bildiri

Aksu, Süleyman. “Dede Korkut Kitabı’nın Türkmen Sahra Elyazmasında Bağdaşıklık”. Isparta: *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı*, 366-383, 2020.

Atik, Hasan. “Dede Korkut Kitabı'nın Günbed Yazmasından Anlam Çıkarmak Ya Da Yedi Başlı Ejderha, Nefsin Yedi Mertebesi Olabilir mi?”. Isparta: *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı*, 121-137, 2020.

Ekici, Metin. “Yeni Bir Dede Korkut Boyu: Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi”. Bayburt: *Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu*, 41-51, 2019.

Ekşi, Pelin. “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi”. Boyunda Sıfat Tamlamalarında Diziliş İlişkisi”. Isparta: *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı*, 57-66, 2020.

Gaddar, Zeliha. “Dede Korkut Kitabı Türkmen Sahra Elyazmasında Sıfat İşlevli Yan Cümleler”. Isparta: *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı*, 431-440, 2020.

Haznedaroğlu, Aslıhan. (2020) “Günbed Yazmasında Bir Karşı Taraf Temsili Olarak Ala Demür Kâfir Han ve Kazan’ın Üç Hüneri Hakkında Bir Değerlendirme”. Isparta: *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı*, 239-253, 2020.

Kabak, Turgay "Dede Korkut Kitabı Türkmen Sahra Nüshasında Hayvanlar Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme". Bayburt: *Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/ Sözünde Çalıştayı* 81-96, 2019.

Karahan, Akartürk. “Dede Korkut'un Türkmensahra Yazmasında Eski Türkçe ve Eski Oğuzca Söz Varlığı”. Isparta: *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı*, 36-48, 2020.

Kocaoğlu, Timur. “Dede Korkut’un Türkmen Sahra Nüshası Çalışmalarında Harfçevrim (Transliterasyon) ile Sesçevrim (Transkripsiyon) Sorunları”. Isparta: *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı*, 67-74, 2020.

Köseoğlu, Mehmet Tufan “Dede Korkut Nüshaları /Türkmen Sahra Günbet Yazması İncelemesi ve Yeni Boylar Üzerine”. Bayburt: *Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/ Sözünde Çalıştayı*, 97-114, 2019.

Uzuntaş, Hülya. “Günbed Yazmasının Faunası Üzerine Bazı Görüşler”. Isparta: *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı*, 191-205, 2020.

Qafarlı, Ramazan. “Dədə Qorqud” Eposunun “Türkmən-Lisani” Nüsxəsinin Struktur-Semantik Özellikləri”. Isparta: *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı*, 18-35, 2020.

Quliyev, Bayram “Kitabi Dedem Korkut’un Şimdiye Kadar Az Araştırılmış, Çelişkili Bazı Konuları Üzerine Bir Değerlendirme”. Isparta: *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni ve Deli Dönmez'e Ad Verme Çalıştayı*, 49-56, 2020.

E. Tanıtma

Aral, A. Erman. “Ali DUYMAZ, Kolca Kopuzdan Kılca Kaleme Dedem Korkut Araştırmaları. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020, ISBN: 9786051559155, 488 sayfa”. Milli Folklor 126 (Yaz 2020): 264-265.

Eker, Ümit. “Necati DEMİR. Dede Korkut Destanı. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019, ISBN: 978-605-155-818-9, 388 + 40 (ekler) sayfa.”. Milli Folklor 123 (Güz 2019): 215-221.

Kocaoğlu, Timur. “Yusuf AZMUN, Dede Korkut’un Üçüncü Elyazması: Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası (Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım)”. İstanbul: Kutlu Yayınevi, Haziran 2019, ISBN: 9786057680068, 176 sayfa”. Milli Folklor, 123 (Güz 2019): 210-214.

Özdamar, Fazıl. “Metin EKİCİ, Dede Korkut Kitabı, Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım)-Transkripsiyon-Aktarma. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019, ISBN: 978-605-155-808-0, 224 sayfa”. Milli Folklor 123 (Güz 2019): 205-209.

Sertkaya, O. Fikri. “AZMUN, Y. Dede Korkut’un Üçüncü Elyazması, Yeni Soylamalar ve Boylar (Hikâyeler) ile Türkmen Sahra Nüshası, Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım, Kutlu Yayınevi, İstanbul, 2019, ss. 176, ISBN: 978-605-7680-06-8”. Journal of Old Turkic Studies 3 (Haziran 2019): 637-646.

F. Lisansüstü Tez

Akkoyun Koç, Tuğba. “Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi ve Kültürel Kimliğin Öğretimi”. Yayınlanmamış doktora tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2020.

Boztoprak, Fadime. “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kullanılmak Amacıyla Dede Korkut Kitabı'nın Türkistan/Türkmen sahra nüshası 13. Boy'un B1 Düzeyinde Sadeleştirilmesi”. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi, 2020.

Erdoğan, Meryem. “Dede Korkut Hikâyelerinin Jung'un Arketipler ve Psikolojik Tipler Kuramı Bağlamında İncelenmesi”. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2020.

Kızıkbuga, N. Mutlu. “Dede Korkut Kitabı Nüshalarının İnanç Unsurları Bakımından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, 2020.

Topuk, İncilay. “Dede Korkut Kitabı’nın Günbet Nüshasında Yer Alan Fiillerin Birleşim Değerleri”. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Medeniyet Üniversitesi, 2020.

G. Gazete Yazısı

- Asker, Ramiz *Kitabi-Dədə Qorqudun Üçüncü Əlyazması*. “Ədəbiyyat” gazetesi. (19 Ekim 2019)
- Arıkoğlu, Ekrem Barak, *Dede Korkut Nüshaları Üzerine*” Türkçenin Dirilişi (e-gazete). 1 Temmuz 2019 <<https://www.turkcenindirilisi.com/dede-korkutnushalari-uzerine-makale,395.html>>
- Ercilasun, Ahmet Bican (2019). *Dede Korkut’un Yeni Nüshası*. Yeniçağ gazetesi (07 Temmuz 2019)
- Ercilasun, A. Bican. *Oğuznâme Nedir?* Yeniçağ gazetesi (14 Temmuz 2019).
- Ercilasun, A. Bican. *Yine Oğuznâme*. Yeniçağ gazetesi (21 Temmuz 2019).
- Ercilasun, A. Bican *Oğuznâmeler Ne Zamandan Beri Biliniyor?* Yeniçağ gazetesi (28 Temmuz 2019).
- Quliyev, Bayram. *Kitabi Dədəm Qorqud'un Üçüncü Əlyazması Tapıldı*. “Ədalət” gazetesi 18 Temmuz 2019.

H. Söyleşi

Hoca, Veli Muhammed. Veli Muhammed Hoca ile Söyleşi “Dede Korkut Nüshasını Ben Buldum Başkaları İlan Etti”. Söyleşiyi yapan: Abdurrahman Devenci, Gerçek Hayat 97 (Temmuz 2019): 10-11.

I. Elektronik Ortamdaki Kaynak

- Hoca, Veli Muhammed. Dede Korkut’un 3. El Yazma Nüshasının Bulunuş Hikâyesi. Golden Bridge News Youtube Kanalı, Video. <<https://www.youtube.com/watch?v=vIS9wfpUU5Y>>
- Arıkoğlu, Ekrem Barak. “Dede Korkut’un Üçüncü Nüshası’nın İlk Ağızdan Öyküsü” (27 Haziran 2019) 12 Aralık 2020 <<https://bilimdili.com/arkeotarih/tarihtarih/dede-korkutun-ucuncu-nushasinin-ilk-agizdan-oykusu/>>
- Kocaova, K. Altay, “Dede Korkut: Türkistan-Türkmensahra Nüshası ve İki Eserin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi”. (22 Temmuz 2019) 28 Aralık 2020 <<https://bilimdili.com/kitap/dede-korkut-turkistan-turkmensahra-nushasi-ve-iki-eserin-karsilastirmali-degerlendirilmesi/>>
- Uluç, Gökbeş. “Dede Korkut’uñ Üçüncü Elyazmasını İlk Kim Yayımladı?” (4 Temmuz 2019) 28 Aralık 2020 <<https://kutluyayinevi.com/dede-korkutun-ucuncu-elyazmasini-ilk-kim-yayimladi/>>

3. SONUÇ

Künyeleri ayrıntılı biçimde verilmiş yayınlara bakıldığında, sekiz kitap, iki kitap bölümü, otuz bir makale, on üç bildiri, beş tanıtma yazısı, biri doktora, dördü yüksek lisans tezi olmak üzere toplam beş lisansüstü tez, yedi gazete yazısı, bir söyleşi ve elektronik ortamda yayımlanan dört adet yazı olmak üzere toplamda yetmiş dört yayın tespit edildiği görülmektedir.

Dede Korkut Kitabı, başta Almanya ve Rusya’da bulunması, sonrasında Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan olmak üzere dünyanın birçok farklı yerinde, Türklük bilimi adına yapılan çalışmalar ışığında incelenmesi, yorumlanması ve gelecek nesillere aktarılması noktasında her zaman tazeliğini koruyacak ve şüphesiz, bu çalışmalara yenileri eklenecektir. Eldeki çalışmanın, Dede Korkut ile ilgili çalışan araştırmacılar için yol gösterici olmasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

Sertkaya, O. F. ve Uzuntaş, H. (2020). Dede Korkut’un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Bir Roma İmparatorunun Değişken Ruh Halleri Ve Yönetime Etkisi: Caligula Örneği

The Changeable Moods Of A Roman Emperor And His Influence On Management: The Case Of Caligula

Mazlum Doğan DEDE

Yüksek Lisans Öğrencisi, Adıyaman Üniversitesi
majum677@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7904-158X

Makale Başvuru Tarihi : 30.05.2022

Makale Kabul Tarihi : 30.06.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Roma İmparatorluğu'nun geniş tarihi boyunca birçok imparator yönetimde bulunmuş ve ismini tarih sayfalarına yazdırmıştır. Kimi imparatorlar zaferleriyle, savaşlarıyla, reformlarıyla, kente kattığı yapılarla anılırken kimi imparatorlar da aldığı yenilgiler, kaybettiği topraklar ve yaşadığı baskılarla anılmıştır. Tüm bunların yanında Roma İmparatoru Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus namı diğer Caligula, diğer imparatorlardan farklı olarak çarpık kişiliği ve bu kişilik bozukluklarının iktidarda olduğu süre boyunca yönetime yansması bakımından anılmıştır.

Roma İmparatorluğu döneminde dört yıl gibi kısa bir süre tahtta kalan Caligula, bu dört yıl içinde birbirinden çok farklı kararlar alıp çeşitli uygulamaları yürürlüğe koymuştur. İmparatorluğunun ilk dönemlerinde cinsel suç işleyenleri imparatorluk topraklarından uzaklaştırırken, ilerleyen dönemlerinde kendisi cinsel suçlar işleyen biri haline gelmiştir. Ruh dünyasındaki değişkenlik aldığı kararlara da yansmıştır. Bu çalışmada da imparator Caligula'nın hâkimiyet yılları boyunca aldığı kararlar analiz edilecek ve değişken kişilik özelliklerinin bu kararlara yansması ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Roma İmparatorluğu, Caligula, Kişilik Bozukluğu.

The Changeable Moods Of A Roman Emperor And His Influence On Management: The Case Of Caligula

ABSTRACT

Throughout the vast history of the Roman Empire, many emperors have ruled and written their names on the pages of history. Some emperors were remembered for their victories, wars, reforms, and the structures they added to the city, while others were remembered for the defeats they suffered, the lands they lost, and the pressures they experienced. In addition to all these, the Roman Emperor Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus, aka Caligula, unlike other emperors, twisted personality and personality disorders in the power of time management in terms of the reflection has been called.

Caligula, who stayed on the throne for as little as four years during the Roman Empire, made very different decisions and implemented various practices during these four years. In the early stages of his empire, he removed those who committed sexual crimes from the imperial territory, and later he became someone who committed sexual crimes himself. The variability in the spirit world is also reflected in the decisions he makes. In this study, the decisions made by Emperor Caligula during the years of his rule will be analyzed and the reflection of variable personality traits on these decisions will be discussed.

Keyword: The Roman Empire, Caligula, Personality Disorder

1. GİRİŞ

İmparator Caligula, 31 Ağustos 12'de Roma şehrinin yazlık bölgelerinden olan Antium'da doğmuştur. "Gaius Julius Caesar Germanicus" adını alan imparator, Augustus'un evlatlık olarak aldığı Germanicus ve öz torunu olan yaşlı Agrippina'nın doğumdan da sonra hayatta kalabilen altı evladından üçüncüsü olarak bilinmektedir. Germanicus ise Nero Claudius Drusus ve küçük Antonia'nın oğludur. Ayrıca Agrippina da Marcus Vipsanius Agrippa ve yaşlı Julia'nın küçük çocuğudur (Grant, 2000:8-15).

Caligula'nın erkek kardeşleri Drusus, Nero, Tiberius ve erken yaşta vefat eden Gaius Julius; kız kardeşleri de Julia Livilla, Genç Agrippina ve Drussilla'dır. Caligula'dan sonra tahta geçecek olan Claudius ise Caligula'nın öz amcasıdır (Akşit, 1985:80-87).

Caligula'nın babası Germanicus, Tiberius Claudius Nero ve Augustus'un üçüncü eşi olarak bilinen Livia'nın torunudur. İmparatorun askeri ilgisi de babasından kaynaklanmaktadır çünkü babası Germanicus, Julio Claudian hanedanının en öne çıkan üyelerindedir ve Roma İmparatorluğu'nun saygıdeğer komutanlarından birinin oğludur (Cline, 2017:336,337). İmparatorun Caligula adıyla anılması da çocukluğundaki bu askeri ilgiden kaynaklanmaktadır. Caligula, ailesinin o dönemki Germany topraklarının kuzeyinde bulunan askeri operasyonlarına katılmış, babasının komuta ettiği ordunun adeta bir sembolü haline gelmiştir. Annesi Agrippina sırf o istiyor diye ona göre yaptırılan askeri üniforma ve sandalet giydirmiştir. Silah kuşatılan küçük Caligula asker ve komutanların eğlencesi olmuştur. Günümüzde bile imparatorun bahsedilirken kullanılan Latince "caligula" kelimesinin anlamı "askeri küçük sandalet"tir ve kendisine, küçükken giymiş olduğu askeri kostümün bir parçası olan sandaletten dolayı bu isim verilmiştir (Akşit, 1985:40-43).

İmparator Augustus ölmeden önce Caligula'nın babası olan Germanicus'u halef seçeceği düşüncesi ön plandayken o, Germanicus'u değil Tiberius'u Germanicus'u evlatlık alması şartıyla tahtın yeni varisi olarak seçmiştir (Tekin, 2016:221). Tiberius tahta geçer geçmez Germanicus'u Roma'daki siyasi ortamdan uzaklaştırmak için doğuya göndermiştir. Tiberius'un asıl amacı tahtını korumaktır. Hatta Germanicus'un Tiberius'un adamları tarafından zehirlenerek öldürüldüğü tartışmaları da hâlâ devam etmektedir (Oyens, 2000:54-68).

Germanicus'un ölümünden sonra Caligula annesinin büyükannesi ve aynı zamanda Tiberius'un da annesi olan Livia'nın yanına gönderilmiştir. Livia'nın ölmesiyle birlikte büyükannesi Antonia'nın yanında kalmış ve dış dünyayı da kardeşlerinden gelen haberlerle takip etmeye çalışmıştır. Tahtta olan Tiberius'un 16 Mart 37 tarihinde aniden ölmesi Caligula ve Tiberius Gemellus'u müşterek varis yapmıştır (Tekin, 2016:231).

2. İMPARATOR CALIGULA'NIN DEĞİŞKEN RUH HALLERİNİN YÖNETİME YANSIMASI

2.1. İmparator Caligula'nın İdealist Kişiliği ve Aldığı Kararlar

Senatonun sunmuş olduğu yönetme fırsatını kabul eden Caligula, 28 Mart 37 tarihinde (Umur, 1974:5) imparator olarak şehre girmiş ve halk Roma'nın girişinde imparatoru "yıldızımız" nidalarıyla karşılamıştır (Gibbon, 1988:110). Ayrıca Caligula, çoğu Roma kaynaklarında "güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bütün dünya tarafından takdir edilen ilk imparator" olarak anılmıştır (Grant, 2000:8). Suetonius Caligula'nın saltanatının ilk aylarında yaklaşık yüz altmış binden fazla hayvanın onun adına kurban edildiğini belirtmektedir (Suetonius'tan akt. Grant, 2000:20).

Toplam dört yıl hâkimiyette kalan Caligula'nın ilk altı aylık dönemi huzur ve refah içinde geçmiştir. Philo bu dönemi mutluluklarla geçen bir dönem olarak nitelendirmiştir. Caligula yönetime geçer geçmez cömert biri olduğunu göstermek amacıyla Praetorian askerlerine ekstra ödemeler yapmıştır (Grant, 2000:20-25). Bu bağlamda hem ordudaki itibarını arttırmış hem de askerler tarafından sevilen bir imparator olmayı hedeflemiştir. Siyasi hamlelerinin başında selefi üzerindeki vatana ihanet söylentileri üzerine gitmiş ve bazı kayıtları yok ettirerek vatana ihanet söylentilerinin geride kaldığını ilan ettirmiştir (Bosh, 1940:35-45). Caligula ilk dönem siyasi hamlelerinde daima iyimser bir imaj çizmiş ve halkın gönlünü kazanmak istemiştir. Önce sürgüne gönderilenleri affedip geri çağırması,

daha sonra da yürürlükte olan vergi kanunlarından zarar gören halka yardım etmiştir. Tüm bu iyimser tavırların yanında cinsel suçlara müsamaha göstermemiş, cinsel suçlara bulaşanları imparatorluktan uzaklaştırmıştır. Caligula'nın bir diğer hamlesi Gladyatör oyunlarına göstermiş olduğu ilgi ve yardımlardır. Onun bu davranışı da halk arasında saygın bir itibarının olmasını sağlamıştır.

Caligula'nın ilk dönem siyasi adımları da aslında Tiberius'un yapmış olduğu bir takım kısıtlamaları kaldırmasıdır. Kaldırılan serbest seçim uygulamasını halk için yeniden başlatmış, kapatılan Roma İmparatorluk Yıllıkları'nı yeniden açtırma kararı almıştır (Cline, 2017:337).

İmparator Caligula'nın halk tarafından bu kadar sevilmesi almış olduğu kararlar ve uygulamaya koyduğu kanunlarla halkın yanında olması kadar tanınmış bir soydan gelmesiyle de alakalıdır. Halkın çok sevdiği ve saygı duyduğu General Germanicus'un oğlu olması bu durumun en büyük sebeplerinden biri olmuştur. Ayrıca Augustus ile kan bağıının olması ve bu vesileyle de Julius Caesar'la etkileşimde olması da önemli bir etkidir (Cline, 2017:336).

Caligula'nın göreve başladıktan sonra ilk ses getirecek projesinin yapım kararını almıştır. Baiae yakınlarındaki Puteoli şehri arasında, yaklaşık iki mil kadar bir mesafe arasına gemilerin yan yana konumlandırılıp birer duba görevi gördüğü portatif bir köprü yapımını başlatmıştır. Caligula'nın bu kararı aslında siyasi bir hamle olup bir noktada güç gösterisi olarak yorumlanabilir. Çünkü bu köprü Pers Kralı Xerxes'in Çanakkale Boğazı'nın geçmek için yaptırmış olduğu portatif köprüye bir karşı atak mahiyetinde yaptırılmıştır.

Saltanatına uğurlu bir başlangıç yapan Caligula, göreve başlamasından birkaç ay sonra, M.S. 37 yılının ekim ayında ciddi şekilde hastalanmıştır. İmparator ise bu hastalığın doğal olmadığını, etrafındakilerin onu zehirlediğini düşünmüştür. Bu düşüncesi için dönemin şartları göz önüne alındığında gayet normaldir çünkü Roma tarihinde liderlerin genellikle suikastla ya da şüpheli ölümlerle tahtlarından edildiği bilinen bir gerçektir. Hatta İmparator Caligula da bir an önce tahta oturmak için Tiberius'u zehirletmiştir. Bu durumun kendisinin de başına geleceğini düşündüğü için de bu hastalığı takıntı haline getirmiştir. Paranoya seviyesine gelen bu takıntı da dört yıllık kısa iktidarında adını birçok garipliklere yazdırmasına ve tarih sahnesinde bu garipliklerle anılmasına sebep olmuştur.

2.2. İmparator Caligula'nın Şizofren Kişiliği ve Aldığı Kararlar

Caligula'nın yönetici olması Romalılar tarafından sevinçle karşılanmış ve ilk zamanlar da bu sevinç coşkulu bir şekilde devam etmiştir. Özellikle askerlere cömert davranması, sürgüne gönderilenleri affetmesi ve adil olmayan vergiler üzerinde düzenlemeler yapması halkın sevgisini kazanmasına yetmiştir ancak Caligula'nın hayatında bir dönüm noktası olan hastalığı her şeyi değiştirmiştir. Hastalığını bir suikast girişimi olarak görmesi ve aynı zamanda eninde sonunda bir suikasta kurban gideceğini düşünmesi onun kişiliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Bazı tarihçiler onun normal olmayan bu hareketlerini sara hastası olduğuna bağlamıştır. Sık sık nöbetler geçirdiğini iddia edilmiştir (Akşit, 1985:40-43). Onun kişiliğindeki bu kestirilemez değişkenlikler aldığı kararlara da yansımış, bu da halkı ve çevresindekileri olumsuz etkilemiştir. İmparatorun bu durumunu bir beyin hummasına bağlayanlar da olmuştur.

Caligula'nın tuhaflikleri önce alışılmamış kararlara, sonra da zalimliğe dönüşmüştür. Özellikle cinsel maceraları bir hayli dikkat çekmiştir. Suetonius'un aktardığına göre Caligula üç kız kardeşiyle de ensest ilişkiler yaşamıştır (Suetonius, 2019:90). Ayrıca sarayın bahçesine büyük bir genelev açtırmış ve sosyal etkinlik sırasında senatör eşlerini en yüksek fiyat verenlere satmıştır. Kendi cinsel deneyimlerini de ulu orta anlattığı imparator hakkında bugüne kadar gelmiş söylentiler arasındadır. İmparatorluğunun ilk aylarında yaptığı faaliyetlerle hastalıktan sonra yapmış olduğu faaliyetler tamamen zıt yönde olmuştur.

Caligula'nın kişiliğindeki bozukluğu yansıtan en önemli kararlarından biri geceleri sarayının koridorunda dolaşma alışkanlığından dolayı doğa kurallarına aykırı olmasına rağmen güneşin geceleri de doğmasını emretmesidir. Bir diğer tuhaf kararı ise çok sevdiği atı İncitatus'u senatör yapmak

istemesisidir. Bu isteğinde oldukça ısrarlı olan Caligula, senatör olacak atı için önce mermerden bir ahır yaptırmış, sonrada bu ahırın içini en lüks mobilyalarla döşetmiştir. Her ne kadar atı İncitaus hiçbir zaman bu mobilyalara oturamamış olsa da çok iyi beslendiği bilinmektedir. Hatta imparatorun atını altın yapraklarla beslediği bile söylenmiştir (Tekin, 2016:231).

Kaynaklarda soğuk, kibirli, bencil ve deli olarak bahsedilen Caligula, Gladyatör eğlencelerinde de tuhaflıklarını sürdürmüştür. Arenada dövüşmek için yeterli suçlu kalmadığı zamanlarda birkaç izleyiciyi arenaya, aslanların önüne atıp, onların vahşice katledilişini seyrettiği bilinmektedir (Akşit, 1985:40-43).

Gücü ve iktidarı elinde bulunduran Caligula, tuhaf kişiliğiyle birlikte kendine bir de tanrısallık atfetmiştir. Bunun için de Capitol ve Palantine’de bulunan Jupiter, Optimus ve Mazimus tapınakları arasında bir köprü yaptırmıştır. Böylece kendisi diğer tanrılarla rahatça buluşup görüşebilecektir. Bu tanrısallık düşüncesini daha da ileriye götürerek Tanrılar gibi giyinip gezinmeye başlamıştır. Hatta vermiş olduğu emirle Roma’da bulunan bütün tanrı heykellerinin yüzünü kendi yüzüyle değiştirmiştir (Grimal, 1997:20-75). Bu noktada imparatorun narsist bir kişiliğe sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Bunun bir kanıtı da kendisine yukarıdan bakılmasını yasaklamış olması, böyle bir yasağı ihlal edenlerin ise suçlu sayılmasıdır. Bu durum onun tanrısallığını destekleyecek, kendisine kimsenin üstten bakamayacağını zorla da olsa halka benimsettirecektir. Ayrıca bu yasağın konulmasında bir de insani yönünü gizleme isteği ile kendine çok düşkün olma durumu vardır. Suetonius’un aktardığına göre Caligula, başının tepesinden başlayan kelliğini gizlemek için böyle bir yasak getirmiştir (Suetonius, 2019:90-91).

Kendinden önceki imparatoru bir suikastla öldürüp başa geçen imparator Caligula, tıpkı korktuğu gibi bir suikast sonucu öldürülmüştür. Başa geçmek isteyen Cassius Chaerea, Praetorian askerlerinin desteğini alarak başarılı bir suikast planı hazırlamıştır. Bu suikasttan birçok üst düzey asker ile senatörlerin de haberdar olduğu bilinmektedir. 24 Ocak 41 tarihinde imparator Caligula, Kutsal Augustus oyunlarına katılır. O esnada aktörlere bir konuşma yapmaktadır. Chaerea, Caligula’nın meşhur sloganı seslendirmesini istemiş, ancak Caligula bir noktada Chaerea’yı hiçe saymak için sadece “Jupiter” diye bağırmıştır. Bunun üzerine bir bıçak darbesi alan Caligula hiçbir tepki vermemiş ve yardım istememiştir. Onun yardım çılgınlıkları atmaması suikastçıları daha da sinirlendirmiş ve onlarca bıçak darbesiyle öldürülmüştür. Suetonius bu suikastın gerekçelerini sıralarken Chaera’nın tahtı istemesinin yanında kişisel bir intikamın da etkili olduğunu ifade eder. Caligula, Chaera’yı yanına çağırmak için her zaman aşağılayıcı sıfatlar kullanmıştır. Chaera da bu suikastla kişisel intikamını da almıştır (Suetonius, 2019:90-91).

3. SONUÇ

Roma İmparatorluğu, gerek siyasi dünyası gerek sosyal hayatı ve gerekse de soyluların yaptıklarıyla her daim canlı kalmış ve tarih boyunca konuşulmuştur. Hem bir dünya imparatorluğu olmanın vermiş olduğu kapsayıcılık hem de bu kapsayıcılığın kozmopolit yapısı tarihte kalıcılığı ve aynı zamanda birbirinden farklı izleri getirmiştir. Roma imparatorları tarihin en gözde hükümdarları arasında gösterilebilecek tarzda kişilerdir. Siyasi zeka, askeri strateji, güç ve aynı zamanda entelektüel duruş bu imparatorların kişiliğinde toplanmış önemli özelliklerdendir. Ancak tarih her daim güçlü, savaşçı, zaferle dolu bir tarihi yazmamaktadır. Bunun yanında zayıf, yenilgilerle dolu dönemler hatta uçuk kaçık imparatorlar bile vardır. Bunlardan biri de dört yıl Roma imparatorluğunda kalan Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus’tur.

Caligula olarak bilinen imparator Gaius Julius Caesar Augustus Germanicus, taht entrikalarının ortasında büyümüştür. Hayatı boyunca askeri birlikler içinde olmuş, entrikalara şahit olmuş, suikastlar görmüştür. Böyle bir çocukluk ve ilk gençlik döneminden sonra da bir süre büyükannesinin yanında kalarak bir noktada öldürülme tehlikesinden uzaklaştırılmıştır. Tahtın suikastlarla ve kan dökülerek elde edileceğini birçok kez deneyimleyen Caligula bir an önce tahta çıkmak için İmparator Tiberius’u zehirlenmekten geri kalmamıştır. Bir suikast düzenleyerek tahta geçen bir imparator şüphesiz aynı

sonun bir gün kendisinin de başına geleceğini bilmekte ve bu mutlak gerçekle yaşamayı öğrenmektedir. İmparator Caligula, başa geçtiği ilk dönemlerde sevilen bir imparator olma stratejisi üzerinden hamle yapmıştır. Halkın desteklediği ve sevdiği bir imparatoru tahttan indirmek bu noktada riskli olacağından Caligula hem kendi canını hem de tahtını bir noktada korumaya almıştır. Onun bu tahta çıktığı ilk dönemler paranoya derecesindeki takıntılarının henüz başlamadığı dönemlerdir. İmparatorun sağlıklı ruh hali şüphesiz aldığı kararlara da yansımıştır.

İmparator Caligula, tahta geçer geçmez halkın gönlünü kazanmak için hamle üstüne hamle yapmıştır. Önce sürgüne gönderilenleri affederek ülke topraklarına girişleri serbest kılınmış, sonra da kendinden önce uygulamaya konulan ağır vergilere müdahale etmiş, bu vergiler yüzünden borçlanan ve suçlu sayılan halkın da borçlarını silmiştir. Tüm bu iyimser tavırların yanında halkın gladyatör oyunlarını desteklemiş ve bu konuda gayet eli açık davranmıştır. İmparator Tiberius zamanında yasaklanan serbest seçim uygulamasını yeniden başlatmış ve kapatılan Roma İmparator Yıllıklarını yeniden açtırmıştır. Ayrıca cinsel suçlardan yargılanan insanlara hiçbir şekilde müsamaha göstermemiş ve bu suçlardan yargılananları imparatorluk topraklarından uzaklaştırmıştır. Tüm bu kararlarla demokrat, ahlaki kuralları önemseyen, adaletli ve cömert bir imparator imajı çizmeyi başarmıştır. Halkın sevdiği bir imparator olmasına rağmen bir suikasta kurban gitme ihtimali her daim vardır ve Caligula bu ihtimalin farkındadır.

Onun normal seyreden ruh hali bir anda hastalanınca normal seyrenden uzaklaşıp alt üst olmuştur. Bu dönem ise ruh halinin giderek bozulduğu ve daha önce duyulmamış kararların alındığı tuhafliklerle dolu son dönemidir. Bir anda hastalanmasını zehirlenme ihtimaline bağlayan İmparator Caligula bu takıntıyla yaşar olmuştur. Daha önce ahlakçı bir tavır takınan ve cinsel suç işleyenleri asla affetmeyip direkt imparatorluk dışına süren Caligula, bir anda kız kardeşleriyle cinsel ilişki yaşayan, sarayının bahçesine bir genelev yaptıran, senatör eşlerini satan, cinselliğini en uç noktalara taşıyıp bunu da hiç çekinmeden hemen her yerde anlatabilen birine dönüşmüştür. Onun bu değişimi de şüphesiz ruhsal dengesizliklerinin bir yansımasıdır. İlk dönemlerinde adaletli davranan ve demokratik bir tavırla serbest seçim uygulamasını yeniden başlatan imparator, takıntıları nedeniyle kendinden geçmiş ve çok sevdiği atını senatör yapmak istemiştir. Daha önce adaletsiz vergi sisteminden mağdur olan halkını koruyan, ekonomik ve iktisadi adımlar atan Caligula, bir anda çok sevdiği atına mermerden bir ahır yaptıracak kadar savurgan olabilmıştır. Ruh dünyasındaki değişkenlikler onda bir kişilik bozukluğu olduğunu gösterir ve bu durum da tamamen aldığı kararlara ve Roma İmparatorluğu'nun yönetimine yansımıştır.

İmparatorun kişiliğindeki bu kırılma hastalığının bir zehirlenme yani bir suikast olduğunu düşünmesiyle başlamıştır. Ondaki öldürülme korkusu adeta bir paranoyaya dönüşmüştür. Hatta bu durum o kadar ilerlemiştir ki kendisine tanrısallık atfederek bir noktada ölümsüzleşeceğini düşünmüştür. Tanrılar gibi giyinip gezinmeye başlamış, tapınaklardaki tüm tanrı heykellerinin yüzlerini kendi yüzüyle değiştirtmiştir. Bu tanrısallığı o kadar uç noktalara götürmüştür ki geceleri güneşin doğmasını emretmiştir. Her ne kadar tanrı gibi davransa da korktuğu şey olmuş bir suikast neticesinde öldürülmüştür. Sonuç olarak her zaman şanlı imparatorların hayatları anlatılmamış, Caligula gibi tuhaf kişiliklere sahip olan imparatorlar da tarihi kayıtlara geçmiştir.

KAYNAKÇA

Akşit, O. (1985a), **Roma İmparatorluk Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, I. Baskı.

Akşit, O. (1985b), **Roma Tarihi (M.Ö. 27 – M.S. 395)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, I. Baskı.

Akurgal, E. (1995), **Anadolu Uygarlıkları**, İstanbul, Net Turistik Yayınları. II. Baskı.

Baydur, N. (1999), **İmparator Julianus**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, I. Baskı.

- Bosh, C. (1940), **Roma Tarihinin Ana Hatları I. Kısım: Cumhuriyet**, (Çev. S. Atlan), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, III. Baskı.
- Cline, E. (2017), **Antikçağ İmparatorlukları**, (Çev. E. Duru), İstanbul, Say Yayınları, II. Baskı.
- Deighton, H. J. (1999), **Eski Roma Yaşantısında Bir Gün**, (Çev. H. K. Ersoy), İstanbul, Homer Kitabevi, I. Baskı.
- Demiriş, B. (2006), **Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı Başlangıçtan İS. 5. Yüzyıla**, İstanbul, Ege Yayınları, I. Baskı.
- Ergin, G. (2006), **Anadolu'da Roma Hâkimiyeti Direniş ve Düzen**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı.
- Erhat, A. (1993), **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, IV. Baskı.
- Estin, C. H. (2002), **Yunan ve Roma Mitolojisi**, (Çev. M. Eran), Ankara, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, III. Baskı.
- Friedell, E. (1999), **Antik Yunan'ın Kültür Tarihi**, (Çev. N. Aça), Ankara, Dost Kitabevi, I. Baskı.
- Gibbon, E. (1994-95), **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi I, II, III**, (Çev. E. Baltacıgil), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, II. Baskı.
- Grant, M. (2000), **Roma'dan Bizans'a**, (Çev. Z. İlkelen), İstanbul, Homer Kitabevi, I. Baskı.
- Grant, M. (2002), **The Twelve Caesars**, Londra, Phenix Press, I. Baskı.
- Grimal, P. (1997), **Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma**, (Çev. S. Tamgüç), İstanbul, Sosyal Yayınları, I. Baskı.
- Kaya, M. (2015), **İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı**, Ankara, Pegem Akademi Yayınları, I. Baskı.
- Ovens, E. J. (2000), **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, (Çev. C. Bilsen), İstanbul, Homer Kitabevi, I. Baskı.
- Roux, P. L. (2015), **Roma İmparatorluğu**, (Çev. I. Yerguz), Ankara, Dost Kitabevi, II. Baskı.
- Suetonius. (2019), **On İki Caesar'ın Yaşamı**, (Çev. Gül Özaktürk, Ü. Fafö Telatar), İstanbul, Doğu Batı Yayınları, I. Baskı.
- Tekin, O. (2016), **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İstanbul, İletişim Yayınları, X. Baskı.
- Umur, Z. (1975), **Roma Hukuku Lügati**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, I. Baskı.

Açık Alan Anıt Heykel - Anıtsal Yapılarda Yenileme ve Düzenleme Örnek; Nahcivan Mümine Hatun Türbesi Açık Alan Çevre Düzenlemesi.

Open Space Monumental Sculpture - Renovation and Arrangement of Monumental Buildings

Sample; Nahcivan Mümine Hatun Tomb Open Area Landscaping

Naci EDİ

Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
nedi@agri.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2813-222X>

Makale Başvuru Tarihi: 25.05.2022
Makale Kabul Tarihi : 30.06.2022
Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Tarih boyunca uygarlıkları oluşturan toplumların kendi kültürlerini yerleşik merkezi kentlerde anıtsal heykeller veya anıtsal mimari yapılarla yansıtmaya çalışmışlardır. Bu eserleri şehirlerin en merkezi noktalarında meydana getirdikleri gibi önemli kamu, dini ve ticari merkezlerin açık alanlarını da kullanmışlardır. Zaman içerisinde bu eserlerin deforme olmalarının yanında dönemin şartlarına göre düzenlemeler yapılmaktadır. Bu düzenlemeler alanında uzman kişilerin oluşturmuş olduğu komisyonların doğrultusunda yapılması gerektiği bilinmektedir. Ancak günümüzde bu çalışmalarda yer yer problemler olduğu görülmektedir. Gerek restorasyon çalışmaları gerekse çevre düzenlemelerinde eserlerin orijinalliğine bağlı kalınmadığı ve uyum sorunlarının olduğu görülmektedir. Bu çalışmamızda yakın zamanda çevre düzenlemesi yapılan Nahcivan Mümine Hatun Kümbetini örneklem olarak araştırdık.

Anahtar Kelimeler: Açık Alan, Nahcivan, Çevre Düzenlemesi, Mimari Anıtlar.

Open Space Monumental Sculpture - Renovation and Arrangement of Monumental Buildings

Sample; Nahcivan Mümine Hatun Tomb Open Area Landscaping

ABSTRACT

Throughout history, societies that formed civilizations have tried to reflect their own cultures with monumental sculptures or monumental architectural structures in settled central cities. They created these works in the most central points of the cities as well as they used the open areas of important public, religious and commercial centers. In addition to the deformation of these works over time, arrangements are made according to the conditions of the period. It is known that these regulations should be made in line with the commissions formed by experts in the field. However, there are some problems in these studies today. It is seen that the originality of the works is not adhered to and there are adaptation problems in both restoration works and environmental arrangements. In this study, we researched the Nahcivan Mümine Hatun Cupola, which has been landscaped recently, as a sample.

Keyword: Open Space, Nakhchivan Architectural Monuments, Landscaping.

1. GİRİŞ

Azerbaycan'a bağlı Özerk Cumhuriyet olan Nahcivan Özerk Cumhuriyeti¹ eski çağlardan beri jeopolitik ve coğrafi konumu ile önemli bir yerleşim yeridir Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan ipek yolu üzerinde geçiş noktasında bulunması ve ayrıca sıcak bir iklime sahip olması da bu bölgede önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayıdır ki birçok uygarlıkların ve devletlerin gözdesi olmuştur. Büyük Selçuklu imparatorluğu bu gölgeyi topraklarına kattıktan sonra bu şehre ayrı bir önem vermiştir. Büyük Selçuklu döneminde kurulmuş olan dört büyük mimari ve sanat okullarının birini bu bölgeye kurmuştur. Dolayısıyla sanat ve mimarlık gelişmiştir.

Azerbaycan'ın en eski tarihi yerleşim alanlarından biri olan Nahcivan, bu yönü ile dikkati çeken şehirlerden biridir. Zengin maddi-medeniyet abideleri ile dünya medeniyeti içinde Nahcivan önemli bir yer işgal etmektedir. Nahcivan arazisinde yer alan bir grup ortaçağ abideleri sadece Azerbaycan'ın değil dünya mimarlık sanatının en güzel örneklerini teşkil etmektedir. Bunlardan Nahcivan şehrindeki Yusuf İbn Kuseyir, Mö'mine (Mümine) Hatun, Elince nehir üzerindeki Hanegâh, Çulfa şehrindeki Gülistan ve Karabağlar Türbelerini sıralamak mümkündür. Bu abidelerin varlığı ile Nahcivan'da XII – XIV asırlarda güçlü mimarlık mektebi olduğunu ve medeniyetin yüksek inkişaf ettiğini göstermektedir. Türbeler üzerindeki kitabelerden anlaşıldığı üzere, ortaçağlarda Nahcivan'da Acemi İbn Ebubekir Nahçıvani, Gemalettin Ahmed İbin-Eyyüb, Emireddin Mes'ud Nahçıvani gibi mimarların yetiştiği ve bu mimarların dünya mimarlığı içinde özel bir yerleri olduğu görülmektedir.²

Bugün birçoğu restore edilerek ayakta kalan mimari eserler vardır. Birçoğu da zamanla yıkılıp kaybolmuştur. Özellikle de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde birçok mimari yapılar ortadan kaldırılmıştır. Çalışmamızda konusunu edeceğimiz Mümine Hatun Kümbeti ve çevre düzenlemesi incelenerek yorumlar katılacaktır.

Dönemin en büyük şehirlerinden biri olan Nahcivan şehrinde merkezinde çok büyük külliye mevcut olduğu alman seyyah Alman Mimar E. Yakobstal XIX. yüzyılda yapmış olduğu incelemeler ve fotoğraflardan da anlaşılmaktadır. İldenizler döneminde yapılmış olan bu külliye içerisinde Çarşı, Cuma Mescidi, Çift Minareli taç kapı, Mümine hatun kümbeti ve konaklar mevcuttur.³ (Resim 1-2-3)

Resim-1 Cuma Mescidi Kümbet Çifte Minare, E. Yakobstal.

Resim-2 Detay

¹ Nahcivan'ın, kuzeyi ve doğusu Ermenistan ile, güneyi ve batısı da İran topraklarıyla çevrilmiş olup, kuzeybatısında yer alan Türkiye ile kısa bir sınırı vardır.

² Erol Kürkçüoğlu, Nahcivan Tarihi V-XV. Yüzyıllar, Erzurum, 2007, s.108

³ Gülnare Qanberova, NAHÇIVA'DAKİ SİVİL BİNALARIN MİMARİSİ, BAKU, 2018, S.67-68

Resim-3 Görsel betimleme

Seyyahların yazdıklarından ve fotoğraflardan da anlaşıldığına göre mimari yapıların dizaynı ve çevre düzenlemesi günün şartlarına bağlı olarak bir düzen ve hiyerarşik düzenleme içinde olduğunu görmekteyiz. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Sovyet Rusya döneminde mimari yapıların birçoğu yok edilmiştir. Azerbaycan ve Nahcivan bağımsızlığını kazandıktan sonra kendi kültürünü ve kültür varlıklarını koruma anlamında çalışmalarına devam etmektedir. Bugün ayakta kalan ve iki defa restorasyon geçiren Mümine Hatun kümbeti çevre düzenlemesi ve açık alan düzenlemeleri yapılarak turizme açılmıştır. Konumuzu oluşturan Mümine hatun kümbet çevresi açık hava düzenlemesinin bugünkü durumuna geçmeden önce Mümine Hatun kümbeti hakkında ön bilgi oluşturmak gerekmektedir.

Mümine Hatun Kümbeti:

Selçuklu Atabeyler döneminin yetiştirmiş olduğu mimar Acemi Ebubekir Oğlu Nahcivan'ını eserlerinden biri olan Mümine Hatun türbesidir. XII. yüzyıldan bölgenin en önemli şehirlerinden biri olan Nahcivan'ın şehir merkezinde büyük mimari kompleksinde yer alan Mümine Hatun Türbesi devrinin türbe mimarisini özünde yansıtan kümbetlerden biridir. Bu kompleksin içerisinde üç önemli mimari yapı bulunmaktaydı. Cuma Mescidi, Goşa (Çifte) Minare ve Mümine Hatun kümbetidir.⁴ (Foto 4)

Foto 4: XIX. yüzyılda J. Laurens Tarafından yapılan bir gravürde (Elisé Reclus, Nouvelle Géographie Universelle, VI [1981],s. 176) TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 32. cildinde, 294-297 numaralı sayfalarda yer almıştır.2006

Mümine Hatun kümbeti; taç kapıyı kuşatan kûfi hatlı tarih kitabesinde 582 Muharrem (1186) ayında yapıldığı yazılmaktadır. Usta kitabesinde ise Nahçivan'lı mimar Acemi bin Ebubekir adı görülür.⁵ Kümbet Türk mimarisinin kümbet yapılarının içinde inci tanesi gibidir. Yapısal kuruluşu, ince işçiliği, geometriksel süslemeleri ve sanatsal tasarımı ile nadide olma özelliği taşımaktadır. Bu bölgede ki

⁴ Gülnare Qanberova, Naxçivanda Maskunlaşma ve Şehersalmanın İnkişafı, Bakü, 2008, s.27

⁵ Hüseyin Yurttaş, Nahcivan Mezar Anıtlarının Türk Mimarisindeki Yeri, Dijital Makele, docplayer.biz.tr, s. 3.

kümbetler içinde en güzel ve en zarifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nahcivan'ın konumu bakımından malzeme, Doğu Anadolu da yapılan kümbetlerden daha farklıdır. Pişmiş toprakla yapılan seramik ve çinilerle renklendirilmiş olan yapı ongen plana oturtulmuştur. Kûfi yazı stili ile ongenin her köşesinden dikey vaziyette Yasin süresi iki kere yazılmıştır. Plan bakımından II. Kılıçarslan, cenazelik bölümü ise Sultan Melik Gazi Türbesine benzemektedir. (Resim 5)

Resim 5: Mümine hatun kümbeti, Nahcivan

Kümbet çevre düzenlemesine kuşbakışı baktığımızda (Resim 6-7) asimetrik bir geometri tasarımıyla oluşturulan çevre düzenlemesinde ana caddeye bağlayan birçok yaya geçişleri konulmuştur. Tüm alanın yüzde 60 a yakını yeşil alan olarak bırakılmıştır. Kümbetin kuzey doğusunda mümine hatun müzesi inşa edilmiştir. Kümbetin güney tarafına halı müzesi kurulmuştur. Her iki müzede tarihi bir özelliği olmayan mimari yapısında Selçuklu geleneği taşıyan geometrik tuğla örüntüsü verilmeye çalışılmışsa da tam bir bütünlük sağlanamamıştır. Kümbetin en yakınında oluşturulan ve kuzey cephesine bakan bölümde açık hava müzesi oluşturulmuştur.

Resim- 6: Mümine Hatun Kümbeti. Kuşbakışı görünüşü.

Resim-7: Detay

Açık hava müzesi içerisinde çeşitli dönemlere ait koç heykelleri sergilenmektedir.

Koç Heykeller: Türkler evcilleştirdikleri hayvanlardan bir kısmını totem (ongun) olarak kabul etmiş ve bir kısmını da sembolleştirmek suretiyle kendi kudret ve kuvvetini diğer milletlere duyurmak istemiştir. Şüphesiz bu hayvanlardan at ve koyunun "Türk içtimai" hayatında geniş ve önemli bir yeri vardır. Hele bunlardan at ve koyunun mezar anıtı olarak kullanılması, Türklerde bu iki hayvana verilen önemi bariz bir şekilde ortaya koymaktadır, Konumuz koç/koyun heykel mezar taşları olduğundan, bunun Türker'de ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını kısaca anlatmakta fayda görmekteyiz. Bugün birçok kültürümüzün menşeyini Orta Asya'ya dayandırmak mümkün olduğu gibi, koç/koyun mezar anıtlarını da Orta Asya'ya dayandırmamız mümkün görünmektedir. "Hunların asıl adının 'Kun' olduğu

ve bunun da eski Türkçe' de koyun/koç anlamına geldiği Çin kaynaklarından öğrenilmektedir. Ulu bir kavmin adı olan koyun/koç Oğuz kiliselerinde ve İslamiyet'in kabulünden sonra da cami ve mezar taşlarında yer almıştır". Ahlat'ta, Tunceli'de, Erzurum'da, Kars'ta ve Iğdır'da görülen koç/koyun mezar anıtları, bu durumun en canlı örnekleridir. Gene eski Türker'de olduğu gibi, yakınlarından biri ölen kimseye başsağlığı dilemeye gidenler, ölü sahibine verilmek üzere beraberlerinde koç/koyun götürürlerdi. Bugün Türkmenistan ve Kazakistan'ın birleştiği Mangışlak bölgesinde yaşayan Türkmenler bu geleneği devam ettirmekte ve mezarlarına koçbaşları koymaktadırlar. Anadolu'da ise, Dersim/Tunceli'de yaşayan Alevi-Zazalar ile Iğdır'ın Karakoyunlu ilçesindeki yerli Şii Caferi Türkeri'nin, Orta Asya geleneğinin bir devamı niteliğinde mezar anıtı olarak, ölen erkekse koç, kadınsa koyun heykeli diktikleri araştırmalarımız neticesinde tespit edilmiştir.⁶ (Resim 8-9)

Resim 8: Koç heykeli Tiflis, Gürcistan Tunceli

Resim 9: Koç Mezar taşı, Pülümür,

Orta Asya'dan itibaren Ege denizine kadar Türklerin ayak bastığı birçok coğrafyada koç –koyun heykelleri görülmektedir, özellikle doğu Anadolu'da, Kafkas bölgesi Gürcistan, Ermenistan Azerbaycan, Nahcivan ve İran da yoğunlukla görülmektedir. Türk mezarlarında koç heykelleri önemli bir yer tutmaktadır. Üzerindeki geometrik desenler ve figüratif kabartmalar (rölyefler) anlam taşımaktadır.

Konumuz olan Mümine hatun çevre düzenlemesi içerisinde yer alan açık hava koç-koyun heykel müzesinin düzenleme ve konuşlandırmasını aşağıda açıklamaya çalışacağız. Resim (10-11)

Resim-10: Açık Hava Müzesi, Koç heykel figürleri Nahcivan.

Resim-11: Detay

⁶ Timur SİLİ, Bir Orta Asya Geleneği Koç-Koyun Heykel Mezar taşları, bilig-1/Bahar'96, s.61

Açık hava müzesinin kuzey kanadını kaplayan duvar, Türk mimarı yapı sistemine uygun bir şekilde yapılmıştır. Mukarnas kemer tonozlu kapı ve pencere stili şeklinde uygulanmıştır. Yarım ay şeklindeki duvar yapı bakımından koç figürlerine uyum sağladığı düşünülebilir, ancak simetrik unsurda verilen ardışık yapılaşma asimetrik bir oluşumla daha güzel ve bütünleyici olabilirdi. Bunun yanında tek dize mukarnas verilmektense sütunlu taç kapı girişleri de verilebilirdi.

Kümbetin doğu yakasında ana caddeye bağlanan giriş yolu düzenlemesi sağlı sollu sütunlar yerleştirilmiştir. Yerleştirilen bu sütunlar hem renk açısından hem biçim açısından bulunduğu bölgenin kültürel ve mimari yapısına uygun olmadığı görülmektedir. Bu tarz düzenlemelerin proje ve değerlendirilmesi bir kurul tarafından verilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan kurulda bulunan sanat tarihçi, mimar, heykeltıraş vb. kişilerin tarihsel dokudan kültürel yapıya kadar incelenip projenin uygulamasına karar vermek gerekiyor. Buradaki çevre düzenlemesinde de bu hassasiyetin gösterilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla şehir merkezleri veya merkez dışında yapılacak olan açık alan çalışmalarına özen gösterilmesi gerekmektedir. Avrupa'da ve Amerika'da bu tür çalışmaların örneklerine baktığımız zaman konulan her figürün, nesnenin, oluşumun ve düzenlemenin mutlak bir anlamı vardır. Böyle bir düzenlemenin çevre, kültürel, sosyoloji, tarihsel, coğrafya, dini vb. durumlar göz önünde bulundurularak tasarım ve uygulaması gerçekleştirilmelidir. Yukarıda bahsini ettiğimiz kümbete giden seyir yolu üzerindeki sütunlar bu bakımdan hem kültürel tarihin mimari dokusunu bozmuştur hem de çığ kalmıştır. (Resim 12-13)

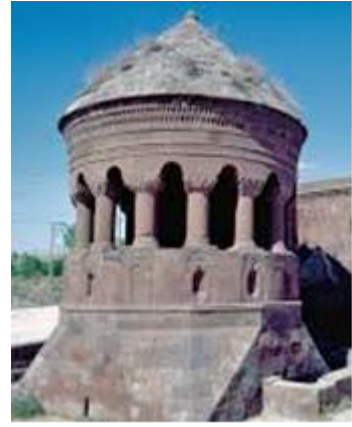
Resim 12: Sütunlu yol Mümine Hatun Kümbeti (Kaynak: Kadriye Saka)

Resim 13: Detay

Türk sütun sistemi daha farklıdır. Eğer sütunlu bir yol yapılacaksa bu tarihi dokuya ve kültürel yapıya uygun olmalıdır. Türklerde sütun, yerleşik hayatı geçtikten sonra fetih ettiği yerlerde kendi kültürü ve daha öncesinde ki yerleşik kültürle sentez yaparak mimaride kullanmaya başlamışlardır. Selçuklu dönemi ve onun öncesi Karahanlı'lar ve Gazneli'ler de başlayan mimari üslup Anadolu Selçukluları ve Osmanlı devleti ile devam etmiştir. Çalışmamızın konusunu oluşturan bölge büyük Selçuklu döneminden sonra İlhanlılar, Çarlık Rusya'sı ve Sovyet Rusya'sı altında kalmıştır. Sovyet Rusya'sı dışında günümüze kadar Türk geleneğinde mimaride bağımsız sütun uygulamalarına çok az yerde karşılaşıyoruz. Selçuklularda beylikler döneminde tek sütun olarak birkaç tane örneği bulunmaktadır. (Resim-14-15)

Resim-14: Çifte Minareli Medrese ve detay, Erzurum Ahlat

Resim-15: Bayındır Kümbet

Osmanlı devleti döneminde bu durum biraz daha farklıdır. Genelde cami içi ve avlu bölümlerinde bağımsız ve bütün bir taş-mermer-granit şeklinde görmekteyiz. Osmanlı öncesinde daha önce yukarıda bahsini ettiğimiz gibi mimariye bitişik sütunlar genelde tonuz şeklinde veya yüksek kabartma şeklinde pişmiş toprak ve taştan yapılmıştır. (Resim 16-17-18)

Resim-16: Harrekan Kümbeti İran

Resim-17: Divriği Medresesi Sivas

Resim-18: Ulu cami Erzurum

Yine sütun başlıklarındaki geometrik yapı ve düzenleme daha farklıdır. Tabi Yunan, Bizans ve Roma üsluplarından da esintiler vardır ancak bu bölgede özellikle sütunlar genelde mimariyle bir bütün sarmal, altıgen veya daire şeklinde görülmektedir.

Bu bakımdan buraya yerleştirilen sütunlar bu anlamda çevre düzenlemesini bozduğunu düşündüğümüz gibi sanatsal ve mimari açıdan da doku uyumsuzluğu ortadadır. Malzeme ve biçimsel ayrılık yanında kütleli aykırılıkta bariz bir şekilde karşımıza gelmektedir. Oysa açık hava müzesi şeklinde yapılan koç müzesinin arka fonunu oluşturan duvar ve makarnası kapı pencere biçimlemeleri hem malzeme açısından hem de motif ve şekil anlamında tarihi dokuyu barındırmaktadır. Yine aynı şekilde halı müzesinin mimarisi daha sonraki dönemlerde yapılmasına rağmen biçimsel bir uyum olmasa da malzeme ve renk bakımından bir uyum sağlanmıştır. Bina mimari açıdan Osmanlı son dönem mimarisi ve Cumhuriyetin ilk dönem mimarisini andırmaktadır. Burada da yine bir Türk mimari geleneği görülmektedir.

Konumuzu oluşturan Mümine Hatun kümbeti ve çevre düzenlemesi, Azerbaycan'ın Ekim 1990'da bağımsızlığını kazanınca, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde bağımsızlığına kavuştuktan sonra ülkede kalkınma seferberliği de başlamıştır. Ancak kültürel varlıkların restorasyon ve düzenlemeleri daha sonraları başlamıştır. Alt yapı çalışmalarının ardından tarihi ören yerlerinin hem restorasyon hem de çevre düzenlemeleri genelde 2000'li yıllardan sonra başlamıştır. Mümine Hatun kümbeti 1998 de UNESCO dünya mirası aday listesine alındıktan sonra, önce restorasyonu 2010 yılında

gerçekleştirilmiştir. Ardından çevre düzenlemesi Bu çalışmayı Özerk Cumhuriyetin Kültür Bakanlığı (Mədəniyyət Nazirliyi) tarafından Nahcivan Devlet Üniversitesi ve Akademiya da bulunan sanatçı, mimar ve sanat tarihçilerin oluşturduğu komisyon tarafından tarihi geleneksel yapıya bağlı kalınarak restorasyonun düzenlemesi özel bir firmaya (Gemi Qaya Holding) verilerek yaptırılmıştır. Çevre düzenlemesinin bir kısmı da yine aynı firmaya verilerek yaptırılmıştır. Ardından 2017 tarihinde yine başka bir firma tarafından eklemeler yapılmıştır.

2. SONUÇ

Kentleri oluşturan önemli yapılar ve düzenlemeler bir toplumun kültürel yansımasıdır. Geleneklerine bağlı kalması ve çağın gerektirdiği sanatsal gelişimlere ayak uydurması toplumların yönetimi tarafından göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu bakımdan çevre - açık hava düzenlemeleri ve restorasyon çalışmaları da bir toplumu oluşturan unsurlardan yararlanmak ve yola çıkılması gerekmektedir. Toplumun coğrafi, sosyolojik, tarihi, sanatı ve ekonomi verileri göz önünde tutularak tasarım ve uygulama bu şekilde olmalıdır. Düzenlemenin aykırı ve uyumsuz kalmaması açısından yukarıdaki maddeler çok önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Kürkçüoğlu, E. (2007). Nahcivan Tarihi V-XV. Yüzyıllar, Erzurum.

Qanberova, G. (2018). Nahçıva'daki Sivil Binaların Mimarisi, Bakü.

Qanberova, G. (2008). Naxçıvanda Maskunlaşma ve Şehersalmanın İnkişafı, Bakü.

https://earth.google.com/web/search/nahcivan/@39.19751897,45.39433732,819.2793232a,82975.72263946d,35y,0.0014305h,0t,0r/data=CnMaSRJDCiUweDQwMTQyZTczMDdkMTBIYTU6MHhiY2Q3NGZjMDdkOWFiMmJkGVotC4G3mUNAIXlscMdAtEZAKghuYWhjaXZhbnhGClAEiJgokCUaRHKLApERAEaM6ljJg90BAGRC_A_Z9-khAIQCATD7kvT1A

Yurttaş, H. Nahcivan Mezar Anıtlarının Türk Mimarisindeki Yeri, Dijital Makele, docplayer.biz.tr, s. 3.r'96, s.61.

Saka, K., Nahcivan Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğrencisi (Kaynak Fotolar)

Sili, T., Bir Orta Asya Geleneği Koç-Koyun Heykel Mezar taşları, bilig-1/Baha

Suskunlar Romanının Karakterler ve Temas İlişkileri Üzerine Çözümlemesi

Analysis of the Novel Suskunlar on Characters and Contact Relations

Fatıma Ravza ÜNLÜ

*Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı
ravzayilmaz92@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5480-1204*

Makale Başvuru Tarihi : 16.06.2022
Makale Kabul Tarihi : 30.06.2022
Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

İletişim yeryüzündeki tüm eylemlerin asıl amacıdır. İnsanoğlu ister katılarak isterse kaçınarak, yaşam içerisinde devamlı olarak bir temas halindedir. Bu temas durumlarını belirli çalışmalar ve kaynaklar eşliğinde kişilerin geliştirdiği temas durumuna bağlı olarak; sosyal, asosyal, içe dönük, dışa dönük, girişken, çekimser vb. adlandırmak mümkündür. Genel olarak bu adlandırmaların hareket noktası ise 'dünyaya doğru' ve 'dünyadan uzağa' algılayışı üzerinedir. Bu bağlamda 'temas yokluğu', 'yedek temas' ve 'doğrudan temas' başlıkları çalışmamızın başlıklarını oluşturacaktır. Suskunlar romanı temas ve iletişim noktasında özellikle incelenmesi gerektiğini düşündüğümüz bir metindir. İnsan ilişkilerinin açmazları, çıkmazları, karanlık yanları, aydınlık yönleri roman dünyasının üzerinde durduğu başlıca unsurlardır. Karakterlerin birbirleriyle olan iletişimi incelendiğinde büyük bir kısmının sağlıklı iletişim kuramadığı ve gerekli teması gerçekleştiremediği görülmektedir. Bu izlenim bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suskunlar, temas, karakter, iletişim

Analysis of the Novel Suskunlar on Characters and Contact Relations

ABSTRACT

On the planet conversation is the purpose of all action. In the life of human beings whether willingly or unwillingly keep in touch with each other. These connections act upon people-made connections can be named in the light of certain research and source; social, asocial, withdrawn, outgoing, enterprising, abstainer, etc. In generally the beginning of this classification is concentrated on the 'earthward' and 'escape of planet' ideas. In this context our studies heading to shape by 'lack of contact' 'substitute contact' and 'directly contact' titles. The novel of Suskunlar according to our understanding should be analysed about contact and communication. Human relations dilemmas, toughies, dark sides and bright sides are the main subject in the novel world. In the research on these characters' communication with each other, the majority of these characters cant communicate healthily and also cant make necessary contact.

Keyword: Suskunlar, contact, character, communication

1. GİRİŞ

Kişilerin yaşadığı çevre ve bu çevredeki insanlarla geliştirdiği temas ve iletişim biçimi karakterinin bir getirisi; “Yaşamak sanatı, iletişim etkinliğinin üzerine kurulmuştur ve insanın en anlamlı ilişkileri iletişimle ilgili olanlardır.” (Özcan, 2018: 348) Anlatmaya bağlı edebi türlerden olan roman ise bu bağlantıyı en şeffaf haliyle sergiler. Romanın sınırsız dünyası bizlere kişiler ve temaslarını tüm ayrıntıları ile inceleme fırsatı sunar. Bu bağlamda, roman dünyasındaki temas biçimleri de tüm psikik eylemlerde olduğu gibi ; “‘dünyaya’ doğru ve ‘dünyadan uzaklaşma’ yönünde” (Reich, 2013: 414) seyreder. İhsan Oktay Anar’ın Suskunlar romanında kişiler ve temasları yeryüzünde insanoğlunun ‘yaşıyor olma’ çabasını temsil eder niteliktedir. İnsan ilişkileri karmaşık, ironik, dramatik, trajik şekillerde karşımıza çıkar. Kişilerin birbirleri ve dünyayla olan temasları ayrıca dikkat gerektirir. Tüm bu temas ve iletişim ağı farklı farklı anlamlar taşır. Suskunlar romanı üzerinden yaptığımız karakterler ve temasları üzerine değerlendirmede ise Reich tarafından yapılan sınıflandırma doğrultusunda; dünyaya doğru olan eğilimler ‘doğrudan temas’, dünyadan uzağa şeklindeki eğilimler, ‘temas yokluğu’ ikisinde de yer edinemeyip ‘yerine başka şeyler koyma’ çabasındaki eğilimler ise ‘yedek temas olarak’ çözümlenecektir.

İncelemekte olduğumuz Suskunlar romanının “sosyal ortamı” (Özcan, 2018: 323) yozlaşmış bir toplum örneği olduğundan karakterlerin çoğunda iletişim problemi vardır. Birçok karakter bu sorunla yüzleşemez ve gerilemeyi tercih ederek temas yokluğu geliştirir. Temas yokluğu geliştiren karakterlerde içe kaçma, duyarsızlaşma, donuklaşma, bir diğerini ötekileştirme gibi davranışlar gözlemlenir. Yedek temas geliştiren karakterlerin ise genellikle gençlerdir. Gerilemeyi kabul edemeyen gençlik enerjisi sapma yoluyla ilerler ve karakter bu sapmayla birlikte kişiliğini sansürlemeyi tercih eder. Davranışlardaki aşırılıkla birlikte, başka biri gibi davranma, bir şey ya da nesneye aşırı bağlanma vb. durumlarda yedek işlevin devreye girdiği görülür. Doğrudan temas geliştiren karakterlerin ise sayıları az olmakla birlikte genellikle olgunlaşmayı temsil eden Mevlevi dervişler olması dikkat çekicidir. Bu yönüyle dervişler diğer roman kişilerine örnek olmak üzere “yüce birey” (Campell, 2000: 20) konumundadırlar. Karakterlerin; yönelme, kaçınma ve yedekleme şeklindeki tüm tercihleri kendileri ve etraflarıyla bağlantı kurma biçimleridir.

2. SUSKUNLAR ROMANININ KARAKTERLER VE TEMAS İLİŞKİLERİ ÜZERİNE ÇÖZÜMLENMESİ

2.1. Temas Yokluğu

Temas yokluğu daha çok içe çekilme ve etrafa karşı büyük bir ilgisizlik olarak kendini gösterir. Suskunlar romanında bu durum iki şekilde görülür; ilki karakterin çevreyle ilişkisini kesmesi ancak kendi içinde akış göstermeye devam etmesi, ikincisi ise karakterin hem çevre hem de kendi içinde donma halinde olmasıdır. Her iki durumda da karakterlerin birbirleriyle olan temasında kopukluk meydana gelir.

İnsanların birbirini görmezden gelmesi, yok sayması, duyarsızlaşması roman dünyasında temas yokluğunun bir göstergesidir. Yozlaşmış bir toplum örneği olarak sunulur:

“Eflatun kendisini çağıran kişiyle göz göze gelmeyi umarak etrafına bakındı. Allah’ın hiçbir kulu ona göz ucuyla bile bakmıyor, sanki onu görmüyordu. O ise herkese bakıyor gelip geçen zevatı tek tek inceliyordu. Bu haliyle Eflatun kendisini, adeta cin misali görünmez bir mahlûkmuş gibi hissetmişti” (Anar, 2007: 86)

Yardım etmek veya soru sormak için iletişim kurduğu insanlar tarafından dövülerek yaralanan Eflatun, evinden çıkıp Galata’daki dergâha varıncaya kadar bu durumla karşılaşır. Toplum içinde insanların birbiriyle olan bağı kopmuş vaziyettedir. Kimse kimseye yardım etmez. Herkes bir yerlere yetişmek üzere kendi yolunda gider.

İnsanların çevreye karşı gösterdiği temas yokluğundan biri de ‘yabancılaştırma/ötekileştirme’ şeklindedir. Suskunlar romanında ötekileştirme; kişilerin düşman olarak görülen kişiye çeşitli isimler takması şeklinde görülür. Çeşitli küçültücü ifadelerin sonucu; “Karşıdaki kişiyi ‘insan dışı bir şey’

yapmanın bir başka yolu onunla bütün duyguları, bağları kesmektir. (...) Saldırgan, öteki kişiyle bütün duygusal bağlarını koparır ve onu ‘dondurur’. Öteki kişi artık insan olarak düşünülmez ve ‘şuradaki bir şey’ haline gelir.” (Fromm, 2011: 162) Bu durum aynı zamanda karşıt tepki kurgusudur. “Kişinin bilinçli olarak kabul edemeyeceği (çatışmalar) tamamen tersine çevrilerek yaşanılır”(Ersevîm, 2013: 245) İçinde bulunulan en öfkeli anlarda, düşman olarak görülen kişiye insanlık dışı davranarak asıl onun insan dışı olduğunu savunmak bir karşıt tepkidir.

Roman mekânlarından biri olan Çemberlitaş’ta bulunan arzuhalciler küfürler aracılığıyla birbirlerini ötekileştirirler. Nefretlerini ‘karşıt tepki’ şeklinde kusar ve karşıdakini insandan başka her şey olarak gösterirler:

“Ağarmış saçlarına sakallarına rağmen silleler ve tekmelerle kapışmaya başlayan ihtiyar arzuhalciler, bir yandan da birbirlerine “Labunya! Mebun! Dübürzade! İskerlet! Sabuncu! Hamam oğlanı! Diye hakaretler yağdırmaktaydılar.” (Anar, 2007: 95)

Suskunlar romanında kişilerin birbirine isim takarak ‘yalıtması’ çok sık rastlanır. “Zındık, gâvur, hergele, döküntü, pespaye, sütü bozuk, ciğersiz, nursuz’ bunlardan bazılarıdır. Yine roman kişilerinden olan ve bulunduğu topluma bir uyarıcı olarak gelen Zahir; “Mecnundur! Delidir! Divanedir!” (Anar, 2007: 174) iftiralarıyla dışlanır. Toplumdan yalıtılarak temas kesilir. Böylece bir takım insan tarafından toplumun geri kalanına; Zahir’in insan olmadığı ve ona karşı suçluluk hissi duyulmasına gerek olmadığı düşüncesi aşılanır. Zahir ile bulunduğu toplumun teması, hislerin öldürülmesi yoluyla kesilir.

Yine ‘selamı sabahı kesme’ şeklinde görülen temas yokluğu roman karakterleri arasında sıkça meydana gelir. Kalın Musa ve ailesi müzikle uğraştığı için mahalleli tarafından dışlanır. Mahalleli selamı sabahı keser. Daha sonra Davut, Asım’ın hayaletiyle uğraştığı için Kırkor, Bağdasar ve diğer arkadaşları ona artık mesafeli davranır. Çok içlerine almak istemezler. Rafael ise toplumdan tamamen dışlanır. Verdiği selam dahi kimse tarafından alınmaz.

Suskunlar romanında görülen bir başka temas yokluğu ise karakterlerin kendi içlerine çekilmeleriyle meydana gelen bir donma halidir. Sessiz kalma, soğuma, donup kalma, kala kalma gibi tasvirlerle karakterlerin dışı ulaşmaya çalışan içtepilerinin ketlendiğini, hiçbir şeyden fayda gelmeyeceği düşüncesine kapılarak katılaşıp kaldıklarını görürüz. Genellikle; “donup kalmaya, daha doğrusu bu durumu sürdürmeye iten nedenlerin, şeylerle, yaşantılarla ve kişilerle temas korkusu olduğu” (Reich, 2013: 418) görülür. Romanda donma hali en çok ‘kala kalma’ biçiminde karşımıza çıkar. Bu durum genellikle; şaşkınlık, hayret, -kelleyi görenlerde bet beniz attı”(Anar, 2007: 99), “softalar zahirin arkasından baka kaldılar”(Anar, 2007: 172) gibi- ve daha sık görülen korku duygusu üzerine tasvir edilir. Hızır Paşa’nın yeğeninin ölmesi üzerine; “bu içler acısı durumun sorumluları olan Kalın Musa ile mahdumunun beti benzi atmıştı” (Anar, 2007: 55) ifadesiyle trajik bir durum karşısında yaşanan karmaşık duygular bildirilir. Korku, kaygı, şok olma hali, ne yapacağını bilememek, kaçma isteği bu duygulardan bazılarıdır.

İçe çekilme hali, korku ve kaygının dışında; Dissociation (Ayrışma) ve Introjection (İçe Atma) gibi mekanizmalar sonucu da karşımıza çıkar. İki durumda da karakterlerde, duygu körülenmesi ve iç bastırma hali söz konusudur. Ayrışma; “Acı veren herhangi bir anı, his veya fikrin kişinin duyarlılığından ayrıdır.” (Ersevîm, 2013: 223) Böylece kişi kendi içindeki hisleri bölerek bir temas yokluğu geliştirir.

Zamanın namlı celladı Kara Ali, işini soğukkanlılıkla yapması yönüyle ayrışma sergiler. Bununla da kalmaz, kemendini her idamdan sonra sevap olsun diye yağlar böylelikle kurbanına fazla acı çekirtmez. Ayrıca, kasap peştemalları gibi döktüğü kanı göstermemesi için kıpkırmızı bir cübbe giyer. Eminönü’nde infaz ettiği adamın kellesini yamağıyla birlikte saraya götürürken pazardan geçer. Pazar alışverişi yapar:

“...kelleyi görenlerde bet beniz attı. Bir “Fesübhanallah!” diye nida ettikleri halde, cellat pek oralı olmaksızın, yol üstündeki manavın önünde durup okkası yedi akçeden iki yüz dirhem bamyaya aldı. İnfazdan hemen önce, canını alırken fazla acı çekirtmesin diye bizzat kurbanı tarafından bahşişle bamyanın parasını ödeyen cellat, cancağızı çektiğinden midir, pastırmaya doğru seğirtti.” (Anar, 2007: 100)

Celladın üzerindeki umursamazlık dikkat çekicidir. Bir kasap nasıl işini yapıyorsa Kara Ali’de aynı şekilde kendi işini yapar. Yaptığı işe ve çevredeki insanlara karşı gösterdiği duygu sağırlığı temas yokluğunu ortaya koyar. Böylece suçluluk, acı, keder, vicdan azabı vb. hiçbir kışkırtıcı duyguya kapılmaksızın kendi içine çekilmiştir.

Romanın ikinci karakterlerinden olan Mevlevi derviş ise, Introjection (İçe Atma) mekanizması aracılığıyla kendi içine çekilmiş ve duygularını körelterek temas yokluğu geliştirmiştir:

“Mevlevi dervişin üzüntü ve sıkıntı duyması imkânsızdı. Çünkü artık nedense, adamın bütün ruhunu o kapkara duygu istila etmişti. Onu ayakta tutan kuvvet, sanki canı değil de nefretiydi. Hatta neredeyse canı bedenini terk etse bile sadece nefreti, onu belki de senelerce yaşatabilirdi.” (Anar, 2007: 126)

Derviş, ‘hostil-agresif’ bir duygu olan kin duygusunu içine atarak onunla bütünleşmiş ve tamamen bu duyguya teslim olarak çevresine karşı kapanmıştır. Yıllarca bir dilim ekmekten başka bir şey yememiş insanlarla aynı sofraya oturmamıştır. Dervişin tüm benliğini kaplayan nefret duygusu, diğer duyguların tümüne kör ve sağır olmasına neden olur. Yaşadığı “içe dönük agresyon” (Ersevîm, 2013: 233) temas yokluğu geliştirmesine neden olur.

2.2. Yedek Temas

Yedek temas durumu, temas yokluğunun ve doğrudan temasın bir arada olup ancak tamamen görülmediği, kısmen görüldüğü durumlarda ortaya çıkar. “Dünyayla doğrudan vejetatif temas az çok yok edildiğinde ve mevcut kalıntılar dış dünyayla ilişkileri kâfi derecede sürdürmeye yetmediğinde, yedek işlevler, daha doğrusu yedek temas kurma girişimleri ortaya çıkar.” (Reich, 2013: 422) Yedek temas durumu da doğrudan temas ve temas yokluğu kadar belirgin bir şekilde kendini gösterir. Abartılı yürümek, kasılmak, rahatsız edici bir şekilde yüksek sesle gülmek, kurum satmak, saçını aşırı hareketlerle düzeltmek, aşırı alçak gönüllülük, kasten sıkı tokalaşmak vb. birçok davranış yedek temasa örnek davranışlardır. Açık bir şekilde görülür ki; “Davranışlarda bir özelliğin izole edilmiş biçimde kişilik bütünlüğünün dışına çıktığı veya sivrildiği veya kişilikle çeliştiği her durumda bir yedek işlev mevcuttur; bunun arka planında az çok derin bir ilişki yokluğu mevcuttur.” (Reich, 2013: 424) Yedek temas, birbirine ters güçleri birleştirmeye çabalar ve enerji tüketir.

Roman dünyasında yedek temas durumunu, bastırılmak istenen aşağılık duygusu ve kendini yüceltme çabasıyla görülür. Eflatun’un yolda karşılaştığı ‘mağrur mağrur bakan bir çift sürmeli göz’ün sahibi sergilediği tavırların abartılı ve kibirli olması yönüyle dikkat çeker:

“Alını beyaz akıtmalı harika bir yağız ata binmiş, kasılıp şişindiğine bakılırsa burnu ta Kaf Dağı’nda, zadedân sınıfından bir delikanlıydı bu. Seraser astarlı samur kürkünün uzun yenleri, koltuk yırtmaçlarından geriye atılmıştı. Astarın üstü sıvama lal işlemeliydi. Fiyaka yapmak için bu havada samur kürk giyindiğinden midir, serinlemek için sol elinde bir de yelpaze tutuyordu.(...) doğrusu bu efendinin afisi tırakası tamdı. Gayet iyi bir binici olmasına rağmen, yelesi kızıla boyalı atını Arap seyisine güttürüp caka satan bu çalımı delikanlı, aynı zamanda, cümle âlem görsün de nam olsun diye, bu adamcağzın sırtına basarak hayvanına binip inmeyi huy edinmişti.” (Anar, 2007: 89)

Delikanlının giyim ve hareketlerindeki aşırılığın kendini gösterme merakından olduğu açıktır. Bu duygunun altında ise kendini gerçekleştirememiş bir kişilik yatar. Tüm bu gösteriş, çekilip alınsa geriye delikanlının varlığına dair pek de bir şey kalmayacaktır. Bu nedenle gösteriş, yedek işlev konumundadır. Amaç; “aşağılık duygusunun, kendini küçük ve güçsüz olarak görme gibi acı veren bir düşüncenin baskısı altında, bütün imkânları ile bu ‘aşağılık kompleksi’ni yenmek” (Adler, 2014: 66) tir. Bu çaba daha çok gençlere özgü bir ‘hamlık’ olduğundan, yedek temas durumunu roman

dünyasında genellikle ‘bıçkınlar’, ‘delikanlılar’, ‘yeni yetmeler’, ‘kopiller’ olarak adlandırılan kişiler üzerinden tasvir edilir:

“başlarında Tunus fesleri, hem aşk hem de fiyaka olsun diye göğüslerine dövdürdükleri kadın isimleri, sine perçemleri ve kuşaklarında kulaklı yatağanları ile bu yolda nedense bir aşağı bir yukarı, avare avare yürürken birbirlerine ağılık taslayan, kavga gürültü çıkarmaya yeminli şu bıçkınlar ve kopuklar” (Anar, 2007: 117)

Yedek temasın temelinde ‘sansürleme’ vardır; önemli olan sergilenen değil gizlenen şeydir. Bazen karakterlerin başka bir kişilik sergileyerek kendilerini sansürlediği görülür. Bu durum Identification (Özdeşleşme); “kendini başka biri gibi yapma gayreti” (Ersevîm, 2013: 226) olarak karşımıza çıkar. Asıl ismi Alessandro Pereveli olan cücenin bedensel sorunları için bulduğu çözümde bu tür bir yedek temasıdır. On iki parmaklı olması nedeniyle kendi memleketinde büyük bir çembalo üstadıdır. Yani kusuru onun için bir ‘ödünleme’ye dönüşerek denge sağlamaktadır. Osmanlı topraklarında cücenin bu ödünlemeyi sağlaması mümkün değildir. Önce bir müzisyen olan efendisi Asım’a karşı bu durumunu dengeleyici olarak kullanır. Asım’a karşı yaptığı besteleri bir koz olarak kullanır. Ancak bu durumun fazla uzun sürmeyeceğini anlar. Daha iyi bir çözüm bulması gerekir. Halkın içine karıştığı zaman bu çözümü de bulur:

“Bu şehirde saygın olmak için ya paraya, ya nüfuza ya da ilme sahip olmak gerektiğini anlamıştı. Ancak ilim, bu dünya hakkında değil de, asıl ahiret hakkında olduğu zaman geçer akçeydi.” (Anar, 2007: 251)

Böylece cüce aslında hiç olmadığı biri olur ve Pereveli İskender Efendi olarak Yusuf Paşa Camii’nde cemaate vaazlar vererek yeni kimliğini oluşturur. Kadızadeler tarafından bile kabul ve saygı görür. Başkası gibi davranarak kendi benliğini gizler ve yedek temas geliştirir.

Suskunlar romanında yedek temasın bir başka görüntüsü ise insanlar yerine ‘nesnelere ve şeylere yapılan yatırım’ olarak karşımıza çıkar. Karakterler kendi aralarında oluşturamadıkları temasın neredeyse tümünü bir kimse veya şeye yöneltir; “bu aksiyon için hedef olan ‘kimse’ veya ‘şey’in adı love object’tir.” (Ersevîm, 2013: 104) Karakterlerin sevgi nesnesine karşı sergilediği bağlılıkta bir aşırılık söz konusudur. Tek amaç arzulanan nesnenin elde edilmesidir.

Roman karakterlerinden Neva, “doyum sağlayabilecek bir hedef nesne (goal object)” (Ersevîm, 2013: 221) olarak sevgi nesnesidir. Asım, Davut ve cüce için erişilmek istenen bir ‘object’ konumundadır. Bir güzellik nesnesi olan Neva, aynı zamanda imtihandır. Her üçü de ilk görüşte âşık olur. Asım, Neva’nın aşkını elde edebilmek uğruna her şeyden vazgeçer. Davut, bu uğurda ölmeyi dahi göze alır. Cüce bu aşka erişemeyeceği için kahrolur ve kötülükler yapar. Tüm bu çabalar nesneye yönelik ‘yatırım’dır.

Diğer roman karakterlerinde de nesneye yönelik benzer yatırımlar görülür. Zümrüdüanka adını verdiği civciv, Kalın Musa için bir sevgi nesnesidir. Elim bir vaka sonucu bu civcivi kapıcı ağanın yemesi üzerine yıkıma uğrayan Musa, felç olur. Mevlevî dervişi içinse “en önemli eşyası kemerine sıkıştırdığı pırıl pırıl ekme bıçağı” (Anar, 2007: 125) bir sevgi nesnesidir. Her molada uzun uzun bu bıçağı bilemektedir. Yine Kabil’in yeğenlerine vadettiği ‘altun yüzük’ ‘goal object’ konumundadır. Yeğenleri bu yüzüğe ulaşmak için fitne çıkarır, cinayet işler. Bir başka sevgi nesnesi ise Veysel Bey’in derin sevgi beslediği ‘armudi kemeç’dir. Babası Kalın Musa tarafından sürekli engellenen Veysel, kemeçeye duyduğu aşırı bağlılık ve hüznün sonucu verem olur.

Belirtildiği gibi karakterler tüm yatırımlarını içselleştirdikleri bir nesneye yöneltirler. Her ne kadar bir temas hali görülse de bu temas sağlıklı değildir. Geliştirilmiş olan temasın yön değiştirdiği ve tüketici olduğu açıktır.

2.3. Doğrudan & Vejatif Temas

Doğrudan temas, insanlar ve çevreyle sağlıklı iletişim kurmak anlamına gelmektedir. Kucaklayabilme, dokunabilme, gülümseme, selamlaşma doğrudan temas çeşitlerinden bazılarıdır; “halk ağzında ‘sade’,

‘doğal’, ‘cana yakın’, ‘çekici’ vs. şeklinde tanımlanan davranışların çoğu” (Reich, 2013: 424) bu temas durumunu ifade eden tanımlamalardır.

Gelgel çıkmazına doğru yürüyen Eflatun, duyduğu sesin kaynağını arar. Bunun için etrafındaki birçok insanla temas kurmaya çalışır. Yedi kişiyle göz göze gelir ve onların kendisini çağırması olabileceğini düşünür. Yardım etmek üzere bu kişilere yönelir. Ancak yedi kişi de onu ‘defol’, ‘git’ diyerek kovar. Eflatun, her ne kadar bu kişilerle ‘doğrudan temas’ kursa da gördüğü tepki ‘temas eksikliği’nden de öte ‘saldırgan temas’ şeklindedir. Yani kendi güzel davranışının tam tersi kötü davranışla karşılaşır, kalbi kırılır, hüzünlenir:

“Yüzünden gözünden kanlar akmasına rağmen artık o, yaralı bedeninden çok, huzur içindeki ruhunun ta kendisiydi. Bu nedenle, içinde yine de bir umut ve hoşnutluk olduğu halde, çağrının geldiğine inandığı yere doğru yürümeye başladı.” (Anar, 2007: 115)

Eflatun, iç dünyasındaki barışçıl duygulardan beslenerek insanlara doğru yönelir. İnsanlardan gördüğü kötülük ve şiddete rağmen umudunu yitirmez. Çünkü Eflatun’un sahip olduğu enerjinin kaynağı kin, öfke, hırs değil aksine huzur, umut, sevgi, aşk enerjisidir. Bu duygular kişileri birbirine yaklaştıran duygulardır; “bir insandan ötekine geçen ısı dalgası gibidir.” (Adler, 2014: 242) Kaynaklandığı merkezden etrafa doğru yayılır.

Eflatun, sonunda çağrının Galata’da üç katlı ahşap bir evden geldiğini anlar. Burası bir Mevlevi dergâhıdır. İçeri girdiğinde güler yüz ve selamla karşılaşır. Bunun üzerine kendisini çağırmanın onlar olup olmadığını sorar ve İbrahim Dede; “Biz insanlara ‘Gel’ diyenleriz. Doğru yere geldin.” (Anar, 2007: 122) diyerek cevap verir ve orada bulunanların üzerine bir sevinç duygusu yayılır. Eflatun’la kucaklaşır, yaralarını temizlerler.

Sevinç duygusu hem insanlar arasında hem de bedenin fizyolojik yapısında yapıcı etkilere sahiptir. Paylaşmaktan doğan mutluluk ve beraberlik güven hissi verir. Olumsuz duygu ve düşünceleri engeller; “mutluluğun oluşturduğu başlıca biyolojik değişiklik, beynin merkezinde olumsuz duyguları engelleyip bir enerji artışına yol açarak kaygı verici düşünceleri durduran bir etkinlik” (Goleman, 2000: 21) şeklinde gelişir. Böylece olumsuz duygularla olumlu duygular yer değiştirmiş olur. Bu yer değiştirme sayesinde kişi çevresine karşı doğrudan iletişim kurma eğilimi gösterir. Kaygının getirdiği karmaşaya karşın, sevinç ve mutluluk rahat bir şekilde odaklanabilmeyi ve temas kurmayı sağlar. Dervişlerin sürekli birbirlerini baş keserek selamlaması, kucaklaması ve ‘can’ diyerek birbirlerine hitap etmesi ifade edilen yapıcı etkilerdendir. Bu nedenle buraya gelen en azılı cani dahi mülayim bir insan olup çıkar.

Suskunlar romanında temas üzerine önemli unsurlardan biri de ‘koku’dur. Kokunun temas bağlamında yönlendirici bir etkiye sahip oluşu roman dünyasında da gözlemlenir; Goleman’a göre limbik sistem adı verilen ve beyin sapının alt tarafında ‘ısırmış bir çörek’ şeklinde yer alan sinir sistemi öncelikle kokuyu algılaması ve buna göre hayati kararların aniden verilebilmesini sağlamaktadır. Ancak bu sistem zamanla daha çok gelişir ve ‘beyin repertuarına duygu ekler.’ Böylece koku üzerinden beyinde ikili bir sistem işlev görmeye devam eder:

“Birinci hücre tabakası koklamaya ve alınan kokuyu yenilebilir, zehirli, cinsel açıdan elde edilebilir, düşman ya da yiyecek olarak ayırmaya yarıyordu. İkinci bir hücre tabakası ise sinir sistemi yoluyla vücuda ısır, tükür, yaklaş, kaç, kovala gibi mesajlar veriyordu.” (Goleman, 2000: 25)

Böylece koku saniyeler içerisinde algılanır ve daha önce nasıl kodlandırıldığı hatırlanır. Sonuç olarak doğrudan yönelmeye veya tamamen geri çekilmeye yönelik hızla karar verme sağlanır. Kokunun koduna göre ‘doğrudan temas’ veya ‘temas yokluğu’ geliştirilir.

Suskunlar romanında çiçek, kahve, iştah kabartan yiyecekler hoş kokular olup doğrudan temasa yönlendirir. Bunun dışında ‘zırnık’, kükürt, ter, idrar, dışkı benzeri kokular ise ‘metruk’ kokular olup temas yokluğuna yönlendirmektedir. Genellikle kötü olarak tasvir edilen mekânlar ‘zırnık ve kükürt’ kokan mekânlardır. Rafael’in evi, cücenin evinin bodrumu bu şekilde kokan evlerdir. Bu evlerden hemen herkes uzak durur. Rafael’in kendisi de kötü kokması ve bakımsız bir bedene sahip olması

nedeniyle insanların uzak durduğu, selam dahi vermediği bir karakterdir. Mevlevilerin dergâhı ise bir aşevi olması nedeniyle iştah açıcı kokularla tasvir edilir:

“mutfak penceresinden buram buram yağlı koyun eti, yağda kızarmış soğan, kuyruk yağı ve sirke kokuları geliyor, avludakilerin iştahını kabartıyordu.” (Anar, 2007: 130)

Ayrıca, dergâhta sürekli kahve dövülmesi ise dostluğun, muhabbetin kokusudur. Dervişler kahve eşliğinde sohbetler eder. Yemek kokuları eşliğinde ise sofralar kurulur, lokmalar paylaşılır. Tüm bu iştah açan hoş kokular, kişileri bir arada tutar, doğrudan teması sağlar.

Neva'nın kokusu ise aşkın kokusu olarak tasvir edilir. Neva'ya âşık olan cüce bir gece evinin bahçesinden Neva'nın yasemin kokulu bir yaşmağını kaçıtır ve günde beş kez ibadet eder gibi koklamaya başlar. Bu sayede cüce Neva'nın geçtiği yolları bulur. Koku yönlendiricidir, cüce çok iyi tanıdığı bu kokuyu takip eder ve bir kez daha Neva'yı görür. Yasemin kokusu, cücenin belleğinde aşkın kokusu olarak kodlanmıştır. Cüce bu kokuyu her duyumsadığında Neva'yı hatırlar ve kokuya doğru yönelerek temas geliştirir.

SONUÇ

Suskunlar romanı, adından da anlaşıldığı gibi iletişim ve temas üzerine bir romandır. Roman bağlamında susmak en büyük mertebe sayılır. Ancak susma eylemi, insanlardan uzaklaşmak anlamında değil yeryüzünün tüm kavga ve kargaşasına karşı kör sağır dilsiz olmakla birlikte tüm insanlığı ayırt etmeksizin kucaklamak üzerinedir.

Anlatıcı, insanların birbirine olan şiddet meylini temas yokluğu üzerinden eleştirir. Bu yönüyle yozlaşmış bir toplum tasvir eder. İnsanlar yalnızca kendi çıkarlarını kolladıklarından başkalarına karşı hissizleşmişlerdir. Toplum içindeki çürüme yayıldıkça insanlar da umudunu kaybetmiştir. Böylelikle; iletişimsizlik, bencillik, çıkarıcılık dünya düzeni olarak kabul görmektedir. Yedek temas ise tam bir arada kalmışlık durumudur. Dünya ve insanlarla olan ilgi tamamen koparılmaya da sağlıklı değildir. Temasın yanlış yönlendirilmesi yönüyle tüketicidir. Herhangi bir kazanım sağlamaz. Yedek temas, roman bağlamında boş bir çaba olarak aktarılır.

Doğrudan temas ise değerli bir çaba olarak değerlendirilir ve onaylanır. İbrahim Dede, Eflatun ve Mevlevi dervişler gibi yapıcı karakterlerin doğrudan temas geliştirdiği görülür. Geliştirdikleri doğrudan temas sayesinde, Mevlevi derviş, Nuvarif, Lazar gibi diğer roman karakterlerini olumlu yönde etkilerler. Halk içinden birçok insanın iyiye, güzele yönelmesini sağlarlar.

Bütün bu değerlendirmeler üzerine ‘temasın’ Suskunlar romanında kilit nokta olduğu görüşünderiz. İncelendiği gibi roman dünyası temas ilişkilerinin çözümlenmesiyle aydınlanmakta ve gizil anlamları açığa çıkmaktadır. Romanın asıl konusu ‘kişioğlu’nun yaşıyor olma trajedisi üzerinedir. Roman satırlarında kendi çabalarıyla yaşamaya çalışan ‘insancıkların’ bazen acıklı bazen komik bazen de oldukça sıradan halleri görülür. İçsel derinlikten yoksun olan karakterler, tercih ettikleri iletişim yoluyla varlıklarına dair ipuçları sunar. Onları tanımak ve anlamak ancak bu yolla mümkündür.

KAYNAKÇA

Adler, A. (2014). İnsan Tabiatını Tanıma (Çev: Ayda Yörükkan). İstanbul: Kültür Yayınları.

Anar, İ. O. (2007). Suskunlar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Campbell, J. (2017). Kahramanın Sonsuz Yolculuğu (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: İthaki Yayınları,

Ersevîm, İ. (2013). Freud ve Psikanalizin Temel İlkeleri. İstanbul: Özgür Yayınları.

Fromm, E. (2011). İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri I (Çev: Şükrü Alpagut). İstanbul: Payel Yayınları.

Goleman, D. (2000). Duygusal Zekâ. İstanbul: Varlık Yayınları.

Özcan, T. (2018). Yazı/Yankı. İstanbul: Kesit Yayınları.

Reich, W. (2013). Karakter Analizi. İstanbul: Cem Yayınevi.

ANLAM BİLİMİ

MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi • Yıl 2/ Sayı 1/ 2022